

ПРИЛОЗИ СТРАТЕГИЈИ УНАПРЕЂЕЊА ПОЛОЖАЈА РОМА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL EDITIONS

Book DCLXXIV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 106

RESEARCHING COMMITTEE FOR CUSTOMS AND LIFE OF ROMA

CONTRIBUTIONS TO THE STRATEGY FOR IMPROVING ROMA STATUS

Accepted for publication at the 4th Session of the Department of Social Sciences, held on April 15, 2014, after being reviewed by Academician *Tibor Varadi*, Professor *Dragoljub B. Đorđević* and Dr. *Goran Bašić*

E d i t o r s

Academician

TIBOR VARADI

Prof. DRAGOLJUB B. ĐORĐEVIĆ, PhD

GORAN BAŠIĆ, PhD

BELGRADE 2014

OMBUDSMAN

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига DCLXXIV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Књига 106

КОМИСИЈА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

ПРИЛОЗИ СТРАТЕГИЈИ УНАПРЕЂЕЊА ПОЛОЖАЈА РОМА

Примљено на IV скупу Одељења друштвених наука од 15. априла
2014. године, на основу рецензија академика *Тибора Варадија*,
проф. др *Драгољуба Б. Ђорђевића* и др *Горана Башића*

Уредници

академик

ТИБОР ВАРАДИ

проф. др ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ

др ГОРАН БАШИЋ

БЕОГРАД 2014

ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА

Издају
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35
Заштитник грађана Републике Србије
Београд, Делиградска 16

Прелом текста
Александар Илчић

Тираж 300 примерака

Штампа
Службени гласник, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2014

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i> – академик Тибор Варади	IX
Божидар Јакшић: <i>Роми у Србији – изазови интeграције</i>	1
Božidar Jakšić: <i>Les Roms en Serbie: Les défis de l'intégration</i>	7
Горан Башић: <i>Сиромаштво Рома и афирмативне мере</i>	9
Goran Bašić: <i>Roma Poverty and Affirmative Action</i>	26
Љубица Ђорђевић: <i>Афирмативне мере за унапређење положаја Рома у Србији</i>	27
Ljubica Djordjević: <i>Affirmative Action for the Advancement of Roma in Serbia</i>	54
Владимир Мацура: <i>Нужности легализације неформалних ромских насеља</i>	55
Vladimir Macura: <i>The Necessity of Legalization of Informal Roma Settlements</i>	71
Невена Петрушић: <i>Типологија случајева дискриминације Рома у правној пракси повереника за заштитиу равнојравности</i>	73
Nevena Petrušić: <i>Classification of Cases of Discrimination Against Roma in the Legal Practice of Commissioner for Protection of Equality</i>	90
Иванка Костић: <i>Роми у Србији – главни проблеми и препреке у приступују правима</i>	93
Ivanka Kostić: <i>The Roma in Serbia – the Main Problems and Obstacles in Accessing Rights</i>	98

Драгољуб Б. Ђорђевић: Ромолошки коментар методолошких савета финске Ромкиње Саје Векман	99
Dragoljub B. Djordjević: <i>A Romological Commentary on the Methodological Advice of the Finnish Roma Saga Weckmann</i>	112
Драган Тодоровић: Улога бојословских фактора у протестантској Рома југоисточне Србије	113
Dragan Todorović: <i>The Role of Theological Factors in the Protestantisation of the Roma in Southeastern Serbia</i>	136
Анамарија Сореску Маринковић: Бањашки суд из уџла нових џеренских исјраживања	137
Anamarija Soresku Marinković: <i>The Court of the Bayash: Revising a Theory</i>	164

ПРЕДГОВОР

Овај Зборник, као и претежни део публикација које су посвећене Ромима, бави се правима Рома, а нарочито правима која Роми немају, а требало би да их имају. Говори се о афирмативним мерама којима се настоји побољшати положај Рома, говори се о приступу правима, о препрекама на које наилази остваривање права Рома, о настојањима да се постигне једнакост.

При томе, наилазимо на проблем дефиниције једнакости. То је проблем који постаје посебно сложен ако тражимо једнакост (или приближавање једнакости) група људи који су у неједнаком положају. По правилу, коришћење истих мерила доприноси једнакости. Али то није увек тако. Употреба истих мерила може да има веома различите последице у погледу различитих група људи. Узмимо на пример школовање и одређивање минималног броја ђака са којима се може формирати разред. Ако у Србији кажемо, да разреди у школи морају имати најмање 15 ђака, то је једно рационално правило. Да ли је то правило истовремено и гарант једнакости? Ако у једном граду имамо 2.500 потенцијалних ђака, заиста је логично и финансијски оправдано да се не формирају разреди са мање од 15 ђака. Али шта ако је реч о граду у Војводини, где међу потенцијалним ђацима имамо, рецимо, 12 Словака? Ако на њих применимо исто мерило, ефекат тог мерила ће бити битно различит. За једну мањину која има само 12 потенцијалних ђака, примена границе од 15 значило би укидање образовања на том мањинском језику. Мерило које за већину елиминише нерационалност, за мањину елиминише постојање. То исто важи, наравно и за нека насеља на северу Бачке у којима број српских ђака не достиже границу од 15. У настојању да остваримо једнаки третман, примена једнаких мерила је савршено логична полазна тачка, али није увек и гарант исправног решења. Стварна једнакост је остварива једино ако узмемо у обзир различитост, и ако мерила допуњујемо инструментима која омогућавају једнакост мањина и група у неповољном положају.

Да би смо се приближили стварној једнакости, често је неопходна позитивна дискриминација (односно афирмативне мере), те је логично да се са

овим питањем суочава већи број радова у овом Зборнику. Понекад се срећемо са упрошћеним (и неправедним) схватањем, да ће се створити једнакост и равноправност једне раније дискриминисане групе самим тим што ће се укинути дискриминација. Нема сумње да је укидање дискриминације неопходно, али то не значи да је то довољно. Са тиме су се суочила, на пример, САД, држава у којој се робовласништво одржало знатно дуже него у било којој европској држави. Дискриминација Црнаца није прошлост ван видокруга, па чак ни ван мог личног видокруга. Када сам студирао у САД, у неким деловима те државе Црнци су били у много чему дискриминисани – чак нису могли ни да се возе у предњем делу аутобуса, где су седели Белци. У контексту права Црнаца, позитивна дискриминација, односно афирмативна акција (affirmative action) добила је посебан нагласак. У Америци се за „affirmative action“ везао и концепт привремености. Могу се применити афирмативне мере, тј. услови повољнији од општих услова, рецимо код уписа Црнаца на факултете, али се при томе наглашава да је то нешто привремено, нешто што и се примењивало док се не промени то неприродно стање, док Црнци не постану стварно једнаки. Привременост у овом контексту није нешто нелогично, али такође не би било исправно да се привременост поима као неодвојиви елеменат сваке афирмативне акције. Рецимо, пензионери у многим земљама имају право на бесплатан превоз (или на повластице у превозу). То је афирмативна мера, али то није нешто привремено, нешто што траје док се овај неједнаки положај не промени, док пензионери не постану поново млади. Исто тако, афирмативне мере на којима се заснива опстанак мањинских школа у Србији (или рецимо српских школа у Мађарској) нису привремене мере „док траје једно неприродно стање“. Не очекује се да Словаци, Роми, Мађари, Румуни, или Русини постану већина у Србији, као што се не очекује да Срби постану већина у Мађарској. Мере везане за мањине врло често нису привременог карактера. То не значи да би требало да напустимо наду да афирмативне мере које се везују са социјални положај у будућности неће постати беспредметне.

Када је реч о мерама које штите одређену мањинску групу или групу у неједнаком положају, често се јавља веома осетљиво питање мерила на основу којих се одређује припадност тој групи – односно мерила помоћу којих се одређује круг оних људи на које се примењују афирмативне мере. Повољнији третман у циљу да се постигне стварна једнакост је шанса за оне који су у неједнаком положају, али је прилика и за злоупотребе. Тако се проблем јавио и у вези са афирмативним мерама које помажу Роме, односно у вези са злоупотребима својства Рома.

Неједнакост је сложено и осетљиво питање. Поједностављена једнака мерила могу да донесу стварну неједнакост. Ако кажемо да је у Хрватској

свако слободан и једнак у коришћењу латинице, то наравно није једнакост свих, као што није једнакост ни кад кажемо да сваки грађанин има једнако право да користи ћирилицу. Не постоји једнакост ако сви грађани имају исто право да иду у исту цркву. Једнакост претпоставља прихватање различитости. Једнакост претпоставља и мере које би омогућиле да се једнако положаја домогну и они, који су већ дуго далеко од тог положаја. Када је реч о мањинама, и људима у неједнаком положају, потребни су додатни кораци и додатне мере. Без додатних корака и додатних мера, на пример, неће бити ћирилице у Вуковару.

Додатни кораци и афирмативне мере су посебно неопходне када је реч о Ромима. Тешко је наћи заједницу људи која је дуже била у подређеном социјалном положају. Истовремено, Роми су показали истрајност и способност да се одрже и сачувају и свој идентитет упркос дискриминацији. Етничке мањине и друге групе у неједнаком положају теже ка једнакости на два начина. Прво представља најгрубље негирање једнакости. Таква су правила о недоступности неких елементарних права (као што је право гласа, право да се седи у предњем делу аутобуса), што је управо дискриминација каква је, на пример, погађала Црнце у Америци. Друга врста неједнакости је непризнавање различитости, односно ускраћивање простора мањинским религијама, културама, језицима. Роми су столећима били жртве обе врсте неједнакости (односно дискриминације), а несумњива је истина да су заслужили стварну једнакост. Овај Зборник настоји да пружи допринос сагледавању те истине.

Академик Тибор Вараги

РОМИ У СРБИЈИ – ИЗАЗОВИ ИНТЕГРАЦИЈЕ

БОЖИДАР ЈАКШИЋ*

А п с т р а к т. – Често су дискриминација и сегрегација Рома, чак и у оним европским земљама које се поносе својом културом и демократијом битна обележја ромске свакодневице. Основно питање је *да ли је у Србији могућа интеграција Рома без асимилације?* Од начела модерне Европе „Сви различити, сви једнаки!“ не назире се озбиљнији трагови. У вртлозима сиромаштва ромски живот се креће између Сциле сегрегације и Харибде асимилације. Где је ту интеграција?!

Друго битно питање је *како је то друштво у које би се Роми интегрисали?* Србија је сиромашно, последњих деценија и осиромашено, разорено, опљачкано, аномично друштво и неуређена држава. Системска корупција уништава материјално и морално биће друштва. Ако би се у интеграцијским процесима отхрвали зову шовинизмом обојеног етнонационализма, Роми би дали велики допринос нормализацији друштвеног живота у Србији. Грађани и грађанке Србије могу много да науче од Рома како преживети у кризним и смутним временима.

Кључне речи: Роми у Србији, интеграција, сегрегација, етнонационализам.

Тешко да је Комисија за проучавање обичаја и живота Рома САНУ могла да као предмет расправе постави интелектуално и морално деликатнију тему од ове о којој расправљамо – *о проблемима интеграције Рома у Србији*. О томе се данас и у светској и у домаћој јавности воде озбиљне и мање озбиљне расправе. Уочљиво је да су и на институционалном, државном и невладином нивоу и на нивоу интелектуалних расправа, мотиви заговорника интеграције Рома у поједина европска друштва, па и у „српско“ друштво, проткани најбољим намерама и жељом за побољшање услова живота Рома. Ни ја те „добре намере“, као и – речено језиком европског новговора „примере

* Научни саветник Института за филозофију и друштвену теорију, члан Комисије за проучавање живота и обичаја Рома САНУ.

добре праксе“ – не доводим у питање. Разлике у положају Рома у појединим европским земљама су значајне. Често су дискриминација и сегрегација Рома, чак и у оним европским земљама које се поносе својом културом и демократијом, као на пример у Чешкој и Француској, битна обележја ромске свакодневице. А идеју да су Роми (Синти, Мануши, Цигани) европска мањина, да је Европа њихова домовина, те би им требало омогућити слободно кретање Европом, тешко да би иједна европска влада или парламент озбиљно узели у обзир.

То ме, наравно не спречава да пред вама изложим једну своју недоумицу. У најгрубљој и најкраћој упитној форми та моја недоумица гласи – *да ли је могућа интeграција без асимилације?* Можда је и могућа, али тешко! Имам у виду чињеницу да у већини европских држава, изузев можда Румуније и још две-три земље, Роми не представљају бројчано и статистички значајну мањину. Па и тамо где их је само неколико, као у словеначком селу Малине, Роми су људи који имају не само право на живот, него и на свој стил живота, своје обичаје, свој језик, своју културу. Тим пре што ни на који начин нису угрожавали стил живота и интересе већинског становништва. Наиме, у то мало словеначко село доселиле су се две три породице Рома купивши куће. „Домаће“ становништво се према њима од првог тренутка односило непријатељски, изазвавши бројне инциденте. Већинско словеначко јавно мњење реаговало је на те инциденте типично шовинистички, па су медији извештавали о *сукобима* словеначких сељака са Ромима, као да Роми нису били жртве него изазивачи сукоба.

Ни у Србији ситуација није ништа боља. У настојању да укажем на опору истину да је Нови Београд на путу да *створи ромски џејто*, својевремено сам, јула 2005. критички оштро, јавно реаговао. Приметио сам да непријатељско расположење суседа ствара све предуслове за перманентне расне и етничке сукобе, да непријатељско расположење суграђана према расељавању Рома на локације које су у близини других насеља неће нестати само по себи. Тако је и најава расељавања слама испод моста *Газела* у којем су у ужасним условима живели Роми изазвала незадовољство становништва дела Новог Београда у који би насеље требало да буде измештено. Годинама су се у овом насељу дешавали потресни догађаји пред којима су суграђани затварали очи. Суочена са патњама житеља овог насеља већина Београђана је остајала индиферентна, без икакве жеље да реагује и покрене иницијативу за пружање одговарајуће помоћи. У тренуцима када је градска власт у склопу међународних аранжмана о обнови моста *Газела* настојала да нађе какво-такво повољно решење за житеље овог нехигијенског насеља уследила је реакција која не служи на част Београду и Новобеограђанима. Стога је било једноставно закључити да би колективно расељавање ромских

насеља, посебно када је праћено снажним политичким отпорима непријатељски расположених суседа, могло у будућности да изазове последице које свакако не би дугорочно допринеле унапређењу положаја Рома у друштву. Придружујући се већ изреченим јавним осудама расистичког, па и фашистичког понашања дела грађана Новог Београда, приметио сам да такво непријатељско понашање не мора бити само израз нетрпељивости према Ромима, него и протест против властите беде и сиромаштва. Истина, арогантна изјава градоначелника Београда, Драгана Ђиласа да неће дозволити да Роми уцењују град Београд није потврдила ову моју релативизацију проблема!¹ Посматрано из ове перспективе поставља се питање шта значи реализација идеје о интеграцији Рома.

Начелно посматрано, отвара се озбиљан проблем о томе како разумети и објаснити идеју да се припадницима једног народа који *вековима* живи на одређеном територију у суживоту са већинским становништвом, нуди да се интегрирају у друштво у којем већину чине припадници другог народа. Чак и у друштвима у којима је национална припадност политички конципирана и практично изједначена с појмом држављанства, положај Рома није особито повољан. А у друштвима као што су балканска у којима је припадност роду (по рођењу) и етносу издигнута на врхунско место колективног идентитета ситуација је још сложенија. Обележена је више или мање снажном дискриминацијом и сегрегацијом. У таквим друштвима од начела модерне Европе „Сви различити, сви једнаки!“ не назиру се озбиљнији трагови. У вртлозима сиромаштва ромски живот се у тим друштвима креће између Сциле сегрегације и Харибде асимилације. Где је ту интеграција?!

¹ Поводом Ђиласовог обраћања Ромима сам забележио: „Пред тим несретним људима градоначелник Ђилас је „тренирао строгоћу“ изјавама да „Београд неће нико уцењивати“. Морао би градоначелник да зна да би Београд био најсретнији град на свету ако би га само неколико ромских породица уцењивало. Нећу да нагађам да ли је уцењивање Београда резервисано за оне који у бесцење купују фабрике и друга предузећа, пословне зграде и хектаре земљишта у граду. Али, градоначелник је тражио несрећном опхрваним Ромима потврде о пребивалишту, као да су уљези, „сумњива лица“, а не страдалници. Морао би да зна да су многи Роми у административном смислу „неегзистентни грађани“ без иједног јединог документа да постоје. Морао би да зна да ти одрпани, полугладни људи више чине за чистоћу града него пола његове администрације и служби. Морао би да зна да би Роми, грађани Београда, морали двадесет четири сата дневно бар сто година да пљачкају Београд, да би га онако темељно опљачкали као неколико тајкуна за кратко време.“ Упореди, Божидар Јакшић, „Политика промене идентитета Рома у Србији“, у зборнику Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције, ур. Тибор Варади и Горан Башић, САНУ, Научни скупови, књ. СХХХХХ, Београд 2012, стр. 48.

Посматрано из угла реалних друштвених токова, отвара се и питање какво је то друштво у које би се Роми интегрисали. Јасно је да савремена Србија није просперитетно друштво. Најједноставнији одговор би био да је Србија сиромашно, последњих деценија и осиромашено друштво и неуређена држава. Могло би се рећи да је Србија разорено, опљачкано друштво, а држава презадужена и трошкацијска. Системска корупција уништава материјално и морално биће друштва и најизразитије је сведочанство немоћи и некомпетентности државних органа. Економска криза је све дубља и дубља, а према изјавама чланова Владе држава је на ивици банкротства. Србија је у недавној прошлости „преживела ратове у којима није учествовала“, светски рекордне стопе инфлације, пад производње и животног стандарда грађана. Ноторни злочини нити су солидно истражени, нити до краја процесуирани. Србија је практично остала без иоле артикулисане средње класе, а радничка класа је смишљеним политичким потезима претворена у фрустрирани лумпенпролетаријат. Политичке партије, заправо већином котерије, друштвену моћ и власт углавном схватају као ратни плен којим намирују своје најагилније чланове. Изборни циклуси постају фарсични, јер после сваких избора маса аријистички расположених поданика, а не грађана и грађанки, нагрне да се учлањује у победничке партије, стварајући им илузију снажне масовне подршке која им обезбеђује владавину без јавне одговорности. Србија је данас *ајтомизирано* друштво у којем доминира „дивљи капитализам“ класичног латиноамеричког типа, са неколицином енормно богатих и утицајних породица („тајкуна“) на врху и сиротињским масама „на дну“. Из тог друштва и такве државе масовно одлазе млади људи, којима се у неартикулисаном (квази)јавности ласка да су најталентованији и најпаметнији, што ни на који егзактан начин није установљено.

Србија формално „поседује“ део територије – Косово – на чије тло њен председник владе не може да крочи без дозволе, мада је тамо рођен. С Косова је у трагичним збивањима протеран велики број и српских и ромских породица, али су забележени случајеви да су Роми с Косова у Србији третирано непријатељски, као да су Албанци. Не треба помињати да у Србији ни Албанце не треба непријатељски третирати. Није примећено да влада на било који начин води рачуна о интересима и потребама већинског дела становништва Косова, Албанцима и Албанкама, који су формално, бар по Уставу Србије, грађани/ке Србије. Државне институције интересе Срба са Косова „бране“ више него трапаво. Штавише, о неуређености државе Србије сведочи и један питеорескан детаљ: Србија по уставном уређењу *република*, нема престо, али има некаквог претендента на престо – Његово Краљевско Височанство, престолонаследника – као веома уважену „јавну личност“.

Ако се ове и многе друге околности имају у виду, тешко је заправо прецизно установити што би Роми добили снажнијом интеграцијом у *ша-кво* друштво. Добро, делили би судбину већине осталих грађана и грађанки Србије, коју и иначе хтели не хтели деле. Тешко је и замислити, а камо ли наћи неку другу друштвену групу осим Рома која је тако снажно интегрисана у свеопшту материјалну беду у једном разореном друштву као што је савремена Србија.

Позитивни резултати друштвених процеса интеграције Рома, без обзира на то на који начин су политички, законски и финансијски регулисани могу сасвим изостати, могу бити привремени, а најређе су трајни. Стога бих препоручио крајњи опрез у тумачењу резултата истраживања живота, животних услова, обичаја и ставова Рома у којем је, на пример, као значајан, наведен податак да су испитивани Роми већински (75,1% испитаника) привржени држави Србији. И сам поседујем вишедеценијско искуство социолошких истраживања која би пружала одговоре на питање како побољшати друштвене услове живота Рома. Као и неки други истраживачи приметили сам да ромски испитаници често дају оне одговоре за које претпостављају да их истраживач као позитивне очекује. Да је и нас неко у овој сали питао да ли смо привржени, заправо лојални држави Србији, добио би вероватно још „повољнији“ резултат. Шта друго да одговоримо?! Исто је тако и с Ромима. Како друкчије да одговоре? Било би занимљиво размотрити одговоре оних (12,1%) испитаника који нису „чврсто везани за Србију“.

Размотримо ово питање и из другог угла: међу подносиоцима захтева за азил које подносе држављани Србије у западноевропским и скандинавским земљама највише је ромских (и албанских). Да ли то значи да су Роми нелојални Србији? Позитиван одговор био би ван сваке разумне сумње погрешан. Знају Роми добро да њихови захтеви неће бити повољно решени и да ће у процесу реадмисије бити враћени, али ће бар неколико месеци колико траје решавање захтева добити „предах“ у материјално повољнијим условима живота него у својој земљи.

Сматрао сам да је ово упозорење истраживачима,² посебно оним који се баве анкетним истраживањима, потребно да не би стварали искривљену

² Након разговора о интеграцији Рома, вођеног на седници Комисије за проучавање живота и обичаја Рома САНУ 15. маја 2013. године потрудио сам се да пронађем извештај са резултатима истраживања Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома у Србији. Нашао сам „драфт“ извештаја у којем је податак о „значајној“ привржености Рома држави Србији презентирао. Установио сам да се истраживачи позивају на „Методологију истраживања о примени државног програма интеграције Рома“ коју сам припремио за Заштитника грађана. Крајње је неуобичајено да аутор методског приступа истраживању ни на који начин није учесник или да бар буде консултован

слику стварности. Формални исказ о лојалности не значи много, као што ни повећан број Рома који траже азил у Европи не значи њихову нелојалност!

Роми у Србији су *вековима* интегрални део тог друштва и грађани/ке те државе у свим њеним досадашњим историјским трансформацијама. Тешко је у овом тренутку одгонетнути шта би и за друштво и за њих значили – без обзира како замишљени – процеси интеграције. Ако је реч о њиховом друштвеном положају и побољшању услова живота сигурно би значили мало или скоро ништа. То „мало“, ако би било рационално проведено и не би морало бити тако мало! Могло би се фокусирати на четири основне сфере свакодневног живота, како у интересу Рома, тако и у интересу друштва у целини:

1. Србија је друштво сиромашних и осиромашених грађана/грађанки у којем су Роми само пропорционално најбројнија социоекономска група сиромашних, али не и једина, па чак ни најбројнија. У овој сфери посебну пажњу потребно је посветити проблемима становања и запошљавања Рома. Роми су људи чија је егзистенција често бедна и треба им помоћи свим средствима не зато што су Роми, него зато што су сиромашни и угрожени као и припадници других народа у Србији.

2. Требало би обратити пажњу и на промене у политичком понашању и политичкој самосвести Рома у јавном животу Србије. Те промене се крећу од непризнате и клијентилистичке мањине ка релевантним актерима јавног живота у Србији, који, понављајући већ устаљене обрасце других, бројнијих националних заједница на Балкану упадају у замке етнонационализма. Реч је о битним променама које су у супротности са традиционалном отвореношћу и прилагодљивошћу Рома у ширим глобалним заједницама. Ако би се у интеграцијским процесима отхрвали зову шовинизмом обојеног етнонационализма, Роми би дали велики допринос нормализацији друштвеног живота у Србији.

3. Било би, такође, значајно да интеграцијски процеси доведу до постепених промена културног обрасца и вредносног система у животу Рома (али и припадника других, нарочито већинског српског народа) од традиционалних уских форми ка отворености за нова струјања у култури, образовању и схватању здравствене заштите. Ти процеси подразумевају широки обухват младих Рома/Ромкиња системом образовања и подизање образовног нивоа,

у припреми анкетног упитника, реализацији истраживачког пројекта на терену и анализи добијених резултата. Како су методски поступци у „драфт“ верзији „Истраживања“ крајње непрофесионално представљени (на пример, анализа садржаја) сматрам да су ми истраживачи, изостављањем направили услугу, али ми је нејасно зашто су се уопште позивали на мој методски приступ.

битне промене у друштвеном положају Ромкиња, од улога у породици до улога у глобалном друштву.

4. У садашњим условима живота у Србији Роми могу бити – како смо Горан Башић и ја алудирали већ у наслову своје књиге *Умешности преживљавања – учииељи у умећу преживљавања*, у условима с којима се свакодневно сусреће огромна већина грађана и грађанки Србије. Процеси интеграције Рома могу бити корисни за друштво у целини јер грађани и грађанке Србије могу много да науче од Рома како преживети у кризним и смутним временима.

Božidar Jakšić

LES ROMS EN SERBIE: LES DÉFIS DE L'INTÉGRATION

R é s u m é

La discrimination et la ségrégation envers les Roms, y compris dans les pays se réclamant des valeurs démocratiques, sont partie intégrante de leur quotidien. La question essentielle est de savoir si l'intégration des Roms en Serbie est possible sans leur assimilation? L'un des principes de l'Europe moderne «Tous différents, tous égaux», ne vaut visiblement pas pour les Roms. Dans les tourbillons de la pauvreté, leur vie oscille entre Scylla de la ségrégation et Charybde de l'assimilation. Où est alors l'intégration?

L'autre question est de savoir quelle est cette société dans laquelle les Roms sont censés s'intégrer? La Serbie est pauvre, c'est une société appauvrie, détruite, pillée, anémique, avec un État désorganisé. La corruption systématique est en train de détruire l'ensemble des aspects matériels et moraux de la société. Si l'intégration implique une forme de résistance au chauvinisme corrélé à l'éthnonationalisme, alors les Roms pourraient participer, et ce de façon considérable, à la normalisation de la vie en Serbie. Les citoyens serbes ont beaucoup à apprendre des Roms quant aux manières de survivre dans les temps troubles et de crise.

СИРОМАШТВО РОМА И АФИРМАТИВНЕ МЕРЕ*

ГОРАН БАШИЋ**

А п с т р а к т. – Сиромаштво Рома је структурно, карактерише га друштвена искљученост и неравноправан однос према грађанима ромске националности. Такво сиромаштво је друштвено неоправдано, оптерећује јавне фондове и безбедност. Отклањање структурног сиромаштва захтева планске и систематске мере којима управља јавна управа. У Европи постоје различите политике и праксе борбе против структурног сиромаштва које увек садрже посебне, афирмативне мере које се најчешће предузимају приликом школовања и запошљавања Рома. Успех ових мера зависи од друштвене подршке, њиховог нормирања и способности јавне управе да их спроведе. У Србији мере афирмативне акције у вези са отклањањем структурног сиромаштва Рома нису прописане, постоје снажни друштвени отпори њиховом успостављању и нису развијени капацитети јавне управе да управља процесом интеграције Рома. Да би се то превазишло неопходна је како темељна реконструкција политике мултикултуралности тако и развијање друштвених и институционалних ресурса за обезбеђивање услова пуне равноправности грађана.

Кључне речи: Роми, сиромаштво, афирмативне мере, инклузија, јавна управа.

ЗАШТО ЈЕ СИРОМАШТВО РОМА ДРУКЧИЈЕ?

Већина Рома у Србији живи у лошим условима – најчешће не завршавају ни основну школу, нису конкурентни на тржишту рада, њихов животни стандард је испод националног минимума, а животни век краћи од просечног

* Рад је написан као резултат рада на пројекту „Мултиетницитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси“ (број. 177027) Етнографског института САНУ, Београд.

** Виши научни сарадник у Институту друштвених наука, секретар Комисије за проучавање живота и обичаја Рома.

животног века осталих грађана. О патњама Рома исписане су научне студије, дисертације, објављена је бројна литература и мање-више утврђена већина проблема с којима се сучавају и који су узрок генерацијског и тешког сиромаштва у којем живе. Говорећи о сиромаштву Рома академик Милош Мацура је, пре скоро две деценије, употребио поређење да су они „беднији од најсиромашнијих“ и од тога бољег описа њиховог положаја ни до данас нема. Сузбијање последица тешког сиромаштва, на које се указује у појединим извештајима, је у одређеној мери напредовало. Ипак, пре свега се указује на све оно што је пропуштено да се предузме, него што се пружају мерљиви подаци о постигнутим резултатима.³

Шта „србијански“ Роми имају? Имају своју културу, језик богат дијалектима, традицију и обичаје који се од традиција других народа не разликују више него што се њихове традиције и обичаји међусобно разликују. У нашем друштву живе и раде књижевници, сликари, музичари, политичари, професори, учитељи, лекари, занатлије ромског порекла. Не би било пристojно пребројавати колико се њих изјашњава о свом етничком пореклу. Међутим, то је људска снага која битно може да допринесе померању са „мртве тачке“ друштвене немоћи на којој се Роми предуго налазе очекујући конкретну државну акцију која треба да им пружи ослонац у борби са сиромаштвом.⁴ Роми имају и изузетну националну и културну виталност која је током њихове бурне историје, кад су се из своје прапостојбине на Индијском полуострву раселили по свим континентима, била превага у опстанку заједнице. Ова заједница се, политички, војно, економски и у сваком другом погледу налазила у битно лошијем положају од социјетално територијализованих заједница. Део те виталности чини и колективно памћење у којем чврсто преовладава сећање на неправде које су утицале на личне судбине, али и трајно мењале идентитет групе. У савременој поезији ромских песника све чешће таква искуства указују на снагу колективног беса и немоћи:

³ „Извештај о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома“, Заштитник грађана, 2013. године (<http://www.pravamanjina.rs/index.php/sr>); „Истраживање вишеструких показатеља 2010“, Републички завод за статистику и UNICEF, Београд, 2012. (Марија Колин, *Обрасци животоа у сиромаштву и нове њарадиіме Евројске уније*, Социологија L No 2/2008).

⁴ Нестајање „средње класе“, продубљивање разлика између развијених и неразвијених земаља указали су на нове димензије борбе са сиромаштвом у савременом свету. Лучоноше борбе против сиромаштва јесу Уједињене нације, али и Светска банка, међународне невладине организације, а већина држава је, пре свих САД, предузела корените реформе како би ублажила последице економског раслојавања становништва. (Марија Колин, *Обрасци животоа у сиромаштву и нове њарадиіме Евројске уније*, Социологија L No 2/2008).

„Враћам се
 У неке моје прошле дане.
 Кад се сетим школе,
 Те моје задње клупе и мене самог у њој
 Заболи ме што нисам знао
 Да у „дневнику“
 Испред мог имена,
 Стоји велико Ц.
 Тада нисам знао
 Из туђих очију читати презир.
 Чак и на задњем месту
 Некоме сам сметао.
 Покорен, кроз живот пролазим,
 Идем погнуте главе.
 Зар постоји и нешто горе од тога?
 Цигани, ми с смо цвеће иза жице.
 Верујте ми,
 Своје име никоме
 И никад нећу рећи.
 Зваћу се велико Ц“.

(Предраг Јовичић, „Велико Ц“, у *Антологија ромске поезије*, Сарајевске свеске, 39–40, 2013)

Обједињени културом гета, искључени из главних друштвених токова, немоћни да утичу на побољшање свог положаја, Роми се, ишчекујући свакодневно најављиване промене, прилагођавају стварности. Преживљавају, довијају се, и у недостатку системских решења користе ситне пукотине у постојећим околностима, прикривају се у идентитетима комшија, говоре другим језицима, прихватају различите вере и обичаје. У недостатку снажнијег националног покрета и програма, сиромаштво је постало чувар аутохтоности групе и идентитета. То је још једна противречност и особеност живота Рома.

У „Извештају о спровођењу Стратегије за унапређивање положаја Рома“ Заштитник грађана доследно истражује шта то јавној управи у Србији недостаје да би могла да створи услове за сузбијање сиромаштва Рома и обезбеди њихову социјално економску интеграцију. Омбудсман препоручује надлежним органима да предузму посебне мере како би поспешили друштвено укључивање Рома. Ипак, у јавности се све чешће чују негодовања. Део грађана сматра да се сиромаштво Рома ни по чему не разликује од сиромаштва других и да је неоправдано прописивати и предузимати посебне

мере и олакшице у школовању и приликом запошљавања грађана ромске националности. Критичари мера „афирмативне акције“ најчешће забрављају да су оне зајамчене чланом 21, ставом 4 Устава,⁵ прописане чланом 4. Закона о заштити права и слобода националних мањина⁶ и да нису новина у нашем правном поретку и друштвеном животу, јер се сличне мере примењују ради обезбеђења фактичке равноправности грађана са инвалидитетом.⁷

Критичари су, такође, сметнули с ума, или не знају, да сиромаштво Рома јесте битно другачије од сиромаштва других, јер је већина Рома искључена из друштвеног живота, генерацијама живи у беди и из ње не могу изаћи без државне помоћи и друштвене солидарности. Такво сиромаштво је структурно и од „обичног“ сиромаштва, које карактерише недостатак средстава за достојанствен живот, разликује се по социјалној искључености људи, односно немоћи јавних политика да им обезбеде пуна грађанска права и сигурност.

Дакле, сиромаштво је статично стање, условљено недостатком одговарајућих прихода, а социјална искљученост је динамичан и сложен процес.⁸ Структурно сиромаштво је препознатљиво јер се стилови живота њиме погођених група становништва битно разликују од просечног стандарда живота. По правилу, овакво сиромаштво погађа генерације, трајно је, због чега им је образовање недоступно, а оно представља главни оно ослонац преовладавања тешкоћа. „Противотров“ за структурно сиромаштво нису социјална давања, већ свеукупно просвећивање и економско оснаживање појединаца и породице. Оно се без интервенције државе не може уклонити и уколико се на његове тешке последице не одговори инклузивним јавним политикама долази до друштвеног раслојавања на социјалне класе, а уколико су припадници неке етничке групе посебно погођени трајним, генерацијским сиромаштвом онда се може рећи да је реч о припадницима посебне „етно-класе“. Овакво сиромаштво је друштвено најнеисплативије и опасност је друштвеном развоју и стабилности.

⁵ „Службени гласник РС“, бр. 98/2006.

⁶ „Службени лист СРЈ“, бр. 11/2002, „Службени лист СЦГ“, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Службени гласник РС“, бр. 72/2009 – др. Закон и 97/2013 – одлука УС.

⁷ Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом („Службени гласник“, бр. 36/2009 и 32/2013) и Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом („Службени гласник РС“, бр. 33/2006).

⁸ Зоран Шућур, „Сиромаштво: теорије, концепти, показатељи“, Правни факултет, Загреб, 2001.

О ЈЕДНАКОСТИ И ПРАВИЧНОСТИ

Да би се обезбедила друштвена стабилност и развој, поред осталог, потребно је елиминисати структурно сиромаштво, односно неопходно је да држава развије одговарајуће јавне политике којима ће обезбедити социјално и економско укључивање грађана погођених овим најтежим обликом сиромаштва. У основи јавних политика унапређења социјално-економског, образовног и културног положаја људи погођених сложеним последицама структурног сиромаштва јесу посебне (афирмативне) мере којима им држава обезбеђује праведнији положај у друштвеној утакмици. Таквим мерама најчешће се обезбеђује приступ образовању и равноправније запошљавање. Њихов карактер је привремен, оне се гарантују до момента када њихово постојање губи сврху пошто се отклоне узроци због којих су уведене. Афирмативним мерама се обезбеђује правичнији приступ правима за грађане који се, због дуготрајног утицаја неповољних социјално економских чиниоца, налазе у положају који је извор њихове грађанске неједнакости и друштвене искључености.

Уставом и законима призната једнакост грађана не гарантује рањивим групама, међу којима су и Роми и особе са инвалидитетом, да ће им једнак приступ правима омогућити и то да их равноправно остварују. Да би се то обезбедило потребно је да се циљаним афирмативним мерама стварају правичнији услови у којима се припадницима ових друштвених група гарантују одређене олакшице приликом остваривања права која су од значаја за отклањање дуготрајних неповољних животних услова и дискриминације.

Извор: РР презентација Давора Рака,
координатора програма UNHCHR у Србији

Амерички председник Линдон Џонсон, који је поред свог претходника председника Џ. Ф. Кенедија, био најзаслужнији за спровођење идеја и захтева Афроамеричког покрета за признавањем равноправности и забрану дискриминације описао је суштину афирмативних мера метафором о спутаном тркачу. Наиме, залажући се за то да се једнакост права омогући политиком стварних могућности председник Џонсон је указивао на то да је положај црначког становништва лош јер су погођени структурним сиромаштвом, искљученошћу и обесхрабрујућим социјално-културним наслеђем: „Не можете узети човека који је годинама спутан ланцима, ослободити га, довести га на стартну линију трке и рећи му – ти си слободан такмичити се са другима, и још праведно веровати да сте били потпуно поштени.“⁹

За успех мера афирмативне акције у САД одлучујуће је било то што је, упркос отпорима, постојала снажна друштвена подршка њиховом спровођењу и опредељење ка остваривању прагматичног циља – реалног укључивања црначког становништва.¹⁰ У том процесу, важније од законом утврђене забране дискриминације приликом запошљавања и куповине некретнина била је пракса коју су развијали судови и универзитети.

Јавну политику посвећену укључивању црначког становништва, која се потом проширила и на друге рањиве групе, пратила је снажна друштвена подршка у којој су значајно место имали медији, феминистичке организације и организације које су заступале права Афроамериканаца.¹¹ Судови су, све до јачања утицаја конзервативне Реганове администрације, успоставили праксу у којој је приликом доношења пресуда у вези са дискриминацијом све присутније било закључивање судија у којима су разматране специфичности рањивих група.

Међутим, критичари афирмативних мера су успели да, позивајући се на II и XIV амандман Устава САД којима се гарантује грађанска једнакост, оспоре у извесним случајевима одлуке универзитета о повлашћеном упису студената афроамеричког и хиспаноамеричког порекла. Одбрана присталица афирмативних мера на конзервативне нападе била је заснована на логички

⁹ Видети у: Милан Месић, „Мултикултуралност“, Школска књига, Загреб, 2005, стр. 358.

¹⁰ Видети у: Michael C. Dawson, „Behind the Mule: Race and Class in African-American Politics“, Princeton University Press, 1994; Hanes Walton, „The Political Philosophy of Martin Luther King, Jr.“, Greenwood, 1971.

¹¹ Заговарањем и деловањем издвајала се National Association for the Advancement of Colored People (NAACP) која је окупљала све снажнију афроамеричку политичку и културну елиту, али и грађане који су личним учешћем чинили да покрет за признавање грађанских права црнаца у Америци постане не само један од најмасовнијих покрета у историји, већ и да задобије снажну грађанску подршку (<http://www.naacp.org>).

утемељеном и у пракси провереном ставу – забрана дискриминације и нормативна грађанска једнакост нису исправиле последице дуготрајне неправде које су мањине трпеле, односно применом ових мера нису нестали прикривени, али веома снажни, услови структурне социјално-економске неједнакости. Њихов утицај се може отклонити једино увођењем посебних мера које овим рањивим групама дају правичнију позицију приликом школовања и образовања. Та стратегија се показала успешном тако да је свега пар деценија касније концепт социјалне правде и отклањања последица историјске дискриминације замењен концептом „разноликости“ која је требало да афирмативним мерама да другачији вредносни смисао, односно да насупрот мултикултуралном обрасцу супротстави мултикултуралистички којим је подстицано образовање којим се развијају интеретничке везе између студената и тиме обогаћује друштвена кохезија.¹²

Искуства Афроамериканаца и Хиспаноамериканаца у вези са мерама афирмативне акције су позитивна. Њима није отклоњена ксенофобија, нити потпуно отклоњена дискриминација, али су отворени канали друштвене промоције и укључивања рањивих група. Она су касније примењена и у другим мултикултуралним државама,¹³ где су резултати били различити, посебно они постизани у Европи.

МЕРЕ АФИРМАТИВНЕ АКЦИЈЕ У ЕВРОПИ

У европској политичкој култури и правним системима нема јединственог приступа успостављању јавних политика које садрже афирмативне мере за рањиве групе. За поједине државе, Енглеску, Ирску, Словачку и Мађарску, ове мере се предузимају искључиво да би се положај дуготрајно занемариваних или дискриминисаних друштвених група што више уједначио са статусом „већине“. Недавне критике политика мултикултуралности, које је поред осталих европских државника, упућивао и британски премијер Дејвид Камерон,¹⁴ поткопале су уверење да је у поменутих државама постигнут консензус о суштини афирмативних мера – постепена елиминација неједнакости, отклањање узрока који су у основи друштвене неједнакости и компензација

¹² Sonia Nieto, „Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education“, Longman, 2000.

¹³ Видети у: Jane Hodges-Aeberhard & Carl Raskin, „Affirmative Action in the Employment of ethnic minorities and persons with disabilities“, ILO, Geneva, 1997; „International Perspectives On Positive Action Measures – A Comparative Analysis In The EU, Canada, USA and South Africa“, EC & University of Bradford, 2009.

¹⁴ http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/europe/06britain.html?_r=0

групама које се налазе у таквом положају. У Енглеској су предузимане различите акције како би се суштина ових „балансирајућих“ мера објаснила и приближила грађанима. Донети су закони¹⁵ на основу којих је требало да се афирмативне мере спроведу и развијају.¹⁶

У Мађарској мере афирмативне акције су сконцентрисане ка томе да се кроз образовање отклоне основе неједнакости Рома. Организацијом мреже јавних „мањинских“ школа, међу којима постоје и „ромске“, омогућено је да се у релативно кратком периоду ишколују и радно оспособе генерације ученика. У „Ганди гимназији“, у Печују се на ромском, односно дијалектима које говоре Роми у Мађарској, и мађарском спроводи настава од предшколског до краја средњошколског образовања. Упркос томе што је концепт школе начелно инклузиван, односно омогућава и ученицима из других етничких група да се школују у овој установи, већина ученика је ромског порекла. За њих је обезбеђен одговарајући ученички стандард (исхрана, смештај), а њиховим породицама подршка у школовању деце. Критике овог модела афирмативне акције износе како њиме није обезбеђено укључивање ромских ученика, већ да се они школују изоловано, као и да га не прате одговарајуће мере којима би се омогућило запошљавање. У Мађарској се ученици ромског порекла уз пуно проблема школују и у другим јавним школама.¹⁷

У другим европским државама мере афирмативне акције су тек део шире политичке и друштвене акције, односно културне политике која има за циљ стварање и очување стабилног друштва. У Холандији, ове мере су важна полуга у стратегији управљања различитостима, помоћу које би требало трајно отклонити узроке и последице дискриминације и стереотипа. Скандинавске државе Данска и Шведска, за које постоји уврежено мишљење да су државе „социјалне правде“ сматрају да мере афирмативне акција имају смисла само уколико за њихово спровођење постоји снажна друштвена подршка. Аустрија, на супрот још једном често навођеном мишљењу да су мере афирмативне акције привремене и да су намењене само рањивим групама,

¹⁵ Закон о једнакости (Equality Act) из 2010. године је донет са циљем да обједини антидискриминационе мере и мере којима се подстиче фактичка једнакост рањивих група (расне и сексуалне мањине, особе са инвалидитетом, жене, посебно труднице).

¹⁶ Недавна запажања Џесија Џексона, саборца Мартина Лутера Кинга и једног од вођа покрета Афроамериканаца, да је Британији потребан власти план афирмативне акције како би спречила да се продубе дугогодишње расне неправде, указују на слабости система за које се веровало да је успешан. (www.m.nationalreview.com/article/366959/jesse-jacksons-futile-feud-oxbridge-jonathan-bronitsky; www.voice-online.co.uk/article/jesse-jackson-lets-fight-todays-fight)

¹⁷ Katalin R. Forray, „Special needs and alternative strategies, Roma/Gypsy education in Hungary“, in Maja Miskovic, ed., *Roma Education in Europe, Practices, policies and politics*, Routledge, 2013.

успоставља концепт по којем су оне доступне сваком ко се нађе у неповољном положају.¹⁸

У Европској унији и другим европским земљама не постоји јединствена стратегија или политика мера афирмативне акције према рањивим групама. Европска комисија је директивама,¹⁹ препорукама и успостављањем антидискриминационих инструмената и тела наговестила основ над којим ће се развијати јавне политике у којима ће афирмативне мере бити полуга помоћу које би требало обезбедити нормативну и фактичку једнакост рањивих група. Од државе до државе, такве јавне политике се разликују, а успешност спровођења афирмативних мера зависи од тога да ли су оне друштвено прихваћене, јасно прописане и да ли су обезбеђени услови за њихово равномерно спровођење у локалној заједници.

У Извештају о упоредним искуствима примене мера афирмативне акције у ЕУ, САД, Канади и Јужној Африци стручњаци Универзитета у Брадфорду нарочито истичу да су оне, упркос уоченим слабостима, у појединим европским државама допринеле остваривању укључивања рањивих група, међу њима и Рома. Стручњаци истичу да је у том процесу било значајно то што су државе прописивале мере афирмативне акције и што су успостављале стручну администрацију за њихово управљање, праћење и прилагођавање променама. Успешност мера у Енглеској и Ирској остварена је искључиво због доследне примене прописа којима је осмишљена проактивна обавеза послодаваца у вези са осигурањем једнакости различитости. У Енглеској је законом утврђена основа за увођења афирмативних мера на основу старости, инвалидности, пола, расе, религијских уверења и сексуалне оријентације, а у Ирској је ова листа проширена и на путнике (*Traveller community*²⁰).

Такође су различита и искуства европских држава у вези са обезбеђивањем одрживости афирмативних мера. Економски стабилније државе, са развијенијом административном и грађанском културом, определиле су се за буџетско финансирање мера и тиме обавезале владе да се старају о њиховом

¹⁸ „International Perspectives On Positive Action Measures – A Comparative Analysis In The EU, Canada, USA and South Africa“, EC & University of Bradford, 2009.

¹⁹ Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Official Journal L 303, 02/12/2000 P.0016 – 0022; Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal L 180, 19/07/2000 P. 0022 – 0026.

²⁰ Под појмом „Traveller communities“ у Великој Британији се подразумевају Цигани (*Gypsies*) и ирски и шкотски путници који се, поред тога што живе номадским начином живота, међусобно битно разликују. Правно признавање статуса номадских група је различито у британским државама. Сматра се да између 270.000 и 360.000 људи живи номадским начином живота.

спровођењу.²¹ Државе које су се у складу са Копенхашким и другим критеријумима придружиле Европској унији, углавном су своје афирмативне мере осмишљавале на подршци различитих европских фондова и средства су прибављана на основу пројеката државних и локалних власти или невладиних организација, што није обезбедило одрживост и пуну учинковитост мера. Најчешће, мере спроведене на основу *ad hoc* одобрених пројеката нису прописане што додатно доводи у сумњу одрживост афирмативних мера и остваривање циљева због којих су осмишљене. У Мађарској и Словачкој, поред јавних фондова намењених смањивању сиромаштва Рома, подстицана је и иницијатива да се кроз приватне фондове додатно оснажи овај процес, међутим, то је изазвало отпоре грађана других националности који сматрају да се тиме нарушава равноправност.

Пропусти начињени у вези са осмишљавањем мера и обезбеђивањем друштвене и институционалне подршке њиховом одрживом спровођењу довели су до проблема који су добили радикалне облике друштвене сегрегације. Наиме, мађарске ултрадесничарске организације су прво организовале „народне страже“ које је требало да заштите грађане од ситних крађа пољопривредних производа и имовине које су наводно чинили Роми, а потом и маршеве кроз места у којима живе Роми ширећи страх и атмосферу сличну погромима Рома у Другом светском рату. На овакав шовинизам уследио је једини могући одговор – други шовинизам. Роми су почели да организују своје народне страже и траже сигурност у јачању кохезије унутар етничке заједнице.²² Убрзо након тога са истим мотивима организоване су и страже у Војводини. У Чешкој, у месту *Ústí nad Labem*, подигнут је „зид срама“ којим је требало одвојити Роме од осталог становништва.

Различита искуства европских држава у вези са мерама афирмативне акције и програмима интеграције Рома указују на битно различите приступе мултикултуралности у различитим деловима Европе, али и на различите друштвене, материјалне и административне могућности за борбу против сиромаштва и дискриминације. За сада нема довољно снажног институционалног одговора на расизам и недопустиве пропусте и грешке у вези са применом политике једнакости (равноправности) која је у основи европских вредности, али постоје инспиративна искуства држава које су успостављајући и развијајући инклузивне политике оснаживале рањиве групе. Проблеми у вези са етничком димензијом мултикултуралности који су испољени

²¹ „The situation of Roma in 11 EU Member States“, Survey results at a glance, FRA, UNDP, 2012.

²² Видети: <http://www.e-novine.com/svet/svet-vesti/70982-Maarski-Romi-organizuju-protiv-faista.html>; Башић Горан, „Политичка акција“, Чигоја штампа, Београд, 2010.

током последње глобалне економске кризе указали су на слабости европских мултикултуралних политика, које подразумевају и афирмативне мере, али су још једном скренули пажњу на сложеност феномена етницитета у друштвеним односима.

АФИРМАТИВНЕ МЕРЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЛОЖАЈА РОМА У СРБИЈИ

Речено је да Устав и прописи Републике Србије јамче мере које би требало предузети ради постизања пуне равноправности група које се дуготрајно налазе у неповољном положају. Поменуто је и то да су такве мере уређене законима и другим прописима у вези са друштвеним укључивањем особа са инвалидитетом и да су упркос, бројним недостацима и пропустима, дале одређене резултате, посебно у стварању одрживе управне инфраструктуре и креирања инклузивних јавних политика њиховог образовања и запошљавања.

Када је реч о мерама афирмативне акције посвећених искорењивању сиромаштва Рома и њиховом друштвеном укључивању, треба назначити, да се одређени програми „охрабривања“ и подршке Ромима примењују у образовању и приликом запошљавања, али да они нису ближе прописани. Изузетак је Закона о основама система образовања и васпитања који у ставу 3 члана 99²³ начелно утврђује да „изузетно, поједина лица или групе лица могу да се упишу у средњу школу под повољним условима ради постизања пуне равноправности у стицању образовања, у складу са мерилима и по поступку који пропише министар“. Рок за доношење подзаконског акта истекао 2012. године, али ни за школску 2013/14. годину министар га није прописао.²⁴

У „Извештају о остваривању Стратегије за унапређивање положаја Рома“ заштитник грађана указује на то да се одређене мере „афирмативне акције“ приликом уписа ромских ученика у средње школе и на факултете примењују од 2003. године, те да се њиховом применом, на годишњем нивоу, обезбеди неколико стотина места за ученике и студенте ромске националности. У средње школе ученик се распоређује у жељену школу на основу испуњене листе жеља у образовни профил за који има и до 30 поена мање од просека жељеног образовног профила, с тим што се по једном одељењу једног образовног профила распоређује по један ученик ромске националности. То значи да ће се ученик ромске националности уписати у жељену школу уколико има 30

²³ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013.

²⁴ Приликом уписа у средње школе примењују се Мишљење Министарства просвете и спорта бр. 6–003/2005–01/59 од 22. јуна 2005. године.

бодова мање од просека потребног за упис у ту школу – уколико тај просек износи 90 бодова, ученику ромске националности је довољно да на основу успеха у осмогодишњем школовању и завршном испиту прикупи 60 бодова. У спровођење ове афирмативне мере укључен је и Национални савет ромске националне мањине и невладине организације које упућују мишљење Канцеларији за људска и мањинска права о ученицима који су испунили поменуте услове. Предлоге Канцеларија прослеђује Министарству просвете, науке и технолошког развоја које доноси коначну одлуку о упису у средњу школу.²⁵

Упис на факултете је још „магловитији“ због тога што: нису утврђени никакви критеријуми на основу којих студенти ромске националности могу да упишу студије; провизорне мере које се остварују захваљујући упорности појединих ромских активиста односе се само на упис на прву годину студија на терет буџета Републике Србије; факултети нису обавезни да примене мере афирмативне акције. Подаци указују на то да се захваљујући провизорним мерама афирмативне акције на факултете у Србији сваке године упише приближно две стотине педесет студената. Нису познати подаци о томе колико њих оконча студије и стекне високошколско образовање.

Када је реч о запошљавању Рома путем мера афирмативне акције омбудсман поменутим Извештајем указује на то да такве мере нису прописане, а да постојеће подстицајне мере не доприносе циљевима „Стратегије за унапређење положаја Рома“. У 2012. години у јавне радове, које Национална служба за запошљавање неосновано сматра афирмативном мером, било је укључено свега 209 лица ромске националности што је, у односу на 2011. годину, мање за 22%. Исте године дванаест лица ромске националности је запослено кроз меру субвенција за отварање нових радних места, а 41 лице је користило субвенцију за samozапосљавање, а нема податка о броју лица ромске националности упућених на разговор код евентуалног послодавца.²⁶

Утисак да су мере афирмативне акције у образовању и запошљавању Рома у Србији Потемкинова села којима се прикривају слабости јавне политике у вези са сузбијањем сиромаштва, дискриминације и укључивањем Рома у друштвени живот. На такав закључак упућује нас чињеница да овим процесом не управља ни један државни орган, да мере на основу којих треба да се под преференцијалним условима поспешу интеграција Рома нису

²⁵ Мером афирмативне акције сматра се и рад педагошких асистената који пружају помоћ у настави ученицима чији постигнућа су нижа од просечних. Са ученицима ромске националности чија постигнућа су нижа како због „културне ускраћености“, тако и због услова у којима живе и односа наставника према њима, у предшколским установама и основним школама ради 175 асистената чији статус није уређен, а опис послова није прописан.

²⁶ „Извештај Заштитника грађана...“ стр. 73.

прописане и ближе уређене, да није утврђен број корисника таквих мера, нити је предвиђено колико дуго би оне требало да се преузимају до постизања жељеног циља – остваривања пуне равноправности грађана ромске националности. Најзад, ни један буџет Републике Србије, па ни последњи за 2014. годину, није инклузиван и не предвиђа средства за спровођење мера афирмативне акције.²⁷

На крају, али најважније, мере интеграције Рома, односно мере које треба да допринесу њиховом друштвеном укључивању нису осмишљене на начин који гарантује да њихов исход буде сагласан утврђеним циљевима. Шта више, неким од прописаних мера постигнут је супротан ефекат од жељеног. Последњих година, сегрегацију ученика ромске националности у посебна одељења или специјалне школе, заменила је њихова сегрегација у читавим школама у Београду, Нишу, Бујановцу, Лесковцу...

Шта је то што недостаје да би мере „афирмативне акције“ у Србији допринеле пуном укључивању Рома? Прво, друштвена подршка, јер успех мера зависи и од свести грађана о томе да се планском и системском прераподелом јавних добара и услуга у корист друштвено немоћних доприноси социјеталној безбедности, постепеном смањивању издвајања за услуге социјалне заштите и елиминишу финансијске, социјалне и економске последице искључености. Да би се оваква подршка остварила неопходно је да се о социјално-економској интеграцији Рома претходно изјасни Народна скупштина Републике Србије. Став Народне скупштине, која поред тога што има законодавну и контролну функцију над спровођењем закона о усвајању посебних мера за постизање пуне равноправности Рома и других друштвених група би могао да допринесе њиховом повољнијем друштвеном прихватању.

С обзиром на то да су србијанска политичка култура и политички систем засновани на ауторитарним обрасцима политичког управљања чији центри су у извршној власти неопходно је да се и представници ове градне власти јасно изјасне о томе да ли желе да спроведу афирмативне мере за постизање пуне равноправности грађана који због живота у трајно неповољним социјално-економским условима не могу самостално да је остваре.

²⁷ У Буџету за 2014. годину Министарство просвете, науке и технолошког развоја је на име дотација невладиним организацијама наменило 12.000.000 динара за остваривање „*друге фазе пројекта Европске академије младих лидера у оквиру програма Декаде Рома 2005–2015*“; Канцеларија за људска и мањинска права Владе Републике Србије, такође је на позицији подршке невладиним организацијама наменила 24.634.000 за подршку „*Декаде инклузије Рома*“ и 4.000.000 за подршку „*Ромској интeрпaрлaмeнтaрнoј oргaнизaцији*“; Министарство здравља је за спровођење акционог плана здравствене заштите Рома наменило 34.131.000 динар (www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/.../4174-13Lat.pdf).

Уколико би се на овим нивоима политичког одлучивања постигла сагласност о доследној примени афирмативних мера, могла би се очекивати и постепена друштвена подршка.

Овакав след догађаја је мало вероватан у блиској будућности највише због тога што држава нема дефинисану стратегију мултикултуралности и није успоставила одговоран однос према спровођењу стратешких докумената посвећених унапређењу положаја рањивих група.²⁸ Када се говори о мултикултуралности у Србији, обично се мисли на етничке аспекте овог вишеструко сложеног феномена и истичу се високи стандарди заштите националних мањина. Нажалост, ти стандарди нису допринели развоју мултиетничности и превазилажењу проблема сегрегативног мултикултурализма кога карактеришу висока етничка дистанца, међусобно неразумевање етно-културних заједница и одсуство кохезивних друштвених веза.

Примери недоследности политике мултикултуралности у Србији су бројни, а када је реч о Ромима онда треба поменути то да су, поред осталог, ускраћени и за пуно образовање на свом језику. Наиме, у образовном систему за ученике припаднике националних мањина настава се организује у потпуности на матерњем језику, двојезично и кроз предмет на којем уче матерњи језик и националну културу. Упркос томе што се расправа о настави на ромском језику води дуже од две деценије,²⁹ само се у неколико школа у Војводини организује учење језика и културе Рома. Разлог који се најчешће наводи као препрека за организовање наставе на ромском је то што њихов језик наводно није стандардизован. Не улазећи у проблем стандардизације ромског језика³⁰ скрећем пажњу на то да се у Мађарској настава за ромске ученике организује на дијалектима којима говоре ученици ромског порекла и да је то допринело њиховом бржем укључивању у школски систем и није им угрозило учење мађарског и страних језика.

Следећи недостатак јавних политика које би требало да садрже мере афирмативне акције је то што оне нису прописане. Да би биле прописане, потребно је да се претходно осмисле, да се јасно утврди шта је њихова сврха

²⁸ Стратегија за унапређење положаја Рома није спроведена; Стратегија за унапређење положаја особа са инвалидитетом никада није заживела због тога што министарства у различитим владама Републике Србије нису успела да ускладе акциони план њеног спровођења; Стратегију за смањивање сиромаштва спроводи Тим за смањивање сиромаштва који не располаже управним овлашћењима.

²⁹ У Сарајеву је 1986. године организован међународни научни скуп „Језик и култура Рома“, а од 1989. године у Комисија за проучавање живота и обичаја Рома Српске академије наука и уметности је објавила више зборника научних радова у којима су детаљно описани проблеми у вези са стандардизацијом ромског језика.

³⁰ Рајко Ђурић, „Стандардизација ромског језика“, Сарајево 2012.

и одреди карактер. Како је то изостало мере које се у овом тренутку примењују у вези са подстицањем образовања и запошљавања Рома сврху имају само за појединце којима су доступне. Због тога се и јављају проблеми у вези са доказивањем етничке припадности корисника постојећих мера и ефекти-ма које мере имају за ромску заједницу, односно искорењивање структурног сиромаштва и постизања пуне равноправности.

Трећа група проблема се односи на управљање процесом примене мера „афирмативне акције“. Оне по правилу јесу привременог карактера, али су динамичне и захтевају пажљиво праћење микро и макро услова у којима се спроводе, одређене корекције, можда и корените измене и допуне. Мере су и део укупне социјално-економске стратегије унапређења положаја Рома којом у Србији нема ко да управља. У „Извештају“ Заштитника грађана утврђено је да у државној управи, упркос томе што постоји неколико центара који се баве питањима интеграције Рома, није развијен систем управљања Стратегијом унапређења положаја Рома. Према законима о министарствима којима је неколико претходних влада уређивало рад органа јавне управе послове интеграције Рома поверовано је ресору који се старао о социјалној политици, а повремено и запошљавању. Међутим, законом утврђена обавеза није обавезала овај ресор јавне управе да створи услове за поверени посао.

Очекивање да се Стратегија и мере унапређења положаја Рома спроводе „са врха“ условила је пасивност локалних самоуправа да осмишљавају и спроводе мере социјално-економске интеграције Рома. Ретке су локалне самоуправе, попут Апатина, Куле, Суботице које самостално предузимају мере којима живот суграђана Рома мењају на боље.

Последњи проблем који за ову прилику треба нагласити као препреку за осмишљавање и спровођење мера „афирмативне акције“ јесте њихово стабилно финансирање. Последњих година економска криза је снажно потресла глобално тржиште и националне привреде и разумљиво је да су пореска оптерећења којима би требало обезбедити новац за спровођење јавних политика унапређења положаја рањивих група непопуларна средства. Међутим, јавни фондови нису једини начини за финансирање мера „афирмативне акције“. Напротив, њих треба допунити системом приватних фондова које се старају о појединим аспектима положаја интеграције рањивих група. Када је реч о Ромима постоје бројни фондови који су усмерени ка различитим циљним групама унутар ромске заједнице – женама, деци, просјацима, правно невидљивим лицима, жртвама насиља и тортуре... Уколико би се њима брижљивије координирало, односно уколико би се постигла сагласност у вези са планирањем и спровођењем програма посредно би се поспешиле и „афирмативне мере“.

ЗАКЉУЧАК ИЛИ КАКО ПРИМЕНИТИ АФИРМАТИВНЕ МЕРЕ?

Околности и начин на који се спроводи Стратегија за унапређивање положаја Рома у Србији, која садржи и предлоге афирмативних мера, неодољиво подсећа на Гончареву обломовштину: одустајање тражи најмање улагања енергије, па се стога начин функционисања заснива на принципу одустајања. Подсетимо се, Обломов одустаје од свега: од пресељења, љубави, образовања, напредовања, на крају и од живота.

Плашим се да је Обломљев дух дубоко продро у јавну управу која би требало како да осмисли и спроведе мере „афирмативне акције“, тако и да их прилагођава ширем социјалном окружењу. Неверици да за то постоји и знање и воља и административна способност, снагу даје и поређење са окружењем у којем је, упркос проблемима и недореченостима њихових програма интеграције, видан напредак у вези са положајем Рома, али и поређење са програмима и шансама које је Ромима омогућавала југословенска администрација у шестој и седмој деценији прошлог века. У односу на регионалне и историјске околности уочљиво је заостајање савремених програма у Србији.

Буђење јавне управе, успостављање децентрализованог система управљања доиста инклузивним јавним политикама интеграције Рома и темељна реконцептуализација Стратегије за унапређивање положаја Рома и Акционог плана за њено спровођење основ су за делимичан помак у односу на постојеће стање. Делимичан, јер за одлучујуће промене потребно је да се одустане од уљуљкивања у уверењу да је однос према мултикултуралности изнад стандарда, ма шта то значило, да се сагледају проблеми с којима се суочава савремено србијанско друштво и да се на тим основама осмисли и нормира реална политика мултиетичности. Реч је о основној друштвеној политици коју није лако утемељити јер је зависна од глобалних, регионалних и унутрашњих односа, културних вредности и наслеђа, као и државничких способности и вештина да се превазиђу проблеми који у њима тињају и пронађе „базични консензус“ о стабилном и за све привлачном друштвеном уређењу.

Само у таквим друштвеним и политичким условима би мере „афирмативне акције“ имале пун смисао. Све остало су прелазна решења која ублажавају последице тешког сиромаштва Рома. У том смислу требало би схватити ангажовање грађана ромске националности на пословима које би требало да обављају запослени у јавном сектору. Рад „здравствених медијатора“, „ромских координатора“, „ромских педагошких асистената“ и „лица за контакт у центрима за социјални рад“ није мера афирмативне акције већ маска за неспособност јавних политика да решавају проблеме са којима се

суочавају грађани ромске националности. Мере афирмативне акције биле би планско и кроз инклузивне јавне политике подржано школовање ромских ученика и повећавање њиховог запошљавања на пословима који су од интереса за све, па и за Роме.

ЛИТЕРАТУРА

- Башић, Горан и Јакшић, Божидар, „Уметност преживљавања – где и како живе Роми у Србији“, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2005.
- Башић, Горан, „Политичка акција“, Чигоја штампа, Београд, 2010.
- Dawson, Michael C., „Behind the Mule: Race and Class in African-American Politics“, Princeton University Press, 1994.
- Forray, Katalin R., „Special needs and alternative strategies, Roma/Gypsy education in Hungary“, in Maja Miskovic, ed., Roma Education in Europe, Practices, policies and politics, Routledge, 2013.
- Hodges-Aeberhard, Jane & Raskin, Carl, „Affirmative Action in the Employment of ethnic minorities and persons with disabilities“, ILO, Geneva, 1997;
- Nieto, Sonia, „Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education“, Longman, 2000.
- Walton, Hanes, „The Political Philosophy of Martin Luther King, Jr.“, Greenwood, 1971.
- Ђурић, Рајко, „Стандардизација ромског језика“, Сарајево 2012.
- Колин, Марија, „Обрасци живота у сиромаштву и нове парадигме Европске уније“, Социологија L No 2/2008.
- Месић, Милан, „Мултикултуралност“, Школска књига, Загреб, 2005.
- Шућур, Зоран, „Сиромаштво: теорије, концепти, показатељи“, Правни факултет, Загреб, 2001.

* * *

- Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal L 180, 19/07/2000 P. 0022 – 0026.
- Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Official Journal L 303, 02/12/2000 P. 0016 – 0022;
- International Perspectives On Positive Action Measures – A Comparative Analysis In The EU, Canada, USA and South Africa, EC & University of Bradford, 2009.
- The situation of Roma in 11 EU Member States, Survey results at a glance, FRA, UNDP, 2012.
- Извештај о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома, Заштитник грађана, 2013.
- Истраживање вишеструких показатеља 2010“, Републички завод за статистику, UNICEF, Београд, 2012.

Goran Bašić

ROMA POVERTY AND AFFIRMATIVE ACTION

S u m m a r y

The poverty of Roma people has structural causes and is characterized by social exclusion and unequal treatment of Roma citizens. Such poverty is socially and economically unjustifiable and represents a burden on public funds and safety. Eradication of structural poverty requires implementation of planned and systematic measures by the public administration. In Europe, there are different policies and practices to fight structural poverty each of which contains specific affirmative measures that are most commonly taken in employment and education of Roma. The success of these measures depends on social support, their standardization and competence of the public administration to implement them. In Serbia, affirmative measures regarding eradication of the structural poverty of Roma are not prescribed, there is strong social resistance to their establishment and the capacity of public administration to manage the process of Roma integration is underdeveloped. To overcome this there needs to be a thorough reconstruction of politics of multiculturalism as well as an expansion of social and institutional resources to ensure the conditions necessary for full equality of citizens.

АФИРМАТИВНЕ МЕРЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЛОЖАЈА РОМА У СРБИЈИ*

ЉУБИЦА ЂОРЂЕВИЋ**

А п с т р а к т. – С обзиром на системску дискриминацију и сегрегацију којима су изложени, политика једнаких могућности према Ромима не може се ограничити само на доследну примену принципа забране дискриминације. За остваривање суштинске равноправности Рома са осталим грађанима неопходне су посебне, афирмативне мере којима ће се додатно подржати њихово укључивање у шире друштво и олакшати приступ ресурсима. Предмет овог рада су афирмативне мере које су усвојене у Републици Србији са циљем да се унапреди положај Рома. С обзиром да око самог концепта афирмативних мера постоји доста нејасноћа и неразумевања, први део рада се бави теоријским разматрањем овог питања. У другом делу рада приказан је правни оквир за примену афирмативних мера у Србији. Трећи део рада бави се „Стратегијом за унапређивање положаја Рома у Републици Србији“ и афирмативним мерама у кључним областима за положај Рома (запошљавање, становање, образовање, здравствена заштита). У последњем делу рада анализирани су ефекти примене ових мера и то на основу „Резултата Истраживања Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији“.

Кључне речи: дискриминација, афирмативне мере, Роми, стратегија.

УВОД

Иако данашња Европа почива на принципу уважавања различитости, однос према Ромима је и даље оптерећен предрасудама и стереотипима, а Роми

* Рад је делимично настао у оквиру пројекта бр. 47024 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Доценткиња на Факултету за европске правно политичке студије у Новом Саду; стручњакиња Центра за истраживање етничитета.

су често жртве дискриминације и социјалног искључивања.¹ Нетрпељивост према Ромима базира се на њиховој етничкој припадности и начину живота,² али и сиромаштву са којим се велика већина Рома суочава. Роми имају статус својеврсне „етно-класе“ и жртве су системске дискриминације која резултира сегрегацијом.³ У оваквим околностима оправдано се поставља питање да ли се једнакост грађана Рома може остварити само применом забране дискриминације или је за остваривање суштинске једнакости неопходно развити политику једнаких могућности засновану на примени афирмативних мера (мера афирмативне акције). Узимајући у обзир специфичне околности неповољног положаја Рома, многе државе данас развијају посебне програме за отклањање дискриминације према Ромима и унапређење њиховог положаја.

Предмет овог рада су афирмативне мере које су усвојене у Републици Србији са циљем да се унапреди положај Рома. С обзиром на то да око самог концепта афирмативних мера постоји доста нејасноћа и неразумевања, први део рада се бави теоријским разматрањем овог питања. У другом делу рада приказан је правни оквир за примену афирмативних мера у Србији. Трећи део рада бави се „Стратегијом за унапређивање положаја Рома у Републици Србији“ и афирмативним мерама у кључним областима за положај Рома (запошљавање, становање, образовање, здравствена заштита). У последњем делу рада анализирани су ефекти примене ових мера и то на основу „Резултата Истраживања Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији“.

АФИРМАТИВНЕ МЕРЕ: ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ

Примена афирмативних мера представља једно од контраверзнијих питања која се везују за однос државе према различитости и политику према њој. Постоје Опречна мишљења и дилеме у односу на оправданост увођења оваквих мера, одређивање обима и дејства мера, као и процене ефеката

¹ „Директна дискриминација, напади и угрожавање живота мотивисани расном и етничком мржњом, просторна и друштвена сегрегација, као и одлуке о депортацији Рома рефлектују јечање ксенофобије у Европи и неспремност већине европских култура да се отворе према различитости“. Видети у: Башић, Горан, „Социјална интеграција Рома и промене етнокултурног идентитета“, у: Варади, Тибор, Башић, Горан (ур.): *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима њанске социјално-економске интеграције*, Зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. децембра 2010, Београд: САНУ, 2012, с. 157.

² ECRI General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti-Gypsyism and Discrimination against Roma, CRI (2011) 37, документ усвојен 24. јуна 2011.

³ Башић, Горан, Политичка акција, Чигоја, 2010.

примене мера. И само термилошко означавање није без проблема, јер се за само означавање оваквих мера користе различити термини, попут мера афирмативне акције, афирмативних мера, посебних мера, мера позитивне дискриминације, преференцијални систем или систем квота. Ови термини се често користе као синоними, али не треба пренебрегнути чињеницу да избор термина може указивати и на однос према оваквим мерама. Заговорници примене оваквих мера користе термине мере афирмативне акције, што је карактеристично за САД, или мере позитивне акције, што је карактеристично за ЕУ. Они најчешће одбацују појам позитивна дискриминација, јер с правом сматрају да је дискриминација увек негативна појава, те да се афирмативне мере не могу поистовећивати са дискриминацијом. Са друге стране, критичари афирмативних мера често ће се ослањати на појам обрнута дискриминација, чиме истичу свој став да је прављење разлике применом афирмативне мере дискриминаторно. Критичари такође често користе појам преференцијални систем или систем квота ограничавајући и потенцирајући своју критику на овај сегмент афирмативних мера, који заиста изазива највише дилема не само у судској пракси и стручној јавности, већ наилази на отпор шире јавности.⁴

Кроз дискурс о афирмативним мерама испитује се концепт либералне државе и однос према групним идентитетима. Кроз призму афирмативних мера проблематизују се централне вредности либерализма, једнакост и индивидуалност. У либералној држави тежиште је постављено на грађанина који је субјект универзалних моралних вредности, права и обавеза. Модерна држава заснива се на принципу слободе и једнакости грађанина појединца. Упркос томе, или можда баш због тога што је једнакост централни појам модерне грађанске државе, овај појам је подложен интерпретацијама. Сам појам једнакост не пружа никакву информацију о томе у односу на која добра, потраживања и оптерећења су појединци једнаки или би требало да буду једнаки.⁵ Недоумице око појма једнакости произилазе и из чињенице да су људи различити, па се пред државу и право поставља изазов како да се односе према тој различитости. Једнако поступање које се поставља као примарни императив у односу државе према њеним грађанима задовољава критеријум формалне једнакости, али може бити недовољно за остваривање суштинске једнакости грађана. Формална једнакост подразумева да држава у односу према грађанима примењује апстрактна неутрална правила која су индиферентна

⁴ О термилошким недоумицама у вези са афирмативним мерама види детаљније у: Matijević, Milica V., Erić, Vesna, „Mere afirmativne akcije: terminološko određenje i uvodna razmatranja o sadržini pojma“, *Strani pravni život*, br. 3/2010, s. 85–102.

⁵ Appelt, Erna, *Affirmative Action: a Cross-National Debate*, у: Appelt, Erna, Jarosch, Monika (ур.): *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, с. 1–20, с. 7.

према личним својствима појединца која нису релевантна за њихов статус грађанства. Једнак третман у овом случају подразумева једнако поступање према свима као према истом. Међутим, овде се отвара питање да ли једнако поступање према лицима са различитим својствима или у различитим ситуацијама первертира појам једнакости и нека лица фактички доводи у неједнак положај. Према Европском суду за људска права, право да се не буде дискриминисан у уживању права из Европске конвенције о људским правима је повређено и у случајевима када државе пропусте да поступају другачије према лицима чије су позиције битно другачије.⁶ Захтев за једнакошћу превазилази оквир формалне једнакости и обухвата и суштинску једнакост, тј. једнако уживање шанси да се приступи добрима која су расположива у друштву.⁷ У погледу суштинске једнакости отвара се питање да ли се она остварује кроз једнакост шанси (*equality of opportunity*) или једнакост резултата (*equality of results*). Ово питање се често поставља у односу на домет афирмативних мера, тј. да ли се оне примењују да би се обезбедила једнакост шанси или једнакост резултата, при чему је генерално прихваћен став да афирмативне мере треба ограничити на обезбеђивање једнаких шанси.

Поред једнакости, дискусија о афирмативним мерама дотиче још један важан принцип модерне државе, принцип индивидуалности. Субјект права и обавеза у модерној држави је грађанин, појединац, при чему је припадност групи ирелевантна за његов однос према држави. Једно од важних права појединца у модерној либералној држави је право на индивидуалан третман. Права и обавезе појединачног грађанина произилазе из личних квалитета и карактеристика, а не из својстава које му се приписују због евентуалне припадности одређеној групи. Међутим, примена овог теоријског концепта у пракси није без проблема, јер се ставови о појединцу често доносе на основу његових групних афилијација. Посебно је проблематично кад се генерализације и стереотипи о некој групи (као колективу) пресликавају на сваког члана групе (као индивидуе), па се однос према појединцу формира на основу претпостављених особина које произилазе из припадности групи. Није у складу са индивидуалним третманом претпоставити да индивидуа поседује карактеристике које се приписују групи, без обзира да ли већина припадника групе заиста поседује такве карактеристике.⁸

⁶ Европски суд за људска права, *Thlimmenos v. Greece* [GC] (No. 34369/97), 6. април 2000, пара. 44.

⁷ European Union Agency for Fundamental Rights/European Court of Human Rights – Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law*, 2011, с. 35.

⁸ Види т. 74 Judgments – Regina v. Immigration Officer at Prague Airport and another (Respondents) ex parte European Roma Rights Centre and others (Appellants), <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldjudgmt/jd041209/roma-5.htm> (приступљено 29.9.2013).

Начела једнакости и индивидуалног третмана заштићена су кроз принцип забране дискриминације на основу кога појединци који се налазе у истим или сличним ситуацијама уживају исти третман и према њима се не може поступати другачије (најчешће неповољније) због одређених личних својстава. Лична својства која се везују за забрану дискриминације су најчешће пол, сексуална оријентација, инвалидитет, старосна доб, раса, национална припадност, етничко порекло, као и вероисповест.

Забрана дискриминације штити појединца од неоправданог неједнаког поступања на основу неког личног својства пружајући основ за правну заштиту. Лицу које сматра да је жртва дискриминаторног поступања стоје на располагању правна средства којима може захтевати заштиту од дискриминације. Противници увођења афирмативних мера сматрају да је забрана дискриминације довољан правни основ за борбу против дискриминације. Са друге стране, заговорници примене афирмативних мера сматрају да је забрана дискриминације нужан предуслов, али не и довољно ефикасно средство за борбу против дискриминације као друштвеног феномена.

Слабости индивидуалне заштите од дискриминације манифестују се кроз немогућност лица да препознају дискриминацију чије су жртве, кроз недостатак вере дискриминисаног лица да се правним путем може остварити заштита од дискриминације, кроз компликованост правног поступка и тешкоће у доказивању дискриминаторног поступања, као и кроз појединачно дејство заштите од дискриминације. Недостатак индивидуалне заштите од дискриминације је у томе што је њен допринос промени друштвених модела понашања ограничен. Дискриминаторни ставови су често дубоко укореењени у друштву, тако да заштита од дискриминације у индивидуалном случају може имати ограничено дејство на дискриминаторна понашања субјеката који нису учесници у конкретном спору. Индивидуализован приступ дискриминацији подржава привид да је дискриминација изоловани акт појединца, занемарујући друштвени контекст у коме се врши дискриминаторно понашање. Структурне форме дискриминације, попут стереотипа, очекивања да се поштују доминантне друштвене норме, или неразумевања за посебне потребе рањивих група, остају изван домета класичних инструментата заштите од дискриминације.⁹ У том контексту, заговорници афирмативних мера индивидуализовану забрану дискриминације упоређују са појединачним лечењем, док афирмативним мерама сликовито приписују дејства вакцинације.

⁹ O'Conneide, Colm, „Positive Action and the Limits of Existing Law“, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 3/2006, с. 351–364, с. 352.

Основни аргумент у разматрању афирмативних мера је да ли забрана дискриминације може дати жељене резултате у контексту дубоко укоревене искључености одређене друштвене групе или група из расподеле друштвених добара. Основно је питање да ли прелаз из сегрегiranог друштва у инклузивно друштво може да се оствари искључиво кроз забрану дискриминације. Да ли је формално, правно изједначавање појединаца који припадају различитим друштвеним групама довољно да се оствари једнакост шанси и да се раније депривирани друштвене групе укључе у расподелу добара.

Противници афирмативних мера сматрају да се оног тренутка када држава успостави једнакост и забрану дискриминације као општеобавезујући правни принцип отвара пут из формалне у суштинску једнакост и да даље интервенције, често означаване као социјални инжењеринг, первертирају основну идеју индивидуалне једнакости. Заговорници афирмативних мера не споре значај једнакости и забране дискриминације као основног принципа, али му оспоравају моћ да у кратком року промени друштвене односе и изврши десегрегацију друштва. У тренутку формалног укидања сегрегације, појединци, припадници различитих друштвених група имају различите стартне позиције које сама забрана дискриминације не може да изнивелише у једнакост шанси. На ово указује и историјски контекст настанка афирмативних мера. Индија је земља са најдужом традицијом примене афирмативних мера, које су се примењивале још у време док је она била британска колонија, а од независности и доношења устава 1947. постају уставна категорија.¹⁰ У Индији су афирмативне мере усмерене на строг кастински систем, а њихова примарна сврха била је да коригују тешку друштвену подређеност и дискриминацију „недодирљивих“ (*untouchables*).¹¹

У Сједињеним Америчким Државама, које се најчешће сматрају „колевком“ афирмативне акције, увођење афирмативних мера добрим делом је одговор на систем Џим Кроу (*Jim Crow*)¹² и структуралну неједнакост Афро-

¹⁰ Sowell, Thomas, „Affirmative Action Around the World. An Empirical Study“, New Haven and London: Yale University Press, 2004, с. 23.

¹¹ Ibid. 24.

¹² Појам Џим Кроу везује се за расни кастински систем који је постојао у јужним и граничним државама САД у периоду од 1877. до средине 1960-их. Овај појам најчешће асоцира на законе Џим Кроу који су искључивали „црнце“ из јавног превоза, јавних објеката, чланства у пороти, обављања одређених послова и настањивања одређених насеља. Доношење 13, 14. и 15. амандмана на Устав САД омогућило је „црнцима“ исту правну заштиту као и „белцима“. Ипак, после 1877, и избора републиканског председника Радефорда Б. Хејса (Rutherford B. Hayes), јужне и граничне државе почеле су да ограничавају слободу „црнаца“. У познатој пресуди *Plessy v. Ferguson* из 1896. Врховни суд САД је утврдио уставност закона који инсистирају на расној сегрегацији и успоставио доктрину

американаца.¹³ У Јужноафричкој Републици примена афирмативних мера усмерена је на уклањање последица апартхејда.

У теорији не постоји свеобухватна и универзално прихваћена дефиниција афирмативних мера. Чешће су радне дефиниције које аутори користе за потребе своје аргументације у сврху подршке или критике афирмативних мера. Оне општије дефиниције описују афирмативне мере као сваки облик проактивног деловања који је креиран да погодује рањивој групи,¹⁴ као акт, политику, план или програм који је креиран да исправи погрешну дискриминацију,¹⁵ или као сваку политику усмерену на укидање и анулирање системске дискриминације.¹⁶ Афирмативне мере се могу одредити и као покушај да се изједначе шансе за лица која се и даље суочавају са институционалним препрекама у погледу једнаког узимања у обзир (*equal consideration*) и једнаког третмана.¹⁷ Оне се могу дефинисати и као „разне законске и друге мере које се предузимају како би одређене друштвене групе које се фактички налазе у подређеном положају достигле стварну равноправност“.¹⁸

Афирмативне мере се могу дефинисати као различити облици активног ангажовања у промоцији једнакости група које су раније биле или су још увек жртве дискриминације.¹⁹ У том смислу, афирмативне мере се могу дефинисати као покушаји да се учини напредак ка суштинској пре него формалној једнакости шанси за оне групе попут жена или расних мањина које су тренутно недовољно заступљене на значајним положајима у друштву и то на начин што ће се узети у обзир лично својство – пол или раса – које је било основ за дискриминацију.²⁰ Као афирмативне мере могу се означити мере које имају за циљ да обезбеде боље шансе за недовољно заступљене мањине

„*separate but equal*“ (одвојени, али једнаки). „What Was Jim Crow?“, <http://www.ferris.edu/htmls/news/jimcrow/what.htm> (приступљено 29.8.2013).

¹³ White, John Valery, „What is Affirmative Action?“, *Tulane Law Review*, Vol. 78, 2117–2205, c. 2120f.

¹⁴ O’Cinneide, Colm, *op.cit.* 354.

¹⁵ Allen, Anita L., „Can Affirmative Action Combat Racial Discrimination? Moral Success and Political Failure in the US“, у: Appelt, Erna, Jarosch, Monika (yp.): *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, c. 23–39, c. 23.

¹⁶ Cunningham, Frank, „Positive Action and Democracy“, Appelt, Erna, Jarosch, Monika (yp.): *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, c. 41–59, c. 48.

¹⁷ Harris, Luke Charles, Narayan, Uma, „Affirmative Action as Equalizing Opportunity: Challenging the Myth of “Preferential Treatment”, *National Black Law Journal*, 1999/2000, Vol. 16, Iss. 2, 127–143, c. 132.

¹⁸ Petrušić, Nevena/Beker, Kosana, „Praktikum za zaštitu od diskriminacije“, Beograd: Partneri za demokratske promene Srbija, Centar za alternativno rešavanje sukoba, 2012, c. 45.

¹⁹ Appelt, Erna, *op. cit.* 8.

²⁰ *Ibid.*

и жене у области високог образовања, запошљавања, и јавног уговарања (*government contracting*).²¹

Израз афирмативне мере односи се на широк спектар мера које пружају мање или више флексибилан преференцијални третман у алокацији недостајућих ресурса (запослења, пријема на универзитет и јавних уговора) припадницима недовољно заступљених аскриптивних група које су раније биле жртве правне дискриминације.²² На сличан начин афирмативне мере се могу дефинисати и као различите стратегије које су креиране да побољшају шансе дискриминисаних група, попут расних или етничких мањина или жена, у области запошљавања, образовања или привређивања.²³ Увођењем афирмативних мера креира се механизам путем кога организације, укључујући оне које пружају запослење или високо образовање, мењају обрасце понашања који су раније постојали а који су штетили мањинама и женама.²⁴

Према једној студији урађеној за потребе Европске комисије, афирмативне мере су сразмерне мере предузете у сврху постизања пуне и ефективне једнакости у пракси за припаднике група које су социјално или економски рањиве, или се на други начин суочавају са последицама прошле или садашње дискриминације или неповољног положаја (*disadvantage*).²⁵ Према истој студији, афирмативне мере су усмерене ка остварењу следећих циљева: спречавању или компензацији за неповољан третман или дискриминацију, било да су ови настали у прошлости или су још увек присутни; промовисању суштинске једнакости кроз узимање у обзир специфичне ситуације припадника рањивих група и прекидању круга неповољности који је повезан са припадношћу одређеној групи; и отклањању недовољне заступљености и промовисању различитости у погледу учешћа свих група у социјалном, економском, културном и политичком животу.²⁶

²¹ Chateauvert, Melinda, „Using Historical and Sociological Evidence to Defend Anti-Discrimination Policies“, Appelt, Erna, Jarosch, Monika (ур.), *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, с. 111–124, с. 112.

²² Sabbagh, Daniel, „Equality and Transparency. A Strategic Perspective on Affirmative Action in American Law“, New York: Palgrave Macmillan, 2007, с. 2.

²³ Kellough, J. Edward, „Understanding affirmative action : politics, discrimination, and the search for justice“, Washington, D. C: Georgetown University Press, 2006, с. 3.

²⁴ Ibid. 85.

²⁵ European Commission (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities), *International perspectives on positive action measures. A comparative analysis in the European Union, Canada, the United States and South Africa*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009, с. 24. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=180&furtherPubs=yes> (приступљено 29.8.2013)

²⁶ Ibid.

Широка је палета мера које се могу подвести под појам афирмативне мере. Генерално, ове мере се могу класификовати у две групе које се у САД најчешће означавају као меке („*soft*“) и тврде („*hard*“) афирмативне мере. У групу меких афирмативних мера најчешће се убрајају мере за „анимирање“ кандидата који припадају недовољно заступљеним групама (тзв. „*outreach measures*“). Циљано оглашавање конкурса (нпр. у мањинским медијима), успостављање посебних веза за мањинским школама или мањинским организацијама, промовисање организације као отворене за различитост, одржавање посебних тренинга за припаднике недовољно заступљених група само су неке од мера које се могу сврстати у ову категорију. У неку руку се и вођење евиденција и праћење броја припадника мањина и жена у оквиру организације може сматрати прелиминарним обликом афирмативних мера.²⁷

Појам „тврде“ афирмативне мере везује се за преференцијални третман припадника недовољно заступљених група. Он се може манифестовати као давање првенства кандидату припаднику мањине – између два кандидата са истим квалификацијама позицију ће добити кандидат припадник мањине, или се може манифестовати као квантитативно вредновање припадности мање заступљеној групи – за потребе вредновања кандидата послодавац или универзитет могу направити скалу поена за различите карактеристике које сматрају релевантним, у оквиру којих могу предвидети и бодовање за припадност одређеној групи. И коначно, преференцијални третман се може манифестовати као систем квота, тј. резервације одређеног броја места за припаднике одређених група (жене, припаднике мањина, лица са инвалидитетом, и сл.).

Док је примена „меких“ афирмативних мера широко прихваћена, преференцијални третман изазива доста контроверзи. Највећа замерка је та да преференцијални третман угрожава систем заслуга („*merit system*“) и индивидуални приступ сваком кандидату. Критичари примене афирмативних мера у преференцијалном третману виде обрнуту дискриминацију и кршење универзалног принципа једнакости. Питање допуштености и граница преференцијалног третмана било је у више наврата и предмет спора пред Врховним судом САД и Европским судом правде. Индикативни су случајеви *Gratz v. Bollinger* и *Grutter v. Bollinger* у којима је Врховни суд САД одлучивао о афирмативним мерама и донео две различите одлуке. У случају *Gratz v. Bollinger* нападнуто је правило Универзитета у Мичигену да се кандидатима Афроамериканцима, Латинаамериканцима, и аутохтоним Американцима (*Native Americans*) аутоматски додели 20 поена како би се поспешила различитост

²⁷ Kellough, op. cit. 6.

студената.²⁸ У случају *Grutter v. Bollinger* нападнута је пракса Правног факултета Универзитета у Мичигену да се „раса“ узима у обзир приликом одлучивања да ли ће кандидат бити примљен на студије. Највећа разлика између два система пријема је та што је колеџ аутоматски додељивао поене кандидатима на основу њихове „расе“, док је правни факултет узимао у обзир „расу“ као један од многих фактора.²⁹ Ова разлика ће битно утицати на одлуке Врховног суда САД, који је у случају *Gratz* политику Универзитета у Мичигену видео као кршење принципа једнакости који је загарантован Уставом, док је у случају *Grutter* подржао напоре правног факултета да повећа различитост својих студената тако што ће, узимајући у обзир различите факторе, узети у обзир и њихову „расу“.³⁰ Овим одлукама Врховни суд САД је потврдио своју приврженост индивидуалном принципу по коме се сваки кандидат има објективно процењивати као појединац, при чему тежња ка различитости студената („*diversity of student body*“) може оправдати узимање у обзир „расе“ као једног од фактора процене.³¹

Индивидуални приступ кандидатима је као принцип потврђен и у пракси Европског суда правде ЕУ. У познатом случају *Kalanke*³² суд је заузео став да правило које женама гарантује апсолутно и безусловно првенство приликом запошљавања или напредовања није оправдано да би се остварио циљ отклањања неједнакости која је неопходна за остварење једнаког третмана. У случају *Marschall*³³ пред Европским судом правде нападнуто је правило да једнако квалификоване жене треба да имају првенство, осим ако разлози специфични за конкретног кандидата мушкарца не превагну у његову корист. У овом случају суд је подржао овакво правило са аргументацијом да у сваком конкретном случају ово правило обезбеђује мушким кандидатима који су једнако квалификовани као женски кандидати да ће њихове апликације бити предмет објективне процене у којој ће се узети у обзир критеријуми специфични за индивидуалне кандидате и који ће анулирати приоритет дат

²⁸ За пријем на универзитет сви пријављени кандидати су рангирани по бодовима од 0 до 150. Свако ко има више од 100 бодова је примљен, а они са мањим бројем бодова су рангирани као примљени, примљени касније, на листи чекања или одбијени. Marzilli, Alan, „Affirmative action“, Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2004, с. 14.

²⁹ Ibid. 16.

³⁰ Ibid.

³¹ У том смислу Врховни суд потврђује аргументацију из чувеног случаја *Regents of the University of California v. Bakke* из 1978. који се често узима као кључан за разумевање правних оквира политике афирмативне акције у САД.

³² ECJ, *Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen*, Case C-450/93 [1995] ECR I-3051, 17 October 1995.

³³ ECJ, *Marschall v. Land Nordrhein-Westfalen*, Case C-409/95 [1997] ECR I-6363, 11 November 1997.

женским кандидатима уколико један или више тих критеријума превагну у корист мушког кандидата.³⁴

Примена афирмативних мера представља изузетак од генералног правила забране дискриминације. Централно правно питање је да ли је различито поступање предвиђено афирмативном мером оправдано и као такво правно одрживо, или неоправдано и представља акт дискриминације. За одговор на ово питање Врховни суд САД примењује тест „строгог испитивања“ („*strict scrutiny*“), који по својој логици одговара тесту пропорционалности који је карактеристичан за праксу европских судова. Према тесту строгог испитивања, афирмативна мера је правоваљана ако има за циљ остварење круцијалног владиног интереса (*compelling government interest*) и ако је уска (*narrowly tailored*), одн. ако се мером на најмањи могући начин задире у генерални принцип једнакости. У овом контексту се отварају многа питања у погледу тога шта све може бити круцијални владин циљ (да ли само елиминација постојеће дискриминација, елиминација дискриминаторног поступања у прошлости, остваривање једнаке заступљености различитих друштвених група, елиминисање стереотипа и матрица дискриминаторног понашања, или пак промовисање различитости), као и око тога колико уско треба да буде „скројена“ мера да би била довољно уска да задовољи тест. Мерило за испитивање афирмативних мера пред Европским судом правде и Европским судом за људска права је тест пропорционалности. Афирмативна мера је допуштена ако је усмерена на остварење легитимног циља, ако је погодна за остварење тог циља и ако је сразмерна остварењу тог циља, одн. ако не постоји друга погодна мера којом се може остварити исти циљ, а која мање задире у право на једнак третман.

Као изузетак од општег правила једнакости и забране дискриминације, афирмативне мере би требало да имају привремен карактер. Међутим, искуства држава са дужом традицијом примене афирмативних мера, попут Индије и САД, указују да суштинску једнакост није лако остварити и да се на макро нивоу (нивоу државне политике) привременост афирмативних мера релативизује. Међутим, на микро нивоу, на нивоу примене афирмативних мера у конкретним, појединачним јавним и приватним установама, постоји могућност да афирмативне мере остваре свој циљ и да њихова даља примена више не буде оправдана. У таквом случају може се десити да афирмативне мере више не могу да издрже тест пропорционалности.

³⁴ Наведено према: European Union Agency for Fundamental Rights/European Court of Human Rights – Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law*, 2011, с. 40.

АФИРМАТИВНЕ МЕРЕ У ПРАВНОМ ПОРЕТКУ СРБИЈЕ

Правни оквир за примену афирмативних мера у Србији чине Устав Србије, ратификовани међународни уговори, као и одредбе различитих закона. Поједини акти Владе такође садрже одредбе о афирмативним мерама, а конкретне афирмативне мере се налазе и у различитим стратешким документима. На покрајинском нивоу темељан правни основ је Статут АП Војводине који такође отвара могућност примене афирмативних мера.

Устав Србије³⁵ у чл. 21, ст. 4 прописује да се не сматрају дискриминацијом посебне мере које се могу увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима. Посебне мере, како Устав означава афирмативне мере, стављају у повољнији положај одређене категорије лица или групе лица, па је одредба о недискриминаторном карактеру таквих мера нужна, јер би у супротном оне могле бити оцењиване као неуставне.³⁶

Према Уставу, бенефицијари афирмативних мера могу бити лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају, а циљ примене оваквих мера је постизање њихове пуне равноправности. Поред ове опште одредбе о примени афирмативних мера, Устав Србије у чл. 76, ст. 3 регулише питање увођења афирмативних мера у погледу припадника националних мањина, али је ова одредба нешто другачија. Афирмативне мере чији су бенефицијари припадници националних мањина се такође не сматрају дискриминацијом, али су услови за то рестриктивнији него у општој одредби чл. 21, ст. 4. Најпре, Устав у чл. 76, ст. 3 афирмативним мерама даје привремен карактер, док одредба чл. 21, ст. 4 не садржи такву одредницу. Поред тога, чл. 76, ст. 3 изричито прописује области у којима се доносе посебни прописи и уводе афирмативне мере, а то су економски, социјални, културни и политички живот. Циљ примене афирмативних мера према припадницима националних мањина је постизање пуне равноправности са већинским становништвом, али Устав у том погледу садржи једну битну рестрикцију тиме што примену афирмативних мера ограничава на уклањање *изразито* неповољних услова живота које припаднике националних мањина *посебно* погађају. На овај начин Устав не само да значајно ограничава могућност примене афирмативних мера према припадницима националних мањина, већ их и доводи у неравноправну позицију према другим рањивим групама, попут жена или лица са инвалидитетом, према којима се афирмативне мере примењују у складу са чл. 21, ст. 4 Устава.

³⁵ „Службени гласник РС“, бр. 98/2006.

³⁶ Рајванчић, Маријана, „Коментар Устава Републике Србије“, Београд, Фондација Konrad Adenauer, 2009, с. 33.

За потребе овог рада скренућемо пажњу на два међународна инструмента која су релевантна за примену афирмативних мера према Ромима. На универзалном нивоу кључни међународни акт је Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације.³⁷ Ратификацијом овог акта држава се обавезала „да ће предузети, ако околности то захтевају, у социјалној, економској, културној и осталим областима, посебне и конкретне мере за одговарајуће обезбеђивање развоја или заштите извесних расних група или појединаца који припадају овим групама ради гарантовања под условима једнакости, пуног остварења права човека и основних слобода“ (чл. 2, ст. 2). Истим ставом је прописан привремен карактер оваквих мера, јер кад се постигну циљеви због којих су ове мере биле предузете, оне више не могу имати за резултат одржање неједнаких или различитих права за разне расне групе.

Најзначајнији европски међународни акт за заштиту националних мањина је Оквирна конвенција за заштиту националних мањина³⁸ усвојена у оквиру Савета Европе. Према овом акту, мере које државе усвајају како би у областима економског, друштвеног, политичког и културног живота обезбедиле пуну и стварну једнакост припадника националне мањине и припадника већине не сматрају се актом дискриминације (чл. 4, ст. 2 и ст. 3). Ове мере државе усвајају „где је потребно“ и водећи рачуна о специфичним условима припадника националних мањина (чл. 4, ст. 2).

На нивоу законске регулативе за примену афирмативних мера према Ромима најзначајнији су Закон о забрани дискриминације³⁹ и Закон о заштити права и слобода националних мањина.⁴⁰

Закон о забрани дискриминације правни карактер афирмативних мера, односно користећи терминологију закона, посебних мера, регулише у чл. 14. Према одредби овог члана, мере које су уведене ради постизања пуне равноправности, заштите или напретка лица или групе лица која се налазе у неједнаком положају не сматрају се дискриминацијом.

Закон о заштити права и слобода националних мањина у чл. 4, ст. 1 прописује да органи власти могу у складу са Уставом и законом да доносе прописе, појединачне правне акте и да предузимају мере у циљу обезбеђења пуне и ефективне равноправности између припадника националних мањина и припадника већинске нације. Такви прописи, акти и мере не сматрају се актом дискриминације (чл. 4, ст. 3). Овим чланом посебно је истакнута

³⁷ „Службени лист СФРЈ“, бр. 31/67.

³⁸ „Службени лист СРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/98.

³⁹ „Службени гласник РС“, бр. 22/2009.

⁴⁰ „Службени лист СРЈ“, бр. 11/2002.

ромска национална мањина, јер се у ставу 2 регулише да ће органи власти донети правне акте и предузети посебне мере у циљу поправљања положаја лица која припадају овој мањини. За примену афирмативних мера релевантан је и члан 21 овог Закона који прописује да се приликом запошљавања у јавним службама, укључујући полицију, води рачуна о националном саставу становништва, одговарајућој заступљености и о познавању језика који се говори на подручју органа или службе. Закон о заштити права и слобода националних мањина не садржи каталог афирмативних мера како је то случај у Закону о равноправности полова⁴¹ или у Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом.⁴²

И неки други закони који за предмет регулисања имају неку другу област пружају правну могућност за примену афирмативних мера. Такве одредбе на пример садрже Закон о државној управи⁴³ (чл. 5а), Закон о основама система образовања и васпитања⁴⁴ (чл. 44, ст. 3; чл. 91, ст. 5 и чл. 99, ст. 3), Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020,⁴⁵ као и Закон о социјалном становању⁴⁶ (чл. 10, ст. 3).

На покрајинском нивоу правни оквир за примену афирмативних мера допуњен је и чл. 20, ст. 3 Статута АП Војводине⁴⁷ према коме се не сматрају дискриминацијом мере које АП Војводина може увести у економском, социјалном, културном и политичком животу ради постизања пуне равноправности између припадника заједница и група који су због своје различитости у неповољнијем положају од грађана који припадају већинској заједници.

На нивоу креирања политика, за примену афирмативних мера могу бити релевантни и акти Владе. Индикативан пример једног таквог акта је Закључак о мерама за повећање учешћа припадника националних мањина у органима државне управе.⁴⁸ Овим закључком Владе утврђују се мере ради повећања учешћа припадника националних мањина као државних службеника и намештеника у органима државне управе, а са циљем да се унапреди активно укључивање припадника националних мањина у рад органа државне управе. Мере предвиђене Закључком, између осталог обухватају: да ће се у Централној кадровској евиденцији прикупљати и ажурирати подаци о

⁴¹ „Службени гласник РС“, бр. 104/2009.

⁴² „Службени гласник РС“, бр. 33/2006.

⁴³ „Службени гласник РС“, бр. 79/2005, 101/2007 и 95/2010.

⁴⁴ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 52/2011 и 55/2013.

⁴⁵ „Службени гласник РС“, 88/2010.

⁴⁶ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009.

⁴⁷ „Службени лист АП Војводине“, бр. 17/2009.

⁴⁸ „Службени гласник РС“, бр. 40/2006.

националној припадности државних службеника и намештеника (т. 3), да ће приликом попуњавања слободних радних места јавним конкурсом Служба за управљање кадровима јавни конкурс у дневном листу објавити и на језицима националних мањина, нарочито када се оглашава попуна слободног радног места у подручној јединици органа државне управе која је образована за територију на којој претежно и традиционално живе припадници националних мањина (т. 8), да ће се у одређеним случајевима Правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места предвидети одређени број радних места код којих је као услов за обављање послова радног места за поједине извршиоце потребно и знање бар неког од језика и писама националне мањине који су у службеној употреби на територији за који је образована подручна јединица (т. 9), да ће се кандидатима тестови и други видови писмене провере учинити доступним и на одговарајућем језику националне мањине (т. 10), да ће се приликом сачињавања листе за избор и избора кандидата по спроведеном јавном конкурс међу једнаким кандидатима посебно водити рачуна о заступљености припадника националних мањина у укупној структури запослених у органу (т. 11), да ће у одређеном случају тестови или други облици путем којих се полаже пријемни или квалификациони испит бити доступни и на језицима националних мањина, за кандидате који су целокупну наставу током претходног школовања похађали на језику националне мањине (т. 14).

У циљу системског приступа у решавању специфичних проблема рањивих група Влада усваја и различите стратешке документе који садрже афирмативне мере. Централни документ који адресира положај Рома у Србији је Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији⁴⁹ коју је Влада донела 2009. године, а која садржи политички оквир за примену афирмативних мера према Ромима.

СТРАТЕГИЈА ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ПОЛОЖАЈА РОМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И АФИРМАТИВНЕ МЕРЕ

Као што јој назив и сам говори, Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији (даље: Стратегија) има за циљ унапређење положаја Рома и треба да доведе до смањења разлика које постоје између положаја ромске популације и осталог становништва.⁵⁰ Зато не треба да чуди што се међу принципима и вредностима на којима почива Стратегија налази

⁴⁹ <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/Strategija-SR-web-FINAL.pdf>

⁵⁰ Стратегија, с. 9.

и спровођење афирмативних мера (мера афирмативне акције).⁵¹ Стратегијом су уређене области најзначајније за положај Рома: образовање, услови становања, запошљавање, положај расељених лица, реадмисија, доступност личних докумената, социјална и здравствена заштита, положај Ромкиња, информисање, култура, политичко учешће и представљање Рома, као и генерални дискриминаторни третман у друштву.

За потребе овог рада указаћемо на мере које се односе на области које се сматрају најважнијим за побољшање услова живота Рома: запошљавање, становање, образовање и здравствена заштита.

У области запошљавања једна од општих препорука предвиђа да у остваривању мера активне политике запошљавања треба наставити са праксом примене афирмативних мера. Посебне препоруке у овој области обухватају повећање могућности запошљавања, предузетништво, запошљавање у јавним службама, као и јавне радове. Повећање могућности запошљавања треба подржати кроз стручну обуку за професије за којима постоји потреба на локалном тржишту, стипендије за полазнике обуке за њихове породице, мотивацију ромске популације да активно тражи посао и да се укључује у програме активне политике запошљавања, формализовање радноправног статуса сакупљача секундарних сировина, као и кроз обуку у вези са деловањем синдикалних, струковних и задружних удружења.

Подршка предузетништву Рома усредсређена је на структурну подршку ромским предузетницима и на стварање и развој малих и средњих предузећа чији су власници Роми. Ово се остварује кроз опредељивање наменских средстава за унапређивање предузетништва и запошљавања Рома, уређење области микрокредитирања, подстицање породичног бизниса од стране јединица локалне самоуправе, превођење активности у сивој економији у легалне токове, посебно у области сакупљања секундарних сировина, као и повољно кредитирање и давање бесповратних средстава за опремање радног места.

У Стратегији се посебно истиче потреба да се повећа број запослених Рома у локалним и државним институцијама, као и да се у филијалама Националне службе запошљавања у градовима где има више од 5.000 Рома запосли један или два Рома.

У односу на јавне радове, Стратегија предвиђа да треба наставити са спровођењем програма јавних радова уз примену принципа афирмативне акције и одрживости покренутих програма. Стратегија таргетира четири приоритета у области запошљавања: повећање броја Рома запослених у локалној и државној управи, интеграцију и реинтеграцију Рома у тржиште рада, обуку, преквалификацију, доквалификацију и функционално образовање

⁵¹ Ibid.

незапослених Рома, као и сензибилисање запослених у филијалама Националне службе за запошљавање за рад са незапосленим Ромима.

Интеграција и реинтеграција Рома у тржиште рада се остварује кроз запошљавање Рома и успостављање одрживог и стабилног тренда раста запослености ромске популације, подршку послодавцима који запошљавају Роме и програме развоја предузећа и задруга за Роме.⁵²

Област становања је у Стратегији обимније регулисана него друге области, што указује да се побољшање услова становања Рома идентификује као једно од кључних питања за унапређење њиховог положаја. Препоруке у вези са становањем груписане су у пет категорија и односе се на улогу државних органа, улогу локалних самоуправа, питање деложације, улогу међународне заједнице и улогу локалне ромске заједнице. Препоруке које се односе на државне органе превасходно се баве унапређењем законског оквира и креирањем адекватних политика. На локалном нивоу препоруке су усмерене на осмишљавање програма за унапређење ромских насеља, одвајање буџетских позиција за решавање стамбених проблема Рома и ромска насеља, утврђивање нових локација у урбанистичким плановима за решавање стамбених проблема социјално угрожених група, као и обезбеђивање сиромашним лицима бесплатне правне помоћи, савета и заступања у споровима о стамбеној проблематици. Као моделе побољшања стамбених прилика које општине могу користити, Стратегија наводи: социјалну изградњу, регулисану самоградњу, изградњу јефтиних станова, различите облике помоћи (нпр. доградња санитарних чворова на постојеће објекте, доградња нових соба и просторија), помоћ за завршетак куће (нпр. грађевински материјал, стручна помоћ), субвенције (нпр. за легализацију, за прикључке на инфраструктуру), обезбеђивање земљишта (нпр. давање у закуп, субвенционисана продаја), обезбеђивање привременог смештаја (уз услов да задовољава основне стандарде становања), обезбеђивање смештаја за сезонске раднике и њихове породице, као и куповину постојећих станова у граду, у центру општине или у околини. Приоритети у области становања обухватају између осталог алокацију буџетских средстава, доношење нових или ревидирање постојећих урбанистичких планова, легализацију насеља, одређивање у министарствима особа које су задужене за питања ромских насеља и стамбена питања Рома, обуку службеника надлежних за стамбена питања у сврху ефикасног решавања стамбених проблема Рома и њиховог бољег разумевања, увођење ромских координатора насеља као стално запослених у одговарајућим општинским и градским службама, пружање државне помоћи становништву у изградњи, поправци или доградњи кућа кроз помоћ из наменских средстава,

⁵² Стратегија, с. 26–27.

развијање модела јефтине стамбене изградње, обезбеђивање повољних кредита и развијање програма потпомогнуте самоградње.⁵³

У области образовања, Стратегија поставља четири стратешка циља: укључивање Рома у образовни систем и обезбеђивање континуитета у образовању, обезбеђивање квалитетног образовања за Роме, успостављање механизма који ће подстицати толеранцију и уважавање различитости, као и неговање културног идентитета. За реализацију ових циљева Стратегија предвиђа примену различитих мера које се, између осталог, тичу посебне политике уписа за ромске ученике, припреме образовних институција за пријем ромских ученика и припреме ромске деце за укључивање у школу, обезбеђивања образовних програма који прате потребе ромске деце и младих, обезбеђивања просветног кадра који је посебно едукован за рад са ромском децом, повратка у редовне школе ромске деце која су без основа уписана у специјалне школе, системског мотивисања ромске деце за школовање и образовање и мотивисање ромских родитеља да им пруже подршку у том погледу, спречавања сегрегације и подстицања десегрегације и спровођења мера против дискриминације, као и образовања стручњака за ромски језик и културу.

У области образовања, Стратегија идентификује два приоритета: правовремено и ефикасно укључивање ромске деце у предшколско и основно образовање, као и повећање броја Рома са средњим и високим образовањем. У сврху правременог и ефикасног укључивања ромске деце у предшколско и основно образовање, Стратегија предвиђа примену афирмативних мера које се односе на укључивање у наставу деце која су прерасла упис у први разред, адекватну процену спремности за полазак у школу, наставу на ромском језику или ромског језика, усавршавање наставног особља за индивидуализован образовни рад, праћење и санкционисање дискриминације, систем подстицања и награђивања наставника и образовних установа, промовисање образовања девојчица, материјалну подршку ромским ученицима и њиховим породицама (бесплатан превоз, бесплатан оброк, одећа, бесплатни уџбеници и други образовни материјал).

Афирмативне мере које треба да допринесу повећању броја Рома са средњим и високим образовањем односе се на утврђивање критеријума, процедура и механизма за упис ромских ученика и студената у средње школе и на факултете, праћење успешности уписаних ученика и студената, активности у вези са информисањем о доступним стипендијама, кредитима и другим видовима материјалне подршке ромским ученицима и студентима, менторски рад са ромским ученицима и студентима, механизме повезивања са тржиштем рада, стипендије за ученике и студенте из ромских породица,

⁵³ Стратегија, с. 21–24.

смештај у студентским домовима за одређен број ромских студената и сарадњу универзитетских установа са ромским удружењима грађана и оснивања информативних центара за студенте.⁵⁴

У области здравствене заштите Рома Стратегија утврђује један општи и четири специфична циља. Општи циљ је унапређење здравственог стања Рома. Специфични циљеви односе се на утврђивање здравственог стања ромске популације, побољшање остваривања права Рома на здравствену заштиту кроз праћење примене Закона о здравственој заштити, побољшање доступности здравствене заштите за ромску популацију и на унапређење животног окружења у ромској заједници. Стратегија садржи више општих и специфичних препорука за унапређење здравственог стања Рома, а приоритети обухватају запошљавање ромских здравствених медијаторки у домовима здравља, спровођење пројеката за унапређење хигијенско-епидемиолошких услова у ромским насељима, повећање обухвата обавезном имунизацијом, побољшање репродуктивног здравља и превенцију хроничних незаразних обољења, подршку пројекту који таргетира проблем неухрањености код ромске деце, као и сензибилизацију и едукацију здравствених радника за рад са ромском популацијом.⁵⁵

ЕФЕКТИ ПРИМЕНЕ АФИРМАТИВНИХ МЕРА ПРЕМА РОМИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Полемике о оправданости увођења афирмативних мера у доброј мери се воде око оцена ефеката примене оваквих мера. Заговорници афирмативних мера често ће указивати на резултате који показују да афирмативне мере доприносе повећаном укључивању припадника одређених група (жена, мањина, особа са инвалидитетом) у кључне области друштвеног живота (пре свега, запошљавање и образовање). Са друге стране, критичари примене афирмативних мера позиваће се на квантитативне резултате који указују на ограничен ефекат оваквих мера и тиме правдати аргумент да овакве мере чине више штете него користи. За процену ефеката афирмативних мера кључно је квантитативно мерење релевантних индикатора, као и адекватна квалитативна обрада тих резултата. У том погледу праћење примене афирмативних мера свуда испољава одређене слабости. Ретке су државе у којима се води расно/национално/етнички сензибилисана статистика, односно у којима се обрађују подаци „преломљени“ према овим параметрима.

⁵⁴ Стратегија, с. 14–15.

⁵⁵ Стратегија, с. 46–47.

Без ваљаних квантитативних података немогуће је пратити ефекте одређене политике. Са друге стране, када статистички подаци и постоје, оцена ефеката у доброј мери зависи од адекватне квалитативне анализе ових података, јер се на основу истих података могу доносити различити закључци.

Процена ефеката примене афирмативних мера према Ромима у Србији показује напред наведене слабости. Почетни проблем на квантитативном нивоу је што је број Рома који живе у Србији предмет различитих спекулација. Резултати званичног пописа становништва у погледу броја Рома се узимају са резервом и претпоставља се да је тај број много већи. Имајући у виду да се државна политика пројектује према званичним подацима, може се оправдано поставити питање да ли она може дати очекиване резултате ако је број потенцијалних корисника предвиђених мера битно већи.⁵⁶ Додатни проблем представља чињеница да се у Србији питање обраде података о националној припадности правно налази у „сивој зони“. Закон о заштити података о личности⁵⁷ овакве податке класификује као нарочито осетљиве податке и пружа им посебну врсту заштите.⁵⁸ Значајан проблем у погледу заштите оваквих података постоји због тога што Влада ни неколико година од усвајања Закона није донела уредбу о заштити нарочито осетљивих података, па је „законом прокламована заштита тих података само празна прокламација“.⁵⁹

Положај Рома у Србији једна је од доминантних пројектних области. Протеклих година спроведено је много пројеката који су се бавили различитим аспектима овог проблема. Исписане су странице и странице различитих извештаја у којима се анализира дејство афирмативне политике према Ромима. За потребе овог рада анализираћемо резултате истраживања о

⁵⁶ О „игри бројевима“ у вези са проценама броја Рома види у: Јакшић, Божидар, „Политика промене идентитета Рома у Србији“, у Варади, Тибор, Башић, Горан (ур.), *Промене идентитетских култура и језика Рома у условима њанске социјално-економске интеграције*, Зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. Децембра 2010, Београд: САНУ, 2012, с. 40–41.

⁵⁷ „Службени гласник РС“, бр 97/08, 104/09 – др. закон, 68/2012 – одлука УС и 107/2012.

⁵⁸ Ови подаци могу се обрађивати на основу слободно датог пристанка лица, осим када законом није дозвољена обрада ни уз пристанак. Пристанак се даје у писаном облику уз својеручни потпис. Ако лице које даје пристанак није писмено или није у стању да пристанак својеручно потпише, за пуноважност пристанка је неопходно да два сведока својим потписима потврде изјаву воље даваоца пристанка. Пристанак за обраду осетљивих података не може се дати преко пуномоћника.

⁵⁹ Саопштење Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, „Неопходан много активнији однос Владе према проблемима у области заштите података о личности“, објављено 12. децембра 2012. <http://www.poverenik.rs/ysa-opstenja/1499-neophodan-mnogo-aktivniji-odnos-vlade-prema-problemima-u-oblasti-zastite-podataka-o-licnosti.html>

спровођењу Стратегије које је спровео Заштитник грађана Републике Србије,⁶⁰ и то у оним сегментима које смо истакли у претходном делу рада.

Први налаз „Истраживања“ у области запошљавања Рома је да филијале и испоставе Националне службе за запошљавање које су биле обухваћене овим истраживањем нису формирале посебне (локалне) евиденције и базе података о незапосленим Ромима. До података о Ромима на тржишту рада може се доћи посредно преко централне базе података Националне службе запошљавања. У „Истраживању“ се констатује да би се већи број Рома изјаснио о својој националној припадности да им је то обезбеђивало неку предност приликом запошљавања. Како постојеће мере не гарантују Ромима конкретне предности приликом запошљавања, податак о националној припадности је ирелевантан.⁶¹

Други налаз „Истраживања“ је да одобравање субвенција за самозапошљавање, *start up* и микро кредити Фонда за развој, успостављање одрживих механизма за унапређење предузетништва и запошљавања Рома нису битно допринели циљевима Стратегије, односно повећању броја запослених Рома. У „Истраживању“ је истакнуто да субвенције за самозапошљавање нису погодан начин смањења сиромаштва Рома. Корист од ове афирмативне мере није сразмерна потребама и специфичним проблемима Рома, а услови које незапослени морају да испуњавају да би остварили право на овакве субвенције су за већину Рома недостижни.

„Истраживање“ такође указује да подстицај и подршка послодавцима кроз субвенције приликом запошљавања лица ромске националности нису решење јер је за две године одобрено свега 12 таквих субвенција. Према „Истраживању“, организовање и укључивање незапослених Рома у програм јавних радова није дало одговарајуће резултате. Један од резултата „Истраживања“ је да мере за повећање запошљивости Рома нису утицале на смањење сиромаштва код Рома. У „Истраживању“ се указује и да формализовање радноправног статуса сакупљача секундарних сировина и њихово запошљавање није остварено.⁶² На основу оваквих налаза, у „Истраживању“ закључује се да мере из Стратегије и акционих планова које се односе на запошљавање Рома нису битно допринеле остварењу овог циља.⁶³

И у области становања почетни проблем за анализу ефеката мера предвиђених Стратегијом представља недостатак поузданих квантитативних по-

⁶⁰ „Резултати истраживања Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији“ (www.pravamanjina.rs/attachments/REZULTATI%20ISTRAZIVANJA%20ZG%20O%20PRIMENI%20STRATEGIJE.pdf)

⁶¹ „Истраживање“, с. 24.

⁶² „Истраживање“, с. 23 и даље.

⁶³ „Истраживање“, с. 32.

казатеља. Не постоје подаци о томе колики број Рома живи у лошим стамбеним условима у сламовима и нехигијенским насељима, нити подаци о стању ромских насеља у Србији. Међутим, у свих 30 локалних самоуправа које су биле обухваћене „Истраживањем“, постоје подаци о броју ромских урбаних и руралних насеља, постоје реалне процене о броју становника ових насеља и познат је имовинско-правни статус земљишта на коме су изграђена насеља. Ипак, ни једна од ових локалних самоуправа нема базу података о стамбеним потребама Рома.

Према „Истраживању“, већина ромских насеља је неформална јер су куће, улице и инфраструктура у њима изграђени без дозволе. Ова насеља су по правилу издвојена од делова града које настањује већинска популација и често су пренасељена. Стамбени статус становника ових насеља је несигуран, а принудно исељење константна претња.⁶⁴

Резултати у области становања су амбивалентни, углавном ограничени на усвајање стратешких и планских докумената, док практично деловање често изостаје. Чак и на том планском нивоу, надлежно министарство није у потпуности остварило мере које се тичу урбанистичког планирања. Што се тиче социјалног становања, резултати „Истраживања“ показују да је мали број јединица локалне самоуправе донео локалне стратегије и програме, установио градске односно општинске стамбене агенције и друге непрофитабилне стамбене организације.⁶⁵ „Истраживање“ показује и да ни једна локална самоуправа није предузела конкретне мере да обезбеди другу локацију за решавање проблема Рома у насељима где имовинско-правни статус земљишта није регулисан.⁶⁶ „Истраживање“, међутим, указује и на примере добре праксе у неким општинама за унапређење услова становања Рома у неформалним насељима. Оне се односе на асфалтирање улица, постављање контејнера, електрификацију, изградњу заједничког контејнера, санирање кућа које нису испуњавале минимум услова становања, увођење воде и струје, изградњу амбуланте и вртића, као и куповину домаћинства у селима за потребе Рома.⁶⁷

У оквиру области становања „Истраживање“ се бави и питањем смештаја избеглица и интерно расељених лица. У овом сегменту подршку Ромима пружа Комесаријат за избеглице, који обезбеђује смештај за интерно расељена лица у 53 колективна центра и спроводи пројекте за обезбеђивање трајних стамбених решења за лица смештена у овим центрима. Тако су на пример за Роме, кориснике колективног центра „Грљан“ код Зајечара купљена сеоска до-

⁶⁴ „Истраживање“, с. 35.

⁶⁵ „Истраживање“, с. 42.

⁶⁶ „Истраживање“, с. 43.

⁶⁷ „Истраживање“, с. 44.

маћинства. Преко Комесаријата за избеглице се спроводе програми стамбеног збрињавања интерно расељених лица кроз помоћ у грађевинском материјалу, куповини кућа са окућницом, као и монтажних кућа за социјално становање.

Посебан проблем у становању Рома је расељавање сламова. У приступу овом проблему као и реакцијама шире јавности јасно се манифестују стереотипни ставови о Ромима и дискриминаторни однос према њима, а решења су често сегрегаторна. У овом питању изразито је присутна повреда права сваког човека да буде третиран као појединац, а колективни приступ пресељењу доприноси затварању Рома у етнички хомогена насеља.

Процена ефеката афирмативних мера у образовању отежана је јер не постоје систематизовани и прецизни подаци о броју Рома укључених у образовни процес. Министарство просвете не располаже таквим подацима, док такви подаци постоје за подручје АП Војводине, као и у неким школским управама у централној Србији. Према „Истраживању“, „непостојање података, односно непрецизни подаци доводе у сумњу позитивне ефекте спроведених мера у образовању“.⁶⁸

У „Истраживању“ се истиче да велика већина (82 одсто) ромске деце наставу не похађа редовно, као и да се ромски ученици не осећају пријатно међу вршњацима у школи.⁶⁹ У школама је присутна сегрегација, а ромска деца су често жртве изругивања од стране остале деце, па се у таквој атмосфери губи мотивација за школовање. Посебан проблем сегрегације у школама представља формирање „ромских одељења“ или чак и читавих „ромских школа“, изазван чињеницом да родитељи неромске деце не желе да упишују децу у школе са знатним бројем ромске деце. Основне школе „Вук Караџић“ у Нишу и „Петар Тасић“ у Лесковцу типичан су пример сегрегираних ромских школа. У „Истраживању“ се додатно указује на проблем нижег квалитета образовања за ромску децу у основним школама. Нижи успех ромских ученика на стандардним тестовима у односу на ученике неромског порекла, чак и оне истог или сличног економског статуса, указује на то да наставници имају другачије ставове према ромским у односу на неромске ученике. Снижавајући очекивања за ромске ученике, наставници им пружају мање подршке и подстицаја, што има за последицу слабији резултат.⁷⁰ Посебан вид сегрегације ромске деце је њихово упућивање у „специјалне школе“. На пример, у специјалној школи у Бору, од 130 ученика 110 ученика је ромске националности. Већина ових ученика је способна да похађа редовне школе.⁷¹

⁶⁸ „Истраживање“, с. 48.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ „Истраживање“, с. 52.

⁷¹ „Истраживање“, с. 57.

У погледу уписивања ромске деце у предшколске установе и основне школе, „Истраживањем“ је утврђено да Министарство просвете и јединице локалне самоуправе не спровode организоване и сталне кампање за укључивање ромске деце, већ да Министарство једино штампа брошуре и обавештења о упису деце у школе.⁷² Званични подаци о ромској деци обухваћеној предшколским васпитањем не постоје. Већина предшколских установа нема ангажованог педагошког асистента.⁷³ Улога педагошких асистената је нарочито важна у основношколском образовању, јер се за децу која имају тешкоће у образовању, супротно закону, не осмишљава индивидуални образовни план, па се помоћ коју деца ромске националности добијају најчешће своди на рад са педагошким асистентом.⁷⁴ Отворена питања са статусом педагошких асистената односе се на следеће проблеме: опис посла и радни задаци педагошког асистента који пружа подршку ромским ученицима нису јасно утврђени; не постоје критеријуми на основу којих се одређује број деце са којима асистент може квалитетно да ради, радно-правни статус педагошких асистената није дефинисан; не постоје критеријуми за избор педагошког асистента који ради са ромском децом.⁷⁵ У „Истраживању“ се истиче да је рад ромских асистената допринео бољем остваривању права на образовање ромске националне мањине, посебно кроз њихов рад са родитељима ромских ученика.⁷⁶

У „Истраживању“ је посебно обрађена политика преференцијалног третмана за упис ромских ученика и студента у средње школе и на факултете. Број ученика и студената ромске националности који се уписују применом афирмативних мера је у сталном порасту. Позитивни ефекти примене афирмативних мера су нарочито видљиви у АП Војводини. У „Истраживању“ је истакнуто да би резултати преференцијалног третмана били још бољи да су информације о афирмативним мерама доступније Ромима и да је преференцијални упис ромских ученика и студената правно уређенији. Према „Истраживању“, „постојеће мере се примењују од случаја до случаја, на интервенцију ромских активиста и појединих државних или покрајинских функционера“.⁷⁷ Као значајне проблеме који постоје у вези са преференцијалним уписом „Истраживање“ истиче начин утврђивања националне припадности кандидата, и чињеницу да се афирмативне мере све чешће злоупотребљавају од стране ученика и студената који нису Роми, праксу виших школа и факултета да одбијају да упишу студенте ромске националности по

⁷² „Истраживање“, с. 54.

⁷³ „Истраживање“, с. 55.

⁷⁴ „Истраживање“, с. 61.

⁷⁵ „Истраживање“, с. 62.

⁷⁶ „Истраживање“, с. 64.

⁷⁷ „Истраживање“, с. 68.

повлашћеном поступку, као и негативне реакције неромског становништва због повлашћеног положаја ромских ученика и студената.⁷⁸

У области здравствене заштите, „Истраживање“ посебно истиче активну улогу Министарства здравља за унапређење положаја Рома у овој области. Кључна мера с тим у вези је неформално увођење у здравствени систем здравствених медијаторки са основним циљем да се успоставе контакти између Рома и здравствених установа. Здравствене медијаторке су особе које добро познају и цене проблеме који тиште поједине маргинализоване локалне групе, потичу из неког од циљних ромских насеља и живе у њему, имају завршену основну школу, мајке су и добро познају ромски језик и културу. Према „Истраживању“ у 59 градова и општина у Србији ангажовано је 75 медијаторки. Здравствене медијаторке су ангажоване у патронажној служби дома здравља. Главни проблем у вези ангажовања здравствених медијаторки је неизвесност њиховог статуса. „Истраживање“ признаје добре резултате здравствених медијаторки у вези са заштитом здравља и здравственим просвећивањем ромске популације.

Други важан сегмент здравствене заштите који обрађује „Истраживање“ је пријава Рома на обавезно здравствено осигурање. Према „Истраживању“, највише испитаника је осигурано као незапослено лице чији су месечни приходи испод законског минимума, а најмање по основу радног односа и корисника пензија. Незнатан број Рома је остварио право на обавезно здравствено осигурање на основу изјаве да су ромске националности. Посебан проблем представља здравствено осигурање Рома који немају стално пребивалиште, односно боравиште јер је правни оквир конфузан. Проблем постоји у погледу докумената који су потребни за пријаву здравственог осигурања за лица без пребивалишта или боравишта, тј. да ли је потребно приложити лична документа, или потврду о пребивалишту или боравишту, или је довољна изјава. Ипак, чињеница је да је повећан број издатих здравствених књижица Ромима.

Иако је Ромима олакшан приступ примарној здравственој заштити, пре свега захваљујући ангажовању здравствених медијаторки, резултати су битно другачији у погледу секундарне и терцијарне заштите. Док се у домовима здравља лечи око 80 одсто испитаника, „Истраживање“ показује да се око 39 одсто испитаника лечило у болницама, док је само нешто мање од седам одсто испитаника користило бањско лечење.⁷⁹ Поред тога, скоро сви испитаници су наглашавали да имају проблем да обезбеде преписане лекове када се за њих плаћа партиципација или се купују.⁸⁰

⁷⁸ „Истраживање“, с. 69 и даље.

⁷⁹ „Истраживање“, с. 86.

⁸⁰ „Истраживање“, с. 87.

ЗАКЉУЧАК

Афирмативне мере представљају важно средство за унапређење положаја Рома. С обзиром на системску дискриминацију и сегрегацију којима су изложени, политика једнаких могућности према Ромима не може се ограничити само на доследну примену принципа забране дискриминације. За остваривање суштинске равноправности Рома са осталим грађанима неопходне су посебне мере којима ће се додатно подржати њихово укључивање у шире друштво и олакшати приступ ресурсима.

Правни поредак Србије уважава афирмативне мере као средство за остваривање пуне равноправности и третира их као изузетак од опште забране дискриминације. Правни оквир који чине Устав, ратификовани међународни уговори и закони пружа адекватан правни основ за спровођене афирмативне политике према Ромима. Генерално политичко опредељење за унапређење положаја Рома постоји, а манифестује се превасходно кроз усвајање посебног стратешког документа (и акционих планова који га прате) који искључиво таргетира проблеме ове заједнице. Не може се спорити да је „државна политика Србије према Ромима [...] донела неке несумњиво позитивне резултате и омогућила неке претпоставке за побољшање услова живота Рома“.⁸¹

Као и у другим областима, највећа мањкавост државне политике према Ромима огледа се у недоследној примени усвојених аката и програмских докумената. Примена афирмативних мера често је отежана или онемогућена јер нису донети потребни подзаконски акти. Позитиван однос према решавању проблема са којима се суочавају Роми често је ограничен на програмске прокламације и уочљив је „велики јаз између добрих намера и веома слабе реализације различитих програма за побољшање животних услова Рома“.⁸² Приметно је и да степен и квалитет примене афирмативних мера није исти у свим областима (стиче се утисак да у здравству има највише, а у запошљавању најмање помака) и у свим јединицама локалне самоуправе. Посебан проблем представља недостатак системског праћења ефеката примене афирмативних мера, без чега је активна политика према Ромима непотпуна.

⁸¹ Јакшић, *op. cit.* 45.

⁸² *Ibid.* 47.

ЛИТЕРАТУРА

- Allen, Anita L., Can Affirmative Action Combat Racial Discrimination? Moral Success and Political Failure in the US, у: Appelt, Erna, Jarosch, Monika (уп.): *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, с. 23–39.
- Appelt, Erna, Affirmative Action: a Cross-National Debate, у: Appelt, Erna, Jarosch, Monika (уп.): *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, s. 1–20.
- Башић, Горан, Социјална интеграција Рома и промене етнокултурног идентитета, у: Варади, Тибор, Башић, Горан (ур.), Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције. Зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. децембра 2010, Београд: САНУ, 2012, с. 153–175.
- Башић, Горан, Политичка акција, Чигоја штампа, Београд, 2010.
- Chateauvert, Melinda, Using Historical and Sociological Evidence to Defend Anti-Discrimination Policies, Appelt, Erna, Jarosch, Monika (уп.): *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, с. 111–124.
- Cunningham, Frank, Positive Action and Democracy, Appelt, Erna, Jarosch, Monika (уп.): *Combating Racial Discrimination. Affirmative Action as a Model for Europe*, Oxford, New York: Berg, 2000, с. 41–59.
- European Commission (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities), *International perspectives on positive action measures. A comparative analysis in the European Union, Canada, the United States and South Africa*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009, с. 24. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=180&furtherPubs=yes> (приступљено 29. 8. 2013)
- European Union Agency for Fundamental Rights/European Court of Human Rights – Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law*, 2011.
- Harris, Luke Charles, Narayan, Uma, Affirmative Action as Equalizing Opportunity: Challenging the Myth of “Preferential Treatment”, *National Black Law Journal*, 1999/2000, Vol. 16, Iss. 2, 127–143.
- Јакшић, Божидар, Политика промене идентитета Рома у Србији, у: Варади, Тибор, Башић, Горан (ур.), Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције. Зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. децембра 2010, Београд: САНУ, 2012, с. 39–55.
- Kellough, J. Edward, *Understanding affirmative action: politics, discrimination, and the search for justice*, Washington, D. C: Georgetown University Press, 2006.
- Marzilli, Alan, *Affirmative action*, Philadelphia: Chelsea House Publishers, 2004.
- Matijević, Milica V., Erić, Vesna, Mere афирмативне акције: термилошко одређење и уводна разматрања о садржини појма, *Strani pravni život*, br. 3/2010, s. 85–102.
- O’Cinneide, Colm, Positive Action and the Limits of Existing Law, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 3/2006, с. 351–364.
- Pajvančić, Marijana, *Komentar Ustava Republike Srbije*, Beograd: Fondacija Konrad Adenauer, 2009.
- Petrušić, Nevena/Beker, Kosana: *Praktikum za zaštitu od diskriminacije*, Beograd: Partneri za demokratske промене Србија, Centar za alternativno rešavanje sukoba, 2012.
- Sabbagh, Daniel, *Equality and Transparency. A Strategic Perspective on Affirmative Action in American Law*, New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Sowell, Thomas, *Affirmative Action Around the World. An Empirical Study*, Yale University Press: New Haven and London, 2004.

White, John Valery, What is Affirmative Action?, *Tulane Law Review*, Vol. 78, 2117–2205.

Резултати истраживања Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији, Заштитник грађана Републике Србије.

Ljubica Djordjević

AFFIRMATIVE ACTION FOR THE
ADVANCEMENT OF ROMA IN SERBIA

S u m m a r y

Because of the systemic discrimination and segregation of Roma, the equal opportunity policy towards this group cannot be limited solely to the non-discrimination principle. In order to enhance the substantive equality of Roma with non-Roma, special, affirmative measures are needed to support the integration of Roma into the wider society and their participation in the allocation of resources. This article deals with the affirmative measures for enhancing the status of Roma in Serbia. The first part of the paper deals with the theoretical concept of affirmative measures, and some legal dilemmas associated with this issue. The second part of the paper gives an overview of the legal framework for the implementation of affirmative measures in Serbia. The focus of the third part of the paper is laid on the “Strategy for Improvement of the Status of Roma in the Republic of Serbia” and the affirmative measures in the areas that are crucial for the status of Roma (employment, housing, education, and health). The fourth and the final part of the paper deals with the effects of the implementation of the affirmative measures of the named Strategy on ground of the Findings of the Research of the Serbian Ombudsman on the implementation of the Strategy.

НУЖНОСТ ЛЕГАЛИЗАЦИЈЕ НЕФОРМАЛНИХ РОМСКИХ НАСЕЉА

ВЛАДИМИР МАЦУРА

А п с т р а к т. – Унапређење и легализација ромских насеља препознати су као најважнији инструменти за побољшање животних услова у њима. У овом тексту приказан је процес легализације три ромска насеља у Србији – Орловко насеље у Београду (од 1992), Мраморска у Нишу (од 2008) и Мала Губа у Прокупљу (од 2011) којима је руководио писац овог текста, а радило, поред осталих, Друштво за унапређивање ромских насеља (ДУРН). Ова три насеља међусобно се разликују по начину и времену настанка, квалитету стамбеног фонда, власничком статусу над земљиштем, као и према финансијским могућностима и социјалном капиталу насељске заједнице. Различита је и величина и економска развијеност градова у којима се налазе. Сви ови елементи, као и време и друштвени контекст у коме су пројекти спровођени, утицали су на сам процес легализације насеља. Ова три примера показују да је за успешан процес легализације неформалног ромског насеља неопходна активна ромска заједница, одговорна локална самоуправа и компетентна професионална подршка. У овом тексту реч је и о урбанистичком плану као главном техничко-правном инструменту легализације насеља као целине.

Кључне речи: легализација насеља, ромско насеље, становање Рома, урбанистичко планирање, неформална насеља, партиципација Рома, Србија.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Скорија истраживања о положају Рома у Србији показују да ова национална мањина као најважније елементе социо-економске интеграције види запошљавање и становање.¹ Услови становања у ромским насељима повезани

¹ Резултати истраживања Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији – радна верзија, Заштитник грађана, Београд, 2013.

су са сиромаштвом Рома које је последица ускраћености у другим сферама живота, као и дискриминације, предрасуда и нетолеранције са којом се већина Рома сусреће у свакодневном животу.

Са архитектонско-урбанистичког становишта, ради дефинисања и предузимања мера за унапређење услова у ромским насељима, веома су важне неке њихове карактеристике, попут: планског статуса насеља; видови власништва над земљиштем и објектима; опремљеност насеља инфраструктуром; квалитет стамбеног фонда. Један од кључних елеменат у процесу легализације насеља јесте израда урбанистичких планова. „Појам легализација подразумева законско регулисање претходно незаконито изграђених објеката – било да се ради о читавом нелегално подигнутом насељу или индивидуалном објекту, независно од тога да ли се налази у приватној (употреби за становање) или јавној употреби (читава улица) – са циљем њиховог укључивања у социјални, економски и просторни систем града и друштва“² Легализација целине насеља не значи легализацију сваке појединачне структуре. У насељу које јесте легализовано највећи број кућа и улица ће такође моћи да буде легализовано, али не све. Неке од нестандартних структура (опасних по живот, по јавну безбедност, које леже на природно неповољним теренима, на јавним инфраструктурама итд.) не могу да буду легализоване.

РОМСКА НАСЕЉА У СРБИЈИ

1) Историјски контекст

Стабилизацијом отоманске власи на Балканском полуострву започео је и седелачки начин живота Рома на овим просторима. Углавном су живели у селима, мањи део у варошима, док су неки били чергари. Просторну организацију стамбених делова отоманских градова чиниле су махале – урбане формације засноване на етничкој и религијској основи (грчка, јеврејска, српска, турска и др). Планови појединих градова у Србији из 17. и 18. века садрже топониме *Ciganka*, *Ziganka*, *Ziganskamala* који означавају делове насељене Ромима.³ Са постепеним стицањем независности током 19. века, и надаље почетком 20. века, у српским градовима махале уступају место функционалним зонама. Једино су се ромске махале задржале и развијају се

² Водич кроз легализацију неформалних ромских насеља. Министарство животне средине и просторног планирања, ОЕБС, Мисија у Србији, Београд, 2010.

³ Мацура, Vlada, „Urbano planiranje u Srbiji 19. i 20. veka“, Beograd Projekt i Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd, 1983.

све до данас. Упоредо са тим, Роми почињу и да се насељавају измешано са већинским становништвом.

Са процесом интензивне урбанизације градова у Србији, нарочито од Другог светског рата, а услед недостатка адекватног одговор на стамбене потребе нових, првенствено сиромашних и необразованих становника, међу којима су били и Роми, на ободима градова почела су да настају „илегална“ и „дивља“ насеља. Крајем 20. века почиње спајање ових терена са градским системима кроз израду урбанистичких планова, опремање инфраструктуром и организовање друштвених садржаја. Међутим, то се није десило са нелегалним ромским насељима, па се многа од њих данас у слици града распознају као издвојене, сиромашне целине.

Крајем 1990-их, са Косова се на територију централне Србије и Војводине доселило велики број интерно расељених лица. Од 2003. године, по основу Споразума о реадмисији, у Србију се из земаља чланица Европске уније враћају особе којима је истекао законски рок боравка. Међу обе ове групе, и расељених и повратника, налази се значајан проценат Рома. Изузев малог броја оних који су смештени у колективне центре, највећи број њих се настанио у постојећим ромским насељима или су формирали нова, неформална и неусловна насеља.⁴

2) Становништво и насеља

Према истраживању из 2002. године у ромским насељима у Србији живело је око 250.000 Рома, и староседелаца и расељених лица.⁵ На попису из исте 2002. године, око 108.000 особа се изјаснило као Ром. Стратегија за унапређивање положаја Рома из 2009. године доноси процену да се у Србији налази између 250.000 и 400.000 припадника ове националне мањине. Процене из 2011. године, изнете у извештају Европске комисије, говоре да у Србији живи између 400–800.000 Рома.⁶ Као најчешћа процена помиње се популација између 450–500.000 Рома у Србији.

Истраживањем из 2002. године Јакшић и Башић евидентирали су 593 ромска насеља на територији Србије настањених са више од сто људи. Анализа налаза овог истраживања показује да је популација која живи у ромским

⁴ Vuksanović-Macura, Zlata, „The mapping and enumeration of informal Roma settlements in Serbia“, *Environment and Urbanization*, (London) Vol. 24, No 2, 2012. стр. 685–705.

⁵ Jašić, Božidar, Bašić, Goran, „Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji“, *Institut za filozofiju i društvenu teoriju*, Beograd, 2005, стр. 32.

⁶ European Commission, „An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020“, COM (2011) 173 final, 2011, стр. 18.

насељима концентрисана у четири велика подручја: на територији београдског региона, у северозападном делу централне Србије (мачвански и колубарски округ), потом у Војводини и јужној Србији. Ромска насеља са најбројнијом популацијом налазе се у јужним деловима земље, а највећа је концентрација насеља у два региона – у београдском и у мачванском и колубарском округу – док су остала расута по целој територији Србије. Око 53% насеља налазило се у урбаном подручју, а остала су била приградска или рурална.

Величина насеља варира од 10–15 објеката концентрисаних дуж једне улице, до насеља са преко 1.000 кућа. Тако и њихова популација варира од око стотинак особа до неколико хиљада. Истраживања за територију Србије⁷ и Београда⁸ показују да највећи проценат ромских насеља има мање од 500 становника – 83% у Србији и 87% у Београду. Чињеница да су ромска насеља у Србији релативно мала, указује да њихово унапређење не захтева пре-велика улагања, ни новчана ни организациона.

3) Типови и карактеристике насеља

Пратећи истраживања у Србији,⁹ Београду¹⁰ као и друге изворе¹¹ могуће је уочити неколико типова ромских насеља. У овом чланку размотрићу две типологије које су важне за дефинисање и предузимање мера за легализацију и унапређење услова у ромским насељима. Прва је типологија према начину настанка насеља у односу на урбанистичке планове, друга према квалитету насеља.

Према начину настанка у односу на урбанистичке планове, ромска насеља могу бити планирана, спонтано формирана или непланска. Насеља настала плански формирана су према урбанистичком плану или према некој другој релевантној општинској одлуци. Спонтано формирана насеља су она која су никла на градској периферији или у рубним зонама, где су Роми подизали своје куће на теренима који су били изван надлежности урбанистичких служби. Непланска насеља су подигнута у супротности са урбанистичким плановима, углавном на јавном земљишту (Табела 1).

⁷ Јакшић, Башић, *Ibid.*,

⁸ Мацура, Влада, „О ромским насељима Београда“, у *Pregled romskih naselja Beograda*, Друштво за унапређивање ромских насеља, Београд, 2002.

⁹ Јакшић, Башић, *Ibid.*,

¹⁰ Мацура, Влада, 2002.

¹¹ Мацура, Милош, (ур.), *Цијани/Роми у прошлости и данас*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2000.

Табела 1. Начин настанка ромских насеља у односу на урбанистичке планове

Начин настанка насеља	Србија, 2002 (%)	Београд, 2002 (%)	Војводина, 2011 (%)	Србија, 2011 (%)
Планирана	28	22	18	11
Спонтано/ комбиновано	37	63	27	55
Неплански/ бесправно	35	15	38	34
Укупно	100	100	100	100

Извор: Србија 2002 (Jakšić, V. i Bašić, G., 2005); Београд 2002 (Macura, V., 2002); Војводина (APV, 2011); Србија 2011 (Заштитник грађана, 2011).

Ова три модела насеља у реалности се преплићу. Тако је непланска изградња унутар планских и спонтаних насеља често последица раста заједнице. Притиснута потребама за новим стамбеним простором, породица додаје просторије на стару кућу. Ова доградња је углавном нелегална, јер породица или не тражи дозволу за градњу, или таква доградња није у складу са условима изградње предвиђеним урбанистичким планом. Дешава се и да нови урбанистички планови, на терену претходно плански насталог ромског насеља, предвиђају нестамбену намену земљишта, чиме старо ромско насеље за локалну самоуправу постаје на одређени начин „бесправно“, јер га она тако третира због чињенице да треба да буде порушено. У њему се не издају дозволе за нове градње и доградње итд. На овакав тренд нам указују и подаци из поменутих истраживања из 2002. и 2011. године из којих се види да је у Србији 2011. године број планираних ромских насеља 2,5 пута мањи у односу на стање пре само једне деценије (табела 1).

Према квалитету насеља, односно степену комуналне опремљеност и квалитету стамбеног фонда, ромска насеља се могу поделити у три велике групе: сламови, нехигијенска насеља и уређена насеља.¹²

Сламови су углавном настали нелегалним заузимањем земљишта у већим градовима. По правилу их подиже најсиромашнија популација Рома. Претежно су састављени од страћара, односно „барака“, како их често називају њихови станари, пренасељени су и без инсталација. Кућа је често једна просторија од свега 10–15 м². Насеље није опремљено комуналном инфраструктуром, не износи се смеће, не постоји уређена улична мрежа, нити јавни простори. Сламови чине 20% од укупног броја ромских насеља у Србији.

¹² Vuksanović-Macura, Zlata, *Ibid.*

Највећи број ових насеља, према националним и локалним стратешким документима, треба да буде расељен. Пример за овај тип је комплекс „Белвил“ у Београду.

Нехигијенска насеља су настала на земљишту које често припада самим Ромима, али и другим власницима као што су општина, држава или велика предузећа. То су најчешће стара насеља настањена локалним урбаним живљем. По правилу она су мешавина легалне и нелегалне изградње. Куће су изграђене од чврстог материјала, величине 40–60 и више метара квадратних, невешто подигнуте кроз самоградњу, временом прошириване и често још увек нису завршене. У овом типу насеља, у мањем броју постоје и веће куће, солидно грађене, али и страћаре попут оних у сламу. Насеље је делимично опремљено водом и струјом, углавном без канализације, са недовољно регулисаним и застртим улицама. Нехигијенска насеља чине 69% од укупног броја ромских насеља у Србији, а највећи број њих, према стратешким документима, треба да буде легализован и унапређиван. Пример за овај тип насеља је насеље „Дунгла“ у Прокупљу.

Уређена насеља, претежно чине породичне, често спратне куће, површине и до 200 м², некад и веће, стандардно грађене од чврстих и савремених материјала, опремљене свим удобностима. Углавном су их подигли људи који раде у иностранству. Становници су по правилу власници и кућа и земљишта. Насеље је опремљено целокупном инфраструктуром а постоје и неки друштвени садржаји у зависности од његове величине и положаја у граду. Уређена насеља чине 11% од укупног броја ромских насеља у Србији и имају просечне одлике града у коме се налазе, па је њихов развој исти као и код других градских делова. Дobar пример оваквог насеља је „Адорјан“ у општини Кањижа.

Још једна важна тема јесте власнички статус земљишта и објектима у ромским насељима. Међутим, целовито истраживање на територији Србије о томе никада није спроведено. Недостатак ових података често доводи до стварања стереотипног мишљења да су сва ромска насеља нелегална. Генерално гледајући, Роми нису нелегални градитељи јер припадају друштвено веома слабој групи, немоћној да бесправно гради на туђем земљишту, односно земљишту које је у власништву приватних, и физичких и правних лица. С дуге стране, све је присутнија појава да насеља или куће које су Роми некада подигли на земљишту које је припадало држави или великим државним предузећима, у процесу приватизације прелазе у ново, приватно власништво. Купопродајни аранжмани између старих и нових власника не предвиђају мере за обезбеђивање алтернативног смештаја за ромске породице, мере које би биле у складу са одредбама, у Србији признатих, међународних докумената које гарантују право на адекватно становање.

ОДГОВОР ДРЖАВЕ И ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА

1) *Национални стратешки и правни оквир*

Србија је потписница више међународних и регионалних докумената која признају право на адекватно становање као део права на одговарајући стандард живота, укључујући и Измењену Европску социјалну повељу која промовише правно на стан као људско право и наводи обезбеђивање смештаја као важан елемент унапређења економске, правне и социјалне заштите породичног живота. Такође, Србија је учествовала у покретању међународне иницијативе Декада укључивања Рома 2005–2015.

Почевши од Закона о заштити слобода и права националних мањина (2002) када су Роми добили статус националне мањине, Србија је усвојила низ националних и локалних стратешких документа са мерама за унапређење животних услова Рома. Посебно је значајно усвајање Стратегије за унапређивање положаја Рома (2009) и Акционог плана (2005). Оба ова документа становање наводе као једну од приоритетних области. Ревидирани Акциони план, израђен је за период 2013–2015. У њему је, са становишта легализације ромских насеља, посебно важан циљ усмерен ка унапређењу услова становања у постојећим насељима. Његово остваривање предвиђено је кроз пет задатака, и то: доношење урбанистичких планова; израда документације за инфраструктурно опремање насеља; изградња насељске инфраструктуре; израда документације за унапређење стамбеног фонда; и доградња и адаптација постојећих кућа. За реализацију ових активности, изузев за изградње инфраструктуре, планирана су средства, највише из иностраних донација и знатно мање из републичког буџета.

Један од најважнијих закона за легализацију ромских насеља јесте Закон о планирању и изградњи. Овим законом регулисано је просторно и урбанистичко планирање, коришћење грађевинског земљишта и изградња објеката. За проблематику ромских насеља од значаја је процедура и начин израде урбанистичких планова, као и начин отуђивања или давања у закуп грађевинског земљишта у јавној својини. Закон је увео појмове „неформално насеље“ и „урбана обнова“ и дао могућност израде плана детаљне регулације за ова подручја. Такође, прописани су услови под којима општине могу да отуђе или дају у закуп земљиште у јавној својини по цени мањој од тржишне или без накнаде. Ово отвара могућност решавања имовинско-правног статуса објеката у ромским насељима, уколико се они налазе на таквом земљишту. Одредбе овог закона које су се тичале легализације објеката подигнутих без грађевинске дозволе, одлуком Уставног суда, од јуна 2013. стављене су ван снаге. У међувремену је усвојен и Закон о посебним условима за упис права

својине на објектима изграђеним без грађевинске дозволе (2013) и припремљен нови закон о легализацији, чије усвајање се очекује.

Године 2007. ресорно министарство је израдило Смернице за унапређење и легализацију неформалних ромских насеља и на основу њих 2010. године Водич кроз легализацију неформалних ромских насеља. У њима су дата стручна упутства општинама која се тичу израде урбанистичких планова, решавања питања легализације, као и примене мера за унапређење неформалних ромских насеља. Водич даје и основне кораке у овом процесу, као што су: доношење релевантних општинских одлука; анализа услова и перспектива насеља; решавање питања власништва над земљиштем; израда и доношење урбанистичког плана; легализација појединачних објеката и комуналних система; изградња и доградња инфраструктуре, поправке и изградња кућа, и уређивање јавних простора.

Извештај Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређивање положаја Рома показује да постоје озбиљне тешкоће у спровођењу усвојених политика и мера. У области становања, томе доприносе слабо познавање и разумевање проблема ромских насеља, непостојање података, карата и планова о њима, слаба политичка воља многих локалних власти.¹³ Све то праћено је делимично застарелим законима, недостатком одговорности ресорних министарстава и њихових служби, недостатком фондова и финансијских средстава, као и slabим капацитетима и незнањем многих актера који су укључени у ову проблематику.

2) Локални ниво – активности и приоритете

Легализација ма које структуре: кућа, улице, блока зграда, насеља као целине врши се на локалном, општинском нивоу. Када је реч о насељу као целини – ромском или не ромском, инструмент за његову легализацију је одговарајући урбанистички, детаљни, план. Постојање урбанистичког плана је предуслов легалног унапређивања становања.

Ретке су локалне самоуправе у Србији које континуирано раде на унапређивању услова становања у ромским насељима. Гледано кроз призму дефинисања стратешког приступа, око 60 јединица локалних самоуправа, усвојило је акционе планове за унапређивање положаја Рома у некој од приоритетних области Декаде, и то претежно за области образовања и запошљавања, а

¹³ Мацура, Влада, „Инклузија Рома кроз унапређење насеља и услова становања, у П. Гарау (ур.) Четири стратешке теме стамбене политике у Србији, УН-Хабитат, СИРП, Програм становања и трајне интеграције избеглица, Београд, 2006.

свега неколико за становање. Поједине општине усвојиле су целовите акционе планове за унапређивање положаја Рома укључујући и побољшање услова становања. Неколико општина усвојило је стамбене стратегије које садрже циљеве и мере за унапређивање ромских насеља у овим срединама. Највећи број локалних акционих планова за унапређење положаја интерно расељених лица садржи и мере за побољшање услова становања Рома који припадају овим групама. С друге стране, активности које општине реализују на унапређивању услова у ромским насељима углавном су спорадичне, парцијалне, краткотрајне, несистемске и најинтензивније током предизборних кампања.

Као препреку за израду урбанистичких планова за ромска насеља представници општина најчешће истичу нерегулисан имовинско-правни статус земљишта и објеката. Нерегулисан имовинско-правни статус земљишта не може бити реалан проблем, јер се урбанистички планови управо раде да би се отворио пут за процес регулисања тог статуса. Постоје и случајеви где Роми јесу власници земљишта, сваке парцеле, али да за та подручја ипак не постоје детаљни урбанистички планови, што је уосталом важно и за многе локалитете насељене општом популацијом. Као један од најчешћих разлога наводи се и недостатак средстава за израду планова. Међутим, да то није реалан узрок, показује слаб одзив општина на конкурс министарства за суфинансирање урбанистичких планова за ромска насеља. Покретање поступка и израда урбанистичких планова за ромска насеља у многим случајевима су отежани, а понекад чак и онемогућени, одсуством политичке воље појединих представника локалних самоуправа. С друге стране, реалан проблем у неким, особито мањим и сиромашним општинама, јесте недостатак људских ресурса, односно стручног особља са неопходним професионалним лиценцама за израду урбанистичких планова.

Улагања општина у побољшање ромских насеља најчешће су усмерена на поправку и асфалтирање улица, увођење водовода и јавне расвете и веома ретко у изградњу канализације.¹⁴ У неким насељима подигнути су или реновирани постојећи мањи друштвени садржаји (учионица, друштвени клуб, просторије за локалне организације и сл.). Ради се и на побољшању постојећег стамбеног фонда, путем доградње кућа (соба, купатило и сл.), поправке конструкције, или повезивање кућа са водоводом или канализацијом. Међутим, веома често су ови радови, и они који се односе на крупније инфраструктурне интервенције и мање поправке кућа, изведени без одговарајуће урбанистичке и пројектне документације и дозвола, што значи да се налазе у сфери „дивље“ изградње коју предузима сама општина, или неке од НВО у

¹⁴ Macura, Vlada, „Roma settlements in Serbia: current state of affairs and future goals“, Друштво за унапређивање ромских насеља and EU-Roma, Београд, 2009.

споразуму са општином. Ромска породица у овоме не учествује, она је само прималац помоћи, макар она била и нелегална.

Иако су све ове акције веома значајне са становишта побољшања животних и стамбених услова становника ромских насеља, оне не пружају елементарну правну сигурност, ни насељу ни становницима. Шта више, принцип „гледања кроз прсте“ и непридављање одговарајућих грађевинских и употребних дозвола, још више увлачи ромска насеља и његове становнике у зачаране кругове „ауторитативног градограђења“ и „насеља које пропада“¹⁵. Легализација ромских насеља, кроз израду урбанистичких планова, први је корак у превазилажењу овог проблема. У наредном делу биће приказа три примера легализације кроз планове различитог нивоа које сам имао прилике да водим уз велико професионално задовољство у протеклим деценијама.

ЛЕГАЛИЗАЦИЈА РОМСКИХ НАСЕЉА КРОЗ ИЗРАДУ УРБАНИСТИЧКИХ ПЛАНОВА

1) *Легализација „Орловског насеља“ у Београду*

„Орловско насеље“ је ромска енклава настала у првој половини 19. века на ивици некадашњег приградског села Миријево које је данас једно од већих стамбених крајева Београда. „Орловско насеље“ је једно од око 125 ромских насеља у Београду. У првој половини 20. века насеље је било напредна рурална заједница, чије је пропадање почело погромом у време Другог светског рата и наставило са послератном национализацијом земљишта и првим генералним и детаљним плановима који су предвиђали рушење насеља. Сви планови у периоду 1950–1995. предвиђали су да се на терену „Орловског насеља“ направе зелени простори и изгради Миријевска и још неке друге магистралне саобраћајнице. Тако је Орловско насеље, бирократско-урбанистичким документима, од легалног претворено у нелегално насеље. Почетком 1990-их у „Орловском насељу“ је било 165 кућа, у њима је живело око 750 људи, од којих око 600 Рома.

Године 1991. један од лидера „Орловског насеља“ Танасије Миријевски покренуо је иницијативу за легализацију насеља и измену урбанистичког плана. Следеће, 1992, мали тим особа различите професије који сам водио (који је касније формирао „Друштво за унапређивање ромских насеља“, скраћено ДУРН), разрађивао је идеју одрживе обнове „Орловског насеља“. Средином

¹⁵ Vuksanović, Zlata и Macura, Vlada, „Stanovanje i naselja Roma u jugoistočnoj Evropi: prikaz stanja i napretka u Srbiji“, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2006.

1993. године иницијатори ове две акције договорили су се да заједнички израде аргументацију за легализацију насеља. Роми су формирали Комисију за обнову Орловског насеља која је управља процесом формулисања аргументације за легализацију, доносила одлуке у свим корацима рада и обезбеђивала пуну партиципацију становника насеља. Задатак тима из ДУРН-а био је да предложи нову трасу булеvara која неће захтевати рушење насеља и формира алтернативне предлоге обнове насеља, као и да у свему да буде стручна подршка Комисији.

Основна претпоставка од које су Комисија и ДУРН пошли била је да легализација има смисла уколико се након ње разбије „зачарани“ круг беде. Тако је предложена аргументација за измену плана, поред најважнијег урбанистичког аспекта, водила рачуна и о радним, културним, стамбеним и едукативним елементима. Градска управа Београда на челу са Небојшом Човићем, тадашњим градоначелником, прихватила је понуђене аргументе и легализација „Орловског насеља“ обављена је на седници Скупштине града Београда 8. децембра 1994. године. У овом процесу договарања значајну улогу имао је Милош Мацура који је тада био председник Комисије за проучавање живота и обичаја Рома САНУ. Тада је усвојена одлука о укидању плана Миријевског булеvara који је требало да руши насеље и донета је одлука о изради детаљног урбанистичког плана „Орловског насеља“. Овим актом град Београд је поново вратио у свој систем „Орловско насеље“, признао га да постоји и практично га легализовао. То је била једна од пионирских иницијатива у Европи, покренута две године пре формирања Committee of experts on Roma and Travellers Савета Европе 1995. и дванаест година пре покретања Декаде за укључивање Рома, 2005.

Изградња инфраструктуре и уређење насеља биле су прве мере спроведене након скупштинске одлуке. Израда новог урбанистичког плана текла је упоредо са акцијама на терену. Легални развој, а пре свега изградња водовода, канализације, асфалтирање улица и сличне акције, утицале су да насеље почетком 2000-их постане атрактивно и за насељавање неромских породица. Општина Звездара је у насељу изградила спортски терен, игралиште за децу, опремила рециклажни центар и спровела студентски архитектонски конкурс за изградњу мултикултурног центра. Тако „Орловско насеље“ престаје да буде циганмала, постепено губи одлике енклаве и постаје насеље са измешаним становништвом различитог социо-економског статуса. Легализација „Орловског насеља“ је једна од првих легализација која је изведена у Србији за неко ромско насеље. Њена је особеност састоји се у томе што је иницијатива потекла од Орловчана, а да ју је Скупштина града усвојила.

2) Лејализација насеља „Мраморска“ у Нишу кроз генерални план

Насеље „Мраморска“, које је име добило по главној улици овог локалитета, једно је од седам ромских насеља у Нишу.¹⁶ Насеље „Мраморска“ настало је почетком 1950-их када су градске власти дозволиле првим породицама да изграде куће на делу старог Јеврејског гробља које није било у употреби од тридесетих година.¹⁷ У прво време, „Мраморску“ је чинила група неусловних кућа, без икакве инфраструктуре. Током 1980-их и друге ромске породице населиле су се на простор старог гробља, без дозволе градских власти, али и без било какве забране. Касније, још новији досељеници подизали су куће на околним парцелама земљишта Расадишник које су биле у власништву града. Тако се „Мраморска“ проширила. Године 2009. „Мраморска“ је имала око 140 кућа, 170 породица и 780 становника. Роми нису били власници земљишта, већ је оно припадало различитим правним лицима, укључујући и Јеврејску општину (простор старог гробља) и град Ниш (простор Расадишник). Део насеља имао је одлике слама, а део нехигијенског насеља.

Први програм расељавања насеља, који није реализован, израдио је град Ниш средином 1970-их. Јеврејска општина у Нишу је 2003. покренула иницијативу за пресељење ромских породица са гробља, такође без резултата. Следеће, 2004. године, Јеврејска општина у Нишу је открила надгробне споменике и генизу, у делу гробља који нису насељавали Роми. Стамбена стратегија града Ниша (2007) је као једну од приоритетних активности навела расељавање ромског насеља са Јеврејског гробља. У то време, Влада Републике Србије прогласила је старо Јеврејско гробље за споменик културе.

Градска стамбена агенција је 2008. године, уз подршку канцеларије УН-Хабитат у Србији и у сарадњу са невладином организацијом ДУРН из Београда, покренула пројекат назван „Почетни кораци у процесу расељавања ромског насеља са Јеврејског гробља у Нишу“. За разлику од претходних покушаја, ова иницијатива је по први пут укључила све релевантне актере из градске управе, градских служби, јавних предузећа, приватног и цивилног сектора, и као најважније, представнике насеља ромске и јеврејске заједнице у Нишу.

Први корак била је анкета о социо-демографским карактеристикама домаћинства и квалитету стамбеног фонда. Израђена је и прецизна катастарско-топографска карта насеља, која је повезана са резултатима анкете.

¹⁶ Цекић, Никола, „Урбархитектура седам ромских енклава у Нишу“, у Милош Мацура (ур.), Цигани/Роми у прошлости и данас, Српска академија наука и уметности, Београд, 2000. 233–242.

¹⁷ Мацура, 2009, *Ibid.*

Следећи корак била је израда алтернативних приступа у расељавању ромског насеља, као и дефинисање односа између насеља и гробља. Анализиране су три алтернативе, а одлучено је за ону која је предвиђа следеће: расељавање дела ромског насеља који се налази на гробљу на нову, суседну локацију Раса-адник; легализацију и унапређење дела насеља које се налази изван гробља; и трансформацију старог Јеврејског гробља у меморијални комплекс. Следећи корак био је израда концепта плана за целокупно подручје – терен новог насеља за смештај породица које се расељавају, затим део постојећег насеља које треба легализовати, као и терен гробља који треба претворити у меморијални центар. На терену новог насеља предвиђена је и изградња социјалног становања, кућа у низу и слободностојећих кућа и мањих стамбених зграда. Такође, саставни део овог концепта била је и шира зона на којој су планирани друштвени садржаји (школа и спортско-рекреативни центар). Овај пројекат прихваћен је од стране Урбанистичког завода Ниша, унет у Генерални урбанистички план Ниша и тиме је насеље „Мрамоска“ легализовано.

3) Легализација насеља „Мала Губа“ у Прокуљљу

Ромско насеље „Мала Губа“ једно је од четири ромска насеља у Прокуљљу. Почело је да се формира 1960-их, на периферији, на алувијуму ушћа Сртажевачког потока у реку Топлицу. Насеље је највећим делом изграђено током 1990-их пристизањем фамилија са Косова. Године 2011. насеље је имало око 250 становника. Од 47 кућа у насељу, 35 Роми су подигли на земљишту које су купили али га нису регистровали у катастру, док се осталих 12 кућа налази на општинском земљишту. Без обзира на власништво, све куће су подигнуте без грађевинске дозволе. Већина кућа је изграђена од савремених грађевинским материјала, али су недовршене. Преко једне трећине домаћинства искористило је законску могућност и 2009. године је предало документа за легализацију кућа, али због нерегулисаног питања власништва и квалитета кућа који не одговарају високим захтевима које закон прописује, питање њихове легализације је још увек нерешено. Уређеност јавних површина и улица у насељу је веома лоша, а инфраструктурна опремљеност делимична. Као највеће тешкоће становници истичу поплаве које угрожавају алувијални део насеља, као и недостатак канализације уз постојање неформалног водовода у целом насељу.

Средином 2010. године општина је усвојила локални акциони план за побољшање услова становања Рома. То је охрабрило Друштво Рома Прокуљље да почетком 2011. покрене иницијативу за легализацију и унапређење неформалног ромског насеља „Мала Губа“. Тако је, уз стручну помоћ невладине

организације ДУРН из Београда и учешће локалних власти и јавних предузећа започет процес легализације насеља. Крајни циљ био је легализација инфраструктуре, кућа и других насељских структура.

Друштво Рома Прокупље и ДУРН су средином 2011. спровели анкетање домаћинстава и мапирање кућа и насеља. За потребе анкете Друштво Рома и становници су израдили карту насеља на којој су учртали улице, куће и дворишта. Затим је израђен геодетски катастарско-топографски план, какви се раде за сва насеља у Србији која треба урбанизовати, који је део урбанистичке документације при изради урбанистичког плана. Сакупљани су и подаци о поплавама у насељима. На иницијативу Друштва Рома становници „Мале Губе“ су изабрали чланове Комитета насеља. Комитет је у појединачним разговорима са свим домаћинствима евидентирао њихове изјаве о неопходним побољшањима кућа и процене о потребним финансијама. Сви ових напори и активности резултирали су општинском одлуком из децембра 2011. године о покретању поступка за израду плана детаљне регулације. Документ под званичним називом: План детаљне регулације неформалног ромског насеља „Мала Губа“ усвојен је у јулу 2013. године чиме је насеље „Мала Губа“ легализовано. Предстоји легализација појединачних кућа, инфраструктуре и сл, што је повезано са њиховим довођењем у стандардно грађевинско стање.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

Насупрот уобичајеним претпоставкама, нису сва ромска насеља у Србији нелегална, нити је њихов квалитет лош и хомоген. Истраживања, спроведена у различитим годинама и на различитом територијалном обухвату, показују да је свега једна трећина ромских насеља настала неплански, односно супротно важећим урбанистичким плановима. С друге стране, услед нелегалне градње у планским и спонтано формираним насељима као последице недостатка урбанистичких планова, као и сложене и скупе процедуре добијања дозвола за изградњу, ова ромска насеља постепено добијају бесправни карактер.

Легализација ромских насеља у Србији је процес који треба да се спроведе јер је један од основних предуслова за будуће унапређење насеља, квалитетније услове живота и становања његових становника, као и за њихову бољу социо-економску укљученост у друштво. Примери које смо изнели у овом раду, показују да је то процес који захтева време, новац и комбиноване и удружене напоре бројних актера – од локалне ромске заједнице, преко представника локалних власти и јавних служби, до стручњака и опште популације.

Мада је израда урбанистичког плана дефинисана законом, ипак се приликом израде урбанистичких планова за ромска насеља могу издвојити неки елементи који тај процес могу учинити ефикаснијим, особито са становишта каснијег унапређивања насеља. Три примера која сам анализирао у овом раду показују да ти елементи обухватају: детаљно истраживање социо-економских карактеристика домаћинства; прецизно евидентирање и мапирање објеката и фактичких парцела у насеља; сагледавање потреба и аспирација заједнице; анализирање стамбених потреба и аспирација домаћинства; сагледавање власничког статуса над земљиштем.

Партиципација становника насеља, у свим корацима израде плана – од анкетирања до израде концепта и нацрта, као и сарадња и заједнички рад са општинским службама и комуналним предузећима, доприноси формулисању квалитетнијих планских решења, као и његовој каснијој примени. Легализација ромских насеља од значаја је и за ширу заједницу јер доприноси побољшању односа између опште популације и ромске заједнице, смањењу дискриминације и повећању толеранције.

Израда урбанистичких планова кључни је моменат у процесу легализације насеља. Без урбанистичког плана не може се уживати право на адекватно становање (повезано са сетом људских права), не може се имати насеље прилагођено потребама различитих узраста и родова (повезано са правом жене и правом детета), не може се имати насеље отпорно на спољну средину (повезано са климатским променама), не може се вршити легализација појединачне зграде (повезано са сигурношћу поседа), не могу се издавати појединачне грађевинске дозволе (повезано са правном сигурношћу), не може се градити кућа прилагођена потребама породице (повезано са културном адекватношћу), не могу се развијати комуналне инфраструктуре (повезано са здрављем), не може се конкурисати за било национална било инострана средства (повезано са економијом), не може се приступити републичким изворима средстава за социјално становање (повезано са финансијском доступношћу стана), не могу се радити годишњи програми за поправке у насељу (повезано са одржавањем), нити се може имати град без сивих зона (повезано са одрживим развојем).

ЛИТЕРАТУРА

- Јакшић, Božidar, Bašić, Goran, „Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji“, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2005.
- Macura, Vlada, „Urbano planiranje u Srbiji 19. i 20. veka“, Beograd Projekt i Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd, 1983.
- Macura, Vlada, „O romskim naseljima Beograda“, у *Pregled romskih naselja Beograda*, Društvo za unapređivanje romskih naselja, Beograd, 2002.

- Мацура, Влада, „Инклузија Рома кроз унапређење насеља и услова становања, у П. Гару (ур.) *Четири стрављиве теме штамбене политике у Србији*, УН-Хабитат, СИРП, Програм становања и трајне интеграције избеглица, Београд, 2006.
- Macura, Vlada, „Roma settlements in Serbia: current state of affairs and future goals“, *Društvo za unapređivanje romskih naselja and EU-Roma*, Београд, 2009.
- Мацура, Милош, (ур.) *Цијани/Роми у прошлости и данас*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2000.
- Vuksanović, Zlata и Macura, Vlada, „Stanovanje i naselja Roma u jugoistočnoj Evropi: prikaz stanja i napretka u Srbiji“, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2006.
- Vuksanović-Macura, Zlata, „The mapping and enumeration of informal Roma settlements in Serbia“, *Environment and Urbanization*, (London) Vol. 24, No 2, 2012.
- Цекић, Никола, „Урбархитектура седам ромских енклава у Нишу“, у Милош Мацура (ур.), *Цијани/Роми у прошлости и данас*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2000.

* * *

- Водич кроз легализацију неформалних ромских насеља. Министарство животне средине и просторног планирања, ОЕБС, Мисија у Србији, Београд, 2010.
- European Commission, „An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020“, COM (2011) 173 final, 2011.
- Закон о посебним условима за упис права својине на објектима изграђеним без грађевинске дозволе, Службени гласник РС, бр. 25/13.
- Закон о заштити слобода и права националних мањина, „Службени лист“ СРЈ, бр. 11/02, „Службени лист“ СЦГ, бр. 1/03-Уставна повеља, „Службени лист“ РС, бр. 72/09.
- Закон о планирању и изградњи, „Службени гласник“ РС, бр 72/09, 81/09 – исправка, 64/10 – одлука УС, 24/11, 121/12, 42/13 – одлука УС и 50/2013 – одлука УС.
- Измењена Европска социјална повеља, „Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 42/2009.
- Министарство за капиталне инвестиције. 2007. Смернице за унапређење и легализацију неформалних ромских насеља. Београд
- Резултати истраживања Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома у Републици Србији – радна верзија, Заштитник грађана, Београд: 2013.
- Romska naselja u Vojvodini, Pokrajinski Ombudsman Autonomna Pokrajina Vojvodina, Novi Sad, 2011.
- Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, Министарство за људска и мањинска права, Београд, 2009.
- Акциони план за спровођење Стратегије за унапређивање положаја Рома у Републици Србији, Канцеларија за људска и мањинска права, Београд, 2013.

Vladimir Macura

THE NECESSITY OF LEGALIZATION
OF INFORMAL ROMA SETTLEMENTS

S u m m a r y

Improving and legalizing Roma settlements are recognized as the most important instruments to advancing living conditions inside them. This paper presents the process of legalizing three Roma settlements in Serbia – Orlovsko Naselje in Belgrade (as of 1992), Mramorska in Niš (as of 2008) and Mala Guba in Prokuplje (as of 2011) under the management of the author of this text and implemented by, among others, the Society for the Advancement of Roma Settlements (SARS). These three settlements differ in how and when they arose, the quality of the housing fund, ownership status of the land, and the financial possibilities and social capital of the settlement community. The size and economic development of the cities in which they are located also differ. All of these elements, as well as the time and social context in which the projects were carried out, affected the actual process of legalizing the settlements. The three examples analyzed indicate that successful legalization of an informal Roma settlement requires an active Roma community, a responsible local government, and competent professional support. This paper also discusses the urban plan as the main technical-legal instrument to legalize a settlement as a whole.

ТИПОЛОГИЈА СЛУЧАЈЕВА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ РОМА У ПРАВНОЈ ПРАКСИ ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

НЕВЕНА ПЕТРУШИЋ*

А п с т р а к т. – Усвајањем Закона о забрани дискриминације 2009. године, Србија је успоставила целовит систем правне заштите од дискриминације у којем важно место има Повереник за заштиту равноправности. Ово самостално и независно тело има широк круг законских овлашћења, која га чине централном националном институцијом за сузбијање дискриминације. Једно од најзначајнијих овлашћења Повереника јесте да прима притужбе због дискриминације, утврђује да ли је дискриминација извршена, о томе даје мишљење и препоруке и изриче законом утврђене мере. Поред тога, Повереник је овлашћен да у своје име покрене парнице за заштиту од дискриминације у стратешки важним случајевима дискриминације, да подноси прекршајне и кривичне пријаве, иницира измену закона, препоручује мере за унапређивање равноправности, подноси годишње и посебне извештаје Народној скупштини, као и да провокативно делује на плану промоције равноправности и подизања свести јавности. Од избора Повереника, 5. маја 2010. године, до 1. новембра 2013. године, Повереник је спровео 1.456 поступака по притужбама, издао је 149 препорука мера, 16 упозорења и 55 саопштења, поднео 9 тужби и 10 прекршајних пријава, дао 8 мишљења на нацрте закона, поднео 3 законодавне иницијативе и 3 предлога за оцену уставности. Од укупног броја притужби, 5,33% односило се на дискриминацију по основу припадности ромској националној заједници, које чине 35,81% притужби због дискриминације на основу националне припадности. Највећи број притужби односи на дискриминацију ромске деце у области образовања, а затим следе притужбе које се односе на дискриминацију у области становања, као и на дискриминацију у области јавног информисања. Мериторно је окончано 25 поступака по притужбама, од којих је 17 резултирало мишљењем да је дискриминација извршена. Међу препорукама мера упућеним органима јавне власти 3,36% се односе на унапређивање положаја ромске заједнице, а од девет поднетих тужби, трећину чине тужбе којима је тражена судска заштита од дискриминације извршене према припадницима ромске националне мањине.

Кључне речи: Повереник за заштиту равноправности, притужба, дискриминација, Ромска национална мањина.

* Повереница за заштиту равноправности РС и професорка Правног факултета у Нишу.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Србија је 2009. године усвојила Закон о забрани дискриминације,¹ којим је заокружила национално антидискриминационо законодавство² и законски конкретизовала уставне норме³ о забрани дискриминације.⁴ Правним прописима установљени су компатибилни механизми грађанскоправне,⁵ прекршајноправне⁶ и кривичноправне заштите од дискриминације,⁷ чиме је држава успоставила целовит систем правне заштите од дискриминације,

¹ Закон о забрани дискриминације (у даљем тексту ЗЗД), „Сл. гласник РС“, бр. 22/09.

² Приликом изградње домаћег система правне заштите од дискриминације примењен је нормативни метод који су користиле и многе друге државе: основним, тзв. крвним антидискриминационим законом уређен је општи режим забране дискриминације, док је посебним антидискриминационим законима, *Законом о заштити људских слобода националних мањина* из 2002. године („Сл. лист СРЈ“, бр. 11/02, „Сл. лист СЦГ“, бр. 1/03 – Уставна повеља и „Сл. гласник РС“, бр. 72/09 – др. закон.) *Законом о сјечавању дискриминације особа са инвалидитетом* из 2006. године („Сл. гласник РС“, бр. 33/06, (у даљем тексту ЗСДОИ)) и *Законом о равнојравности полова* из 2009. године („Сл. гласник РС“, бр. 104/09, (у даљем тексту ЗРП)), регулисана забрана дискриминације појединих друштвених група. (О томе шире видети: Петрушић, Н., Грађанскоправна заштита од дискриминације на простору Западног Балкана, материјалноправни аспект, у: *Актуелне тенденције у развоју и примени европског континенталног права*, тематски зборник радова, св. 2, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, стр. 157–170).

³ Општа уставна норма о забрани дискриминације садржана је у чл. 21 Устава Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 98/2006). Поједине норме о забрани дискриминације садржане су и у чл. 1, чл. 15 и чл. 76 Устава.

⁴ О дискриминацији, детаљно: Гајин, С., Појам, облици и случајеви дискриминације, у: *Антидискриминациони закони*, Водич, (ур. Саша Гајин), Центар за унапређивање правних студија, Београд, 2010, стр. 13.

⁵ О судској грађанскоправној заштити од дискриминације, видети: Водинелић, В. В. *Судска заштита по тужби због дискриминације*. у: Гајин Саша (ур.) *Антидискриминациони закони* – водич, Београд, Центар за унапређивање правних студија, 2010, стр. 69–75; Петрушић, Н., *Грађанскоправна заштита од дискриминације на простору Западног Балкана* – материјалноправни аспект. у: *Актуелне тенденције у развоју и примени европског континенталног права*, Ниш: Правни факултет, Центар за публикације, св. 2, Ниш, 2010, стр. 157–170;

⁶ Сваки од антидискриминационих закона у свом казненом делу инкриминише кршење прописа о забрани дискриминације и дужности предузимања одређених посебних мера и прописује одговарајуће прекршајне санкције.

⁷ Кривичним закоником Републике Србије (“Сл. гласник РС“, бр. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09 и 111/09 и 121/12) инкриминисан је читав низ дела у вези са забраном дискриминације, укључујући и злочине из мржње. Видети: Јоксић, И., *Кривичноправна заштита од дискриминације у Србији*, Гласник АКВ, бр. 6/2011, стр. Дробљак, Т., *Кривичноправна заштита од дискриминације, у Антидискриминационо право*, Водич, Гајин, С. и други (ур. Саша Гајин), Центар за унапређење правних студија, Београд, 2008, стр. 51 и даље.

испуњавајући на тај начин обавезе преузете ратификацијом међународних уговора⁸ и стандарде за придруживање ЕУ.

У националном систему правне заштите од дискриминације значајно место припада Поверенику за заштиту равноправности,⁹ самосталном и независном инокосном државном органу,¹⁰ установљеном ЗЗД, са широким кругом законских овлашћења која га чине централном националном институцијом специјализованом за спречавање и сузбијање свих облика и видова дискриминације.¹¹

НАДЛЕЖНОСТИ ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

Надлежности Повереника широко су постављене, у складу с међународним стандардима, како би се омогућило да ефикасно и делотворно сузбија и штити од дискриминације и доприноси унапређивању равноправности. Према чл. 33 ЗЗД, Повереник је надлежан да прима и разматра притужбе због дискриминације, даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима дискриминације и изриче законом утврђене мере.¹² У току поступка по

⁸ О међународном правном оквиру заштите од дискриминације, детаљно: Димитријевић, В., Поповић, Д., Папић, Т., Петровић, В., Међународно право људских права, Београдски центар за људска права, 2007.

⁹ У даљем тексту и: Повереник.

¹⁰ Повереник за заштиту равноправности само је једна од независних институција за заштиту људских права која су током правне транзиције установљена у домаћем правном систему. О правној природи и положају независних тела, детаљно: Орловић, С., Независна тела, четврта грана власти или контролор власти, у: Савремена држава: структура и социјалне функције, (пр. Вукашин Павловић, Зоран Стојиљковић), Konrad Adenauer Stiftung, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Центар за демократију, Београд, 2010, стр. 231 – 269; Владавина права – одговорност и контрола власти, Зборник реферата и излагања, (ур. Љубица Ђорђевић, Александар Поповић), Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009.

¹¹ Оснивање ове институције израз је опредељења државе да поштује препоруке међународних институција о оснивању независних националних тела за борбу против дискриминације, каква је, на пример, Општа препорука бр. 2 из 1997. године Европске комисије за борбу против расизма и нетолеранције Савета Европе, којом је чланицама Савета Европе сугерисано да установе специјализована тела за борбу против расизма и дискриминације на државном нивоу. Осим тога, и у неколико директива ЕУ садржане су одредбе о оснивању независних тела за равноправност (тзв. equality bodies), као што су Директива Савета ЕУ 2000/43 (ОЈ L 180, 19. 7. 2000), Директива Савета ЕУ 2000/78 (ОЈ L 373, 21/12/2004), Директива Савета Европске уније 2002/73/ЕЦ (ОЈ L 204, 26. 7. 2006).

¹² Поступак пред Повереником оквирно је регулисан одредбама чл. 35–40 ЗЗД, с тим што је начин поступања детаљније уређен Пословником о раду („Сл. гласник РС“

притужби Повереник утврђује релевантне чињенице и на основу резултата извиђања доноси одлуку, у форми мишљења, о томе да ли је у конкретном случају извршена дискриминација, а уз мишљење да је извршена дискриминација издаје и препоруку лицу против кога је поднета притужба о начину отклањања повреде права,¹³ остављајући му рок од 30 дана да поступи по препоруци и отклони повреду права. Лице коме је препорука упућена дужно је да поступи по препоруци и отклони повреду, односно последице повреде права у року од 30 дана од дана пријема препоруке, као и да о томе обавести Повереника. У случају пропуштања ове обавезе, Повереник је дужан да донесе решење којим изриче меру опомене и оставља нови рок од 30 дана за поступање по препоруци.¹⁴ Решење је коначно и против њега није допуштена жалба. Уколико у новом року од 30 дана дискриминатор не поступи по препоруци, Повереник је овлашћен да о томе обавести јавност.¹⁵

Према чл. 33 ЗЗД, Повереник је овлашћен да покрене парницу за заштиту од дискриминације. Реч је, наиме, о тзв. стратешким парницама,¹⁶ које Повереник покреће и води у општем (јавном) интересу, са циљем да својом процесном активношћу, као тужилац по функцији, допринесе доследној примени прописа и унапређењу правне праксе, да додатно охрабри и подстакне жртве дискриминације на покретање антидискриминационих парница, подржи владавину права и допринесе унапређењу приступа правди, да правно едукује и сензибилише јавност за проблем дискриминације и сл.¹⁷

бр. 34/2011). О току и садржини поступка, детаљно: Петрушић, Н., Бекер, К., Практикум за заштиту од дискриминације, Партнери за демократске промене, Београд, 2012, стр. 59–75. Извештај Повереника за заштиту равноправности за 2010. годину, стр. 8 и даље. <http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Redovan%20godisnji%20izvestaj%202010.pdf> (приступљено 2. 06. 2013); Ђорђевић, С., Палевић, М., Закон о забрани дискриминације (правна анализа), Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2010, стр. 121 и даље.

¹³ Чл. 39 ЗЗД.

¹⁴ Не ради се „јавној опомени“, већ о опомени коју Повереник упућује извршиоцу дискриминације са циљем да она изазове морално-психички утицај дискриминатора и додатно га подстакне да поступи по препоруци – Ђорђевић, С., Палевић, М., (без године издања) Закон о забрани дискриминације, правна анализа, Крагујевац, стр. 129.

¹⁵ Чл. 40 ЗЗД.

¹⁶ О природи и значају стратешких антидискриминационих парница, детаљно: *Strategic litigation of race discrimination in Europe: from principles to practice* (2004), ERRC, INTERIGHTS, London, доступно на адреси <http://www.migpolgroup.com/public/docs/57.StrategicLitigationofRaceDiscriminationinEurope-fromPrinciplestoPractice2004.pdf> (приступљено 25. октобар 2013); Vehabović, F., и др (2010): *Komentar zakona o zabrani diskriminacije sa objašnjenjima i pregledom prakse u uporednom pravu*, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 115–119.

¹⁷ Од Повереника се очекује да за вођење тзв. стратешких парница бира случајеве учестале и широко распрострањене дискриминације, посебно оне који изазивају нарочито

Поред тога, сагласно чл. 33, т. 4 ЗЗД, Повереник је овлашћен да подноси прекршајне пријаве због повреде права из ЗЗД, и то због аката дискриминације који су инкриминисани као прекршаји прописима свих антидискриминационих закона. У складу са чл. 33, т. 6 ЗЗД, Повереник је овлашћен да упозорава јавност на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације, а као државни орган, овлашћен је да подноси кривичне пријаве, као и предлоге за оцену уставности и законитости општих аката. У оквиру своје превентивне функције, Повереник је овлашћен да органима јавне власти и другим лицима препоручи мере за остваривање равноправности и унапређења заштите од дискриминације.¹⁸ Дужан је, такође, да прати спровођење закона и других прописа у области заштите равноправности и забране дискриминације, даје мишљења о нацртима закона и других прописа, иницира доношење нових и измену важећих прописа, као и да Народној скупштини подноси годишње и посебне извештаје о стању у области заштите равноправности (чл. 33 ЗЗД).

СУМАРНИ ПРЕГЛЕД РАДА ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

У периоду од 5. маја 2010. године, када је установљена институција Повереника за заштиту равноправности, до 1. новембра 2013. године,¹⁹ Повереник је обрадио 1.654 предмета, међу којима су најбројнији (1.456) предмети формиранли поводом притужби због дискриминације. Поред тога, у овом периоду Повереник је издао је 149 препорука мера, 16 упозорења и 55 саопштења, поднео 9 тужби поводом стратешки важних случајева дискриминације, поднео 10 прекршајних пријава, 8 мишљења на нацрте закона, 3 законодавне иницијативе и 3 предлога за оцену уставности.

тешке последице у односу на припаднике осетљивих, угрожених и маргинализованих друштвених група, који су у правној пракси ретко добијали судски епилог, а у погледу којих постоје добри изгледи за успех у парници. Детаљно: Петрушић, Н., Процесни положај повереника за заштиту равноправности у антидискриминационим парницама, Правни живот, тематски број „Право и морал“, бр. 11/3 (2012), стр. 905–922; Петрушић, Н., Повереник за заштиту равноправности, улога, надлежност и поступање, у: Судска грађанско-правна заштита од дискриминације (Невена Петрушић, ур.), Повереник за заштиту од дискриминације, Правосудна академија, Београд, 2012, стр. 297–317.

¹⁸ Видети: Зборник мишљења, препорука и упозорења Повереника за заштиту равноправности, 1. јул 2010 – 30. новембар 2011, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2011. (интернет страница Повереника <http://www.ravnopravnost.gov.rs/>).

¹⁹ У овом раду изнети су службени статистички подаци Повереника за заштиту равноправности који се односе на период од избора прве поверенице, 5. маја 2010. године до 1. новембра 2013. године, када је рукопис рада завршен.

Анализа притужби због дискриминације²⁰ показује да је међу њима највећи број оних које се односе на дискриминацију на основу²¹ националне припадности (16,7%), а затим следе инвалидитет (12,9%), пол/род (9,2%), здравствено стање (9%), брачни и породични статус (7,2%), имовно стање (6,5%), верска и политичка убеђења (5,4,8%), старосно доба (5,42%), сексуална оријентација (5,1%) и друга лична својства.

Када је реч о области друштвених односа на које се односе акти дискриминације, чак 34,2% поднетих притужби односи се на дискриминацију у сфери рада и запошљавања, 16,6% на дискриминацију у поступцима пред органима јавне власти, 6,9% на дискриминацију у области образовања, 6,5% на дискриминацију у пружању услуга и коришћењу јавних објеката и површина, а нешто мањи (6,1%) је број притужби које се односе на дискриминацију у пружању здравствене заштите.

Повереник је у наведеном периоду поднео три годишња извештаја, за 2010, 2011. и 2012. годину, а априла 2013. поднео је први Посебан извештај о дискриминацији особа са инвалидитетом.²²

РАСПРОСТРАЊЕНОСТ И ОБЛИЦИ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ РОМА

Извештаји и анализе показују да је у Србији дискриминација припадника ромске националне заједнице, упркос извесним позитивним помацима,²³

²⁰ Процентуално је највећи број притужби које су поднела физичка лица (преко 80%), док у групи правних лица која подносе притужбе доминирају организације цивилног друштва, које су поднеле око 15% притужби.

²¹ Према чл. 2, ст. 1, тач. 1 ЗЗД, забрањено је вршити дискриминацију на основу било ког стварног или претпостављеног личног својства. Листа личних својстава која су у чл. 2, ст. 1 ЗЗД изричито наведена није затворена, већ закон забрањује дискриминацију и по било ком другом стварном, односно претпостављеном личном својству. Видети: Павловић, С., Појам дискриминације, у: Судска грађанскоправна заштита од дискриминације (Невена Петрушић, ур.), Повереник за заштиту од дискриминације, Правосудна академија, Београд, 2012, стр. 297–317.

²² Доступно на: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>

²³ Почев од 2002. године, када је започео рад на изради стратегије за унапређење положаја Рома, предузете су бројне и разноврсне активности, посебно након приступања Србије Декади инклузије Рома 2005. године. О томе, шире: Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији од 9. априла 2009. године („Службени гласник РС“, бр. 27/09). Ипак, у многим извештајима међународних организација, као и домаћих невладиних организација указује се да и даље постоје многи проблеми у погледу социјалне интеграције. Видети, на пример, Извештај Европске комисије против расизма и нетолеранције о Србији, Савет Европе, Стразбур, 2011 (ECRI Second report on Serbia, Council of

и даље веома распрострањена²⁴ и да је највише изражена у области образовања, запошљавања, здравствене заштите и становања.²⁵ Роми су често изложени говору мржње, узнемиравању и понижавајућем поступању, који се ретко и неадекватно процесуирају. Многи етнички мотивисани напади у којима су жртве били Роми, а који су забележени ранијих година, нису истражени и санкционисани на одговарајући начин.²⁶

У извештају Савета Европе „Људска права Рома и номада“²⁷ наводи се да велики број припадника ромске заједнице живи у неформалним насељима, да је 72% ромских насеља нелегално (од укупно 593), да само у Београду постоји 137 неформалних ромских насеља, као и да је током 2011. године забележен повећан број принудних исељења.²⁸

Ромска деца у малом броју похађају предшколске установе, а према подацима Европске комисије против расизма и нетолеранције, 62% ромске деце никад није похађало наставу или је напустило школовање, док је само 9,6% наставило и завршило даље образовање.²⁹ Дискриминација према ромским ученицима у образовном систему је и даље изражена и она је један од главних разлога раног напуштања школовања или завршавања са ниским образовним постигнућима.³⁰ Бележи се и сегрегација ромске деце која се огледа у издвајању ромске деце у посебна одељења. У појединим општинама у близини ромских насеља постоје школе у којима наставу похађају само ромска деца.

Још увек је актуелан проблем „правно невидљивих лица“, због проблема недостатка личних докумената са којим се суочавају припадници и припаднице ромске популације, што их онемогућава да остварују основна људска права. Процењује се да око 2.000 Рома није уписано у матичну књигу

Europe). <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-bycountry/serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-SRB.pdf> (приступ 27. октобар 2013).

²⁴ Људска права у Србији 2012, Право, пракса и међународни стандарди људских права, http://www.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf (приступ 25. октобар 2013).

²⁵ Извештај са препорукама о расељавању неформалног ромског насеља поред „Белвила, Заштитник грађана, 2012, <http://www.pravamanjina.rs/attachments/BELVIL.pdf> (приступ 30. октобар 2013).

²⁶ Видети Годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности за 2012. годину.

²⁷ Људска права Рома и номада у Европи, Савет Европе, Стразбур, фебруар 2012. (Human rights of Roma and Travellers in Europe, Council of Europe). http://www.coe.int/commissioner/source/prems/prems79611_GBR_CouvHumanRightsofRoma_WEB.pdf (приступ 25. октобар 2013).

²⁸ Ibid.

²⁹ ECRI Second report on Serbia, Council of Europe, op. cit.

³⁰ Ситуациона анализа образовања и социјалне укључености ромских девојчица у Србији, CARE Србија, март 2011. године.

рођених, међу којима је највише оних присилно расељених с Косова и Метохије.³¹ Ипак, у овој области у протеклом периоду дошло је и до извесних побољшања. Наиме, допунама Закона о ванпарничном поступку³² прописан је поступак утврђивања времена и места рођења лица која нису уписана у матичне књиге, чиме је учињен први корак ка решавању проблема тзв. „правно невидљивих лица“.³³

Према истраживању јавног мњења чије је спровођење организовао Повереник крајем 2012. године,³⁴ грађани Србије перципирају Роме као најугроженију групу, с аспекта изложености дискриминацији. Роме је на првом месту, као најдискриминисанију групу, спонтано навело 38% испитаних. То је, међутим, мање (за 7% односно 12%) него у истраживањима из 2010. и 2009. године (45% и 50%). Роми су на трећем месту према етничкој дистанци коју грађани исказују према националним мањинама, одмах иза Албанаца и Хрвата. Чак 53,3% грађана не би желело Рома у породици, 28% грађана не би желело да Роми буду државници, 25,9% их не жели да Ром буде васпитач њихове деце, 18,7% не жели их за шефа, 18,2% за пријатеље, 12,5% за комшије, 11% за колеге, а 5,9% их не жели да Роми буду држављани Србије.

У свим својим годишњим извештајима које је до сада поднео Народној скупштини Повереник је указивао на најучесталије облике и случајеве дискриминације Рома, уз апострофирање проблема са којима се суочавају припадници из посебно осетљивих група ромске популације, као што су деца, Ромкиње, особе са инвалидитетом и др. Такође, у извештајима су садржане и препоруке за предузимање мера у циљу сузбијања дискриминације и унапређивања равноправности.

У даљем тексту рада дат је преглед типичних случајева дискриминације на основу припадности ромској националној мањини поводом којих је Повереник поступао у складу са својим законским овлашћењима, имајући у виду област друштвених односа у којима је дискриминација испољена.

³¹ Правно невидљива лица у Србији, <http://www.praxis.org.rs> (приступ 25. октобар 2013).

³² „Службени гласник СРС“, бр. 25/82 и 48/88 и „Сл. гласник РС“, бр. 46/95 – др. закон, 18/2005 – др. закон и 85/2012

³³ Видети. Извештај о положају „правно невидљивих лица“, Заштитник грађана, 2012, <http://www.pravamanjina.rs/attachments/Izvestaj%20o%20polozaju%20Pravno%20Nevidljivih%20Lica%20u%20RS.pdf> (приступ 30. октобар 2013).

³⁴ Видети истраживање јавног мњења „Однос грађана према дискриминацији у Србији“. Истраживање је организовао Повереник, уз подршку Програма Уједињених нација за развој (УНДП), а спровео га је Центар за слободне изборе и демократију. Прво истраживање овакве врсте спроведено је 2009. године, а друго 2010. године. http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Izvestaj_diskriminacija__CPE_CeSID_UNDP_decembar_2012.pdf (приступ 25. октобар 2013).

ТИПОЛОГИЈА СЛУЧАЈЕВА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ПРИПАДНИКА РОМСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ПРАКСИ ПОВЕРЕНИКА

Од укупног броја притужби, 5,33% односило се на дискриминацију по основу припадности ромској националној заједници. Међу притужбама у којима је као основ дискриминације наведена национална припадност чак 35,81% су притужбе које се односе на дискриминацију због припадности ромској националној мањини, што потврђује да је ова национална мањина чешће дискриминисана у односу на друге националне мањине. Мериторно је окончано 25 поступака по притужби. Осам поступака окончано је мишљењем којим је утврђено да дискриминација није извршена, док је 17 поступака резултирало мишљењем да је дискриминација извршена. Мишљења којима је Повереник утврдио да није извршена дискриминација по основу припадности ромској националној мањини чине само 6,67% од укупног броја мишљења којима је утврђено да дискриминација није извршена. С друге стране, мишљења којима је утврђено да је извршена дискриминација на основу припадности ромској националној мањини чине 20,4% од укупног броја свих мишљења којима је Повереник утврдио дискриминацију. Ови подаци указују да су притужбе због дискриминације на основу припадности ромској заједници чешће основане него што је то случај са притужбама због дискриминације по другим личним својствима.

Такође, дато је и пет препорука за предузимање мера органима јавне власти, сагласно чл. 35 ЗЗД, што чини 3,36% свих препорука мера које су у протеклом периоду издате. Од девет поднетих тужби, 1/3 чине тужбе којима је тражена заштита од дискриминације извршене према припадницима ромске националне мањине.

Анализа предмета из праксе Повереника показује да се највећи број притужби односи на дискриминацију ромске деце у области образовања, а затим следе притужбе које се односе на дискриминацију у области становања, као и на дискриминацију у области јавног информисања. У даљем тексту рада приказани су случајеви дискриминације која се врши управо у овим областима, иако је Повереник поступао и поводом притужби због дискриминације на основу припадности ромској националној мањине и у области пружања услуга, остваривања права на рад и друго.

1.1. Пријужбе збој дискриминација у образовању

Најтежи случајеви дискриминације припадника ромске националне мањине у области образовања огледају се у сегрегацији ромске деце.³⁵ Повереник је спровео два поступка због овог облика дискриминације, чије су жртве деца из интерно расељених ромских породица. Радило се о формирању издвојених одељења у основној школи и предшколској установи. Тако је у поступку који је спроведен по притужби невладине организација утврђено да се у истуреном одељењу једне основне школе већ пету годину за редом формирају сегрегисана одељења за ромску децу из расељеничких породица, да упис ове деце прате негодовање, претње и бојкот родитеља остале деце који не желе да њихова деца буду у истом одељењу са расељеном ромском децом и имају примедбе на хигијену ромске деце. Сегрегација је специфична и по томе што су расељена ромска деца смештена у стару зграду која је руинирана и без икаквих дидактичких материјала. У мишљењу Повереника утврђено је да је школа дискриминисала децу из расељеничких ромских породица, указујући да „не моју њосџојати ојравдани и разумни разлози да се једна љруја деце сејреџише у односу на сву остјалу децу на основу националне љријадности и чињенице да су из расељених љородица“.

Образовна сегрегација ромске деце огледа се и у томе што основне школе у близини ромских насеља похађају скоро искључиво ромска деца, а иако такво стање траје годинама, не предузимају се мере за десегрегацију. Тако је у поступку по притужби једне невладине организације указано на случај тзв. ромске школе у Лесковцу, у близини ромског насеља, у којој су од 24 одељења, у 12 искључиво деца ромске националности. У поступку је утврђено да је школа предузимала извесне мере у циљу десегрегације, али да оне нису допринеле решавању проблема. Основној школи, Градској управи града Лесковца и надлежном министарству просвете упућена је препорука да заједничким активностима и у сарадњи са представницима цивилног друштва, без одлагања, предузму све мере и активности из своје надлежности, у циљу решавања проблема сегрегације ромске деце.³⁶

³⁵ Видети Мишљење Повереника у предмету Дел. бр. 84/2012 <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-d-z-r-d-m-protiv-o%C5%A1-a-s-l-d-zbog-diskriminacije-na-osnovu-nacionalne-pripadnosti-u-oblasti-obrazovanj> и Мишљење Повереника у предмету Дел. бр. 88/2012 <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-d-z-r-d-m-protiv-pu-m-n-p-zbog-diskriminacije-na-osnovu-nacionalne-pripadnosti-u-oblasti-obrazovanja> (приступ 30. октобар 2013).

³⁶ Мишљење Повереника у предмету Дел. бр. 07-00-00445/12, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/mi%C5%A1ljenja-i-preporuke-u-postupku-po-pritu%C5%BEbama/>

У пракси Повереника било је и притужби које се односе на поступање наставног особља у погледу мотивисања ученика ромске националности и пружања додатне педагошке подршке. Тако је у притужби против једне основне школе указано на дискриминаторно понашање наставника које се огледа у томе што је ромској деци експлицитно стављено до знања да бесплатне уџбенике, које добијају сва деца од првог до четвртог разреда основне школе, не смеју носити својим кућама (уз образложење да ће књиге које ромска деца добију бити уништене или у знатној мери оштећене), што су током трајања наставе ромска деца физички одвојена од остале деце, што у учioniци ромска деца седе искључиво у последњим клупама, што се у односу на ромску децу изражавају ниска очекивања, што ова деца нису укључена у рад на часовима и у савладавање новог градива, што им се свакодневно сугерише да могу напустити наставу и да не морају долазити на часове до краја школског дана ако то не желе, што им је забрањено да присуствују часовима енглеског језика под изговором да тешко могу да савладају тај предмет и сл. Указано је да се оваквим поступањем наставног особља доприноси искључивању ромске деце из система обавезног основног образовања пошто је већина ромске деце и након завршеног четвртог разреда основне школе готово неписмена.

У мишљењу Повереника утврђено је да је школа посредно дискриминисала ромску децу јер није предузела све потребне педагошке мере ради њиховог мотивисања за долазак у школу и похађање наставе, како би им обезбедила остваривања права на једнако и квалитетно образовање, без дискриминације. У Мишљењу је, поред осталог, наведено следеће: ... *Увидом у изјашњења учитеља/ица несјорно је да одређен број деце ромске националности нема елементарне услове за животи, обућу и одећу, да нека деца не долазе у школу јер су на сезонским њословима са родитељима, да немају подршку родитеља да развијају радне навике и позитиван однос према школским обавезама. (...) у таквом социјално-економском окружењу ромска деца не могу у школи имати „исту пријеман“ не збој њихове националне припадности, већ збој средине која их не подржава да се школују, збој лоше старинне позиције са које улазе у образовни систем, као и без довољној познавања српској језика да би пришла наставу. У таквим условима школа и наставно особље има јојачану улогу, а пре свега и обавезу, да деци која нису у једнаком положају са децом већинској становништва, јруже једнаку могућности да користе своје законско право на школовање. (...) Поражавајућа је чињеница да од 47 уписаних ученика/ца ромске националне мањине у истуреном одељењу школе, што чини 52% све уписане деце, само 12 ученика/ца редовно похађа наставу, а да*

само њих троје има уџбеничке комилеће које може да користи и код куће. Овако мали проценаи љисуиности ромске деце на настаџи, изџашњења коџа заџослени у школи наводе као разлоје збоџ којих је школски усиех ромске деце на ниском нивоу (немоџивисаносџ, недосџаџак радне навике, неџошџовање ауџориџеџа настаџавника), као и изџаве родитеља ромске деце да има деце коџа иду у четџврџи разред а коџа не знају да се џоџиџишу, најалосџ џоџџврџује џроблем наведен у Сџраџеџиџи за унаџређење џолоџаџа Рома у Реџублици Србиџи: да су „очекиџања учитеља и настаџавника у вези са џосџиџнућима ромске деце ниџа, шџџо доводи до смањивања џодрџике коџа се џруџа ромским ученицима, сниџаџања криџериџума, скраћивања џрадива, џа и џреџођења у виџи разред без савлаџаџања џрадива“.³⁷

У поџединим прџужбама указује се да непрофесионално понашање настаџног особља према ромским ученицима, које изазива негоџовање и забрџнутост родитеља. Чак и када се такво понашање не може квалификовати као дискриминаџиџа, симџтоматичан је недостатак аџекватне реакџиџа школских органа. Тако је у мишљењу Повереника које је поводом једног таквог случаџа дато, констатовано да „ни руковосџиво школе, ни сџручна служба нису џредузели све мере које су имали на расџолаџању како би се ученици А. омоџућило и осџурало џриџаџељско окружење, разумеџање и уваџаџање њених џоџџреба, већ је џажња џревасходно била усмерена на сџиџшаџање и смиривање конфликтџне сџџуџације између учитељице и родитеља. Како се у конкретном случаџу ради о деџеџџу ромске националности, надлеџни школски орџани су били дужни да улоџе доџаџне наџоре у циљу еџфикасне и блаџвремене заџџџиџе најџољеџ иџџереса деџеџџа и мирноџ разрешења сџџуџације, како би се избеџло сџџварање уџиска да је ученица А. била друкџије џреџџирана у односу на осџале ученике“.³⁸

Деца ромске националности дискриминисана су и тиме што се у поџединим школама не предуџимају аџекватне мере у случаџевима расно мотивисаног вршњачког насиља. Тако је у једном поступку утврђењо да је ромски ученик био жртџа физичког и вербалног вршњачког насиља, да је ударан, убадан оловкама, гађан предметима и вређан на националноџ основи, а да школа није предуџела аџекватне мере у сџуџациџи када је пороџица дечака.

³⁷ Мишљење Повереника у предмету Дел. бр. 07-00-00362/2012-01 <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-organizacije-r-protiv-o%C5%A1-j-j-z-zbog-diskriminacije-na-osnovu-etni%C4%8Dke-pripadnosti-u-oblasti-obrazov> (приступ 30. октобар 2013).

³⁸ Мишљење Повереника у предмету Дел. бр. 07-00-00402/2012-01 <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-ug-i-iz-k-protiv-o%C5%A1-d-o-iz-k-zbog-diskriminacije-u%C4%8Denika-na-osnovu-nacionalne-pripadnosti-romskoj-m> (приступ 30. октобар 2013).

пријављивала вербално и физичко вршњачко малтретирање. Указујући на дужност школе да покаже степен повишене пажње када се ради о детету које је припадник националне мањине „*како би сиречила сваки вид изражавања нејирељивости и дискриминације, као и на њену дужност да код деце развијају дух толеранције и социјалне кохезије и адекватну припрему свих ученика за учење и рад у вршњачкој заједници,*“ Повереник је упутио препоруку да се у школи спроведу едукативне радионице за све ученике у школи у циљу развијања духа толеранције, прихватања различитости и недискриминаторног понашања међу ученицима, као и додатне радионице за децу из одељења у којем је ромски дечак; да се прати понашање ученика; да се организује стручно усавршавање наставног особља у циљу развијања међунационалне толеранције, а посебно за сузбијање стереотипа, предрасуда и дискриминације.³⁹

Повереник је поступао и по притужби поднетој против једне основне школе која деци ромске националности није обезбедила да као изборни предмет изучавају Ромски језик са елементима националне културе. У поступку је утврђено да је од школске 2005/2006 године у школи била организована настава из изборног предмета Ромски језик са елементима националне културе, и то по одобрењу надлежног министарства, будући да је број заинтересоване деце био мањи од 15,⁴⁰ а да је школске 2012/2013 године школа одлучила да овај предмет не буде на листи изборних предмета. Указујући на чињеницу да су деца ромске националности неколико година уназад учила ромски језик са елементима културе, стекла одређена знања која је потребно даље развијати, Повереник је утврдио да је школа пропустила да испита заинтересованост ученика за Ромски језик и да се, за случај да је број заинтересоване мањи од 15, обрати Министарству просвете са захтевом за давање сагласности за организовање наставе, као је то чинила и ранијих година, чиме је онемогућила да ученици наставе са изучавањем Ромског језика са елементима националне културе као изборног предмета.⁴¹

³⁹ Мишљење у предмету Дел. бр. 07-00-00361/2012-01 <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-udru%C5%BEenja-m-b-protiv-o%C5%A1-%C4%91-j-zbog-diskriminacije-na-osnovu-nacionalne-pripadnosti-u-oblasti-obrazova> (приступ 25. октобар 2013).

⁴⁰ Стручним упутством о формирању одељења и начину финансирања у основним и средњим школама у школској 2012/2013 години, број: 601-00-39/12-15 од 25.6.2012. године прописано је да број ученика за изборни предмет не може бити мањи од 15 ученика по групи, да је број група одређен бројем одељења и да је за групу са мањим бројем од 15 ученика по разреду потребна сагласност министра просвете. <http://paragraf.rs/dnevne-vesti/060712/060712-vest4.html> (приступ 25. октобар 2013).

⁴¹ Мишљење Повереника у предмету дел. бр. 07-00-63/2013-01 (приступ 25. октобар 2013). <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-nvo-r-pro>

Једна од три тужбе које је Повереник поднео због дискриминације на основу припадности ромској националној мањини односи се на дискриминацију у области образовања. Повод за тужбу била је притужба поднета због дискриминације која се огледа у вређању и понижавању двеју ромских ученица током њихове стручне праксе у једном угоститељском објекту, са чијим је власником школа склопила уговор о обављању стручне праксе. Власница радње је онемогућила ученице да обаве стручну праксу и вређала их тако што им је рекла „*да смрде, да су Циџанке, да иду кући да се окупијају, ње да више не долазе у локал, јер збој њих љуби муштерије*“. Повереник је тужбом тражио да суд утврди дискриминацију, да туженом забрани да се убудуће дискриминаторно понаша, као и да се жртви извини због свог дискриминаторног понашања и о свом трошку објави пресуду у једном дневном листу са националним тиражом. Поступак по овом тужби окончан је пресудом на основу признања јер је у току поступка тужени признао тужбени захтев.

1.2. *Притужбе збој дискриминације у области становања*

Када је реч о становању, највећи број притужби односио се на поступање органа јавне власти у вези са расељавањем Рома из нехигијенских насеља. Поред реаговања на инциденте насиља, застрашивања и претњи које се упућују Ромима у тзв. контејнерским насељима, какав се случај са насељем у Реснику,⁴² спроведен је и поступак по притужби због дискриминације која се огледа постављању дискриминаторних услова у уговорима о коришћењу мобилних стамбених јединица. Међу таквим условима је обавеза корисника на „лепо понашање према представницима Секретаријата за социјалну заштиту, слање деце у школу и активно тражење посла радно способних корисника“. Такође, утврђен је „кућни ред“, који се разликује од сличних аката у стамбеним јединицама у којима не живе Роми по томе што су таксативно наведена забрањена понашања, а корисницима је упућено упозорење којим је забрањено да примају госте на преноћиште. Утврђено је да се овим актима дискриминишу Роми, корисници мобилних стамбених јединица, и препоручена је измена спорних одредби уговора о коришћењу мобилних стамбених јединица, као и измена „кућног реда“ и уклањање писаног упозорења.

tiv-o%С5%A1-%C4%91-j-zbog-diskriminacije-po-osnovu-nacionalne-pripadnosti-u-oblasti-obrazovanja (приступ 25. октобар 2013).

⁴² Видети Упозорење Повереника поводом инцидента према Ромима у контејнерском насељу у Реснику, Дел. бр. 021-02-52/2013-01, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/upozorenja/upozorenje-povodom-incidentata-prema-romima-u-kontejnerskom-naselju-u-resniku> (приступ 30. октобар 2013).

О степену етничке дистанце према Ромима сведочи и случај дискриминаторног реаговања станара зграде поводом усељавања једне ромске породице са петоро деце. Изражавајући своје незадовољство, станари зграде изнели су низ дискриминаторних ставова, којима се подстиче расна мржња и нетрпељивост према Ромима. Поводом овог случаја Повереник је издао упозорење јавности,⁴³ и поднео тужбу против председника кућног савета, коју је суд усвојио.

1.3. Пријужбе због дискриминације у области јавног информисања

Анализа медијских садржаја⁴⁴ показује да се догађаја чији су актери Роми често интерпретирају на начин који је увредљив по ромску популацију, а нису ретки ни текстови којима се недвосмислено подстиче нетрпељивост према ромској националној мањини. Због оваквих прилога Поверенику је поднето неколико притужби. Тако је, поводом текста „Само су лопови ревности“, објављеном у једном дневном листу поднета притужба у којој се указује да су у тексту посвећеном крађи добара у јавној употреби и благој казненој политици изнети ставови који вређају достојанство Рома и шире стереотипе, предрасуде, мржњу и нетрпељивост према Ромима. У поступку је утврђено да наводи аутора о томе да су припадници ромске националне заједнице претежни извршиоци ових дела и да их судови не кажњавају, представљају узнемиравајуће и понижавајуће поступање и повреду достојанства лица или групе лица на основу њиховог личног својства, као и да се њиме ствара непријатељско, понижавајуће и увредљиво окружење. У мишљењу Повереника изнет је став да „за указивање на учесницима јојаву некој кривичној дела и слабу казнену политику правосудја, није потребно навођење националне припадности извршитеља тих дела јер се на тај начин најчешће усмерава на припаднике националне мањине, они се етикетирају као особе склоне вршењу кривичних дела, а при том се таквим извештавањем најмање „алармира јавност“ о учесницима кривичним делима и благој казненој политици судства. При томе је неопходно имати у виду да етикетирање једне нације као криминогене и тиме друштвено нежељне и штетне, доводи до последице да припадници те заједнице постају нежељни у друштву, што је посебно опасно када се зна да је ромска популација у Србији веома често изложена дискриминацији у свим сферама друштвеног живота, као и да су

⁴³ <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/upozorenja/upozorenje-povodom-doga%C4%91aja-u-svrljigu> (приступ 30. октобар 2013).

⁴⁴ Видети: Медији у Србији: од дискриминације до равноправности, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2012, http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/mediji_u_srbiji_book_web.pdf (приступ 25. октобар 2013).

честіо изложени нападима појединаца и организација које заговарају мржњу и нетрпељивості према припадницима националних мањина.⁴⁵

Поводом текста „Ујед на ромски начин“, који се бавио темом уједа паса луталица и незаконито остварених одштета у једном граду, Поверенику је поднета притужба у којој је указано да су у овом тексту изнете идеје, информације и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња и насиље према Ромима. Роми су приказани као национална мањина која „*окружно постоји према животињама, убија их и кува им лаве а зајим сами себи наносе телесне повреде, како би незаконито прибавили имовинску корист*“. У мишљењу које је Повереник дао дата је анализа овог текста, уз указивање да је „*ромска национална мањина, односно, национална припадност, сављена у први план, те да се из текста може закључити да су Роми лажирани ујед паса и на основу тога добијали одштете од града. На тај начин су све лажне пријаве доведене у везу искључиво са припадницима ромске националне мањине. Овакав начин извештавања о једном важном проблему у граду је неприхватљив и супротиван антидискриминационим прописима, с обзиром да се овим текстом шаље порука да су Роми одговорни за велике расходе у градском буџету, као и да до новца од оштећења долазе на противправан начин*“. При томе је узета у обзир и чињеница да су, према подацима Градског јавног правобранилаштва о броју поднетих одштетних захтева због уједа паса луталица, само 10% захтева за накнаду штете поднели становници ромског насеља. У Мишљењу је изнет став да „за указивање на учесталу појаву која је штетна за грађане није потребно навођење националне припадности, осим када она није у директној вези са догађајима, јер се на тај начин пажња усмерава на припаднике националне мањине, они се етикетирају као особе које злоупотребљавају права и троше новац свих грађана, а притом се таквим извештавањем најмање „алармира јавност“ о учесталом актуелном проблему. При томе је неопходно имати у виду да етикетирање једне нације као криминогене и тиме друштвено непожељне и штетне, доводи до последице да припадници те заједнице постају непожељни у друштву, што је посебно опасно када се зна да је ромска популација у Србији веома често изложена дискриминацији у свим сферама друштвеног живота, као и да су често изложени нападима појединаца и организација које заговарају мржњу и нетрпељивост према припадницима националних мањина.⁴⁶

⁴⁵ Мишљење у предмету Дел. бр. 959/2012. <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-r-s-za-m-protiv-p-n-i-m-d-o-o-b-za-diskriminaciju-na-osnovu-nacionalne-pripadnosti-u-oblasti-javnog-i> (приступ 30. октобар 2013).

⁴⁶ Видети Мишљење у предмету бр. 07-00-533/2013-02, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/nacionalna-pripadnost/pritu%C5%BEba-p-i-s-f-protiv-lista-n-n-zbog-diskriminacije-p-osnovu-etni%C4%8Dkog-porekla-u-oblasti-javnog-informisanja> (приступ 30. октобар 2013).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Пракса Повереника потврђује да је дискриминација ромске националне мањине и даље широко распрострањена. Захваљујући, пре свега, раду невладиних организација, које користе законско овлашћење на подношење притужби Поверенику, многи случајеви дискриминације су обелодањени, а давањем мишљења и препорука Повереника и доношењем судских пресуда гради се антидискриминациона правна пракса, што је од кључне важности за имплементацију прописа о забрани дискриминације.

ЛИТЕРАТУРА

- Vehabović, Faris, и др., „Komentar zakona o zabrani diskriminacije sa objašnjenjima i pregledom prakse u uporednom pravu“, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.
- Гајин, Саша, „Појам, облици и случајеви дискриминације“, у *Антидискриминациони закони, Водич*, (ур. Саша Гајин), Центар за унапређивање правних студија, Београд, 2010.
- Димитријевић, Војин, Поповић, Драгољуб, Папић, Тања, Петровић, Весна, „Међународно право људских права“, Београдски центар за људска права, 2007.
- Дробњак, Тања, „Кривичноправна заштита од дискриминације“, у *Антидискриминационо право, Водич*, (ур. Саша Гајин), Центар за унапређење правних студија, Београд, 2008.
- Јоксић, Иван, „Кривичноправна заштита од дискриминације у Србији“, Гласник АКВ, бр. 6/2011.
- Павловић, Славољупка, „Појам дискриминације“, у *Судска грађанској правна заштити од дискриминације* (Невена Петрушић, ур.), Повереник за заштиту од дискриминације, Правосудна академија, Београд, 2012.
- Петрушић, Невена, „Грађанскоправна заштита од дискриминације на простору Западног Балкана, материјалноправни аспект“, у: *Актуелне тенденције у развоју и примени европској конвенционалној права*, тематски зборник радова, св. 2, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш.
- Петрушић, Невена, „Повереник за заштиту равноправности, улога, надлежност и поступање“, у *Судска грађанској правна заштити од дискриминације* (Невена Петрушић, ур.), Повереник за заштиту од дискриминације, Правосудна академија, Београд, 2012.
- Петрушић, Невена, „Процесни положај повереника за заштиту равноправности у антидискриминационим парницама“, *Правни живот*, тематски број *Право и морал*, бр. 11/3, 2012.
- Петрушић, Невена, Бекер, Косана, Практикум за заштиту од дискриминације, Партнери за демократске промене, Београд, 2012.
- Ракић Водинелић, Весна, „Судска заштита по тужби због дискриминације“, у Гајин, Саша (ур.) *Антидискриминациони закони – водич*, Београд, Центар за унапређивање правних студија, 2010.

* * *

Strategic litigation of race discrimination in Europe: from principles to practice (2004), ERRC, INTERIGHTS, London.

Зборник мишљења, препорука и упозорења Повереника за заштиту равноправности, 1. јул 2010 – 30. новембар 2011, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2011.

Извештај са препорукама о расељавању неформалног ромског насеља поред „Белвила“, Заштитник грађана, 2012.

Извештај Европске комисије против расизма и нетолеранције о Србији, Савет Европе, Стразбур, 2011 (ECRI Second report on Serbia, Council of Europe).

Извештај Повереника за заштиту равноправности за 2010. годину.

Људска права Рома и номада у Европи, Савет Европе, Стразбур, 2012.

Људска права у Србији 2012, Право, пракса и међународни стандарди људских права, Београдски центар за људска права, 2013.

Правно невидљива лица у Србији, Праксис, Београд, 2012.

Ситуациона анализа образовања и социјалне укључености ромских девојчица у Србији, CARE Србија, март 2011. године.

Nevena Petrušić

CLASSIFICATION OF CASES OF DISCRIMINATION AGAINST ROMA IN THE LEGAL PRACTICE OF COMMISSIONER FOR PROTECTION OF EQUALITY

S u m m a r y

Having adopted the Anti Discrimination Law in 2009, Serbia established a comprehensive anti-discrimination legal system, with an equality commissioner, occupying a very important position in it. This independent body has a wide range of legal authorizations, making it a central national institution for combating discrimination. One of the most significant authorizations of the Commissioner is also to receive the complaints of discrimination, find out if they have been committed and give opinion and recommendations and deliver legally established measures. Besides, the Commissioner is authorized to initiate, on his/her behalf, legal suits against discrimination in strategically important cases, to submit violation and criminal charges, initiate modification of Law, recommends measures for equality improvement, submit annual and special reports to the National Assembly, as well as to act proactively in the field of equality promotion and public awareness raising.

Since the election of the Commissioner, in the period from 5 May 2010 till 1 November 2013, the Commissioner has conducted 1.456 procedures, based on complaints, made 149 recommendations of measures, 16 cautions and 55 releases, initiated 9 suits and 10 offense charges, gave 8 opinions on draft laws, submitted 3 legislating incentives and 3 proposals for constitutionality estimation. Out of the total number of complaints, 5.33% referred to discrimination based on belonging to Roma National minority, that making 3.81% ethnicity based discrimination complaints. The biggest number of complaints refers to discrimination of Roma children in the field of education, followed by complaints,

related to discrimination in the field of housing, as well as discrimination in the field of public information. There are 25 complaints procedures completed which are fully effective, 17 of which resulted in opinion that discrimination was committed. Among the recommendations of measures, addressed to the public rule authorities, 3.36% refers to Roma community position improvement, and out of nine claims submitted, one third are the claims requesting judicial protection against discrimination, committed against Roma ethnicity minority.

РОМИ У СРБИЈИ – ГЛАВНИ ПРОБЛЕМИ И ПРЕПРЕКЕ У ПРИСТУПУ ПРАВИМА

ИВАНКА КОСТИЋ*

А п с т р а к т. – Роми који живе у неформалним насељима, без основних услова за живот и у сталном страху од присилног исељења, без пријављеног пребивалишта и личних докумената, немају приступ правима и трпе дискриминацију. Међу њима има деце али и одраслих који нису уписани у матичну књигу рођених и који су због тога правно невидљиви. У последње две године, држава је направила прве кораке у правцу системског решавања проблема правно невидљивих лица. Постављен је циљ да се проблем правно невидљивих лица реши до 2015. Године, да се сва правно невидљива лица коначно накнадно упишу у матичну књигу рођених, да регулишу питање свог држављанства, и да се убудуће, сва деца рођена у Србији уписују у књигу рођених одмах по рођењу.

Роми су најугроженија национална мањина у Србији. У најтежем положају се налазе њени припадници који живе у неформалним насељима, без основних услова за живот и у сталном страху од присилног исељења. Често немају пријављено пребивалиште, не поседују лична документа, социјално су маргинализовани, живе у тешком сиромаштву, искључени из свих друштвених токова, немају приступ правима и трпе дискриминацију, док су њихова деца, посебно изложена ризику да буду злостављана, експлоатисана и жртве трговине људима. Неписменост и функционална неписменост, језичке баријере, честе миграције, страх и неповерење према државним институцијама додатно отежавају њихов положај. Међу њима има деце али и одраслих који нису уписани у матичну књигу рођених и који су због тога правно невидљиви. Постоје породице које генерацијама живе у Србији, али без личних докумената јер њихови чланови нису уписани у матичну књигу рођених. Све док

* Директорка НВО „Праксис“.

се не упише чињеница њиховог рођења, неће моћи да докажу своју везу са државом, подобну за стицање држављанства на основу порекла или рођења на територији Србије. Без личних докумената, неће имати приступ правима.

Правно невидљива лица су се годинама суочавала са бројним тешкоћама у покушају да се накнадно упишу у матичну књигу рођених у управном поступку, поред осталог и због тога што Закон о матичним књигама не садржи одредбе које уређују процедуру накнадног уписа, потребне доказе или друга правила, осим одредбе која прописује да се податак о рођењу, уколико се пријављује по истеку рока од 30 дана од рођења једног лица, уписује у матичну књигу само на основу решења надлежног органа. Сам поступак накнадног уписа пред органом управе који решава по захтеву, одвија се према правилима Закона о општем управном поступку.

У већини случајева, правно невидљива лица су се суочавала са дуго-трајним поступцима и неуједначеном праксом органа управе, док су се у појединим случајевима суочавала и са непремостивим тешкоћама у покушају да се накнадно упишу у матичну књигу рођених. Није постојао адекватан правни оквир који би омогућио накнадни упис чињенице рођења особама чије рођење не може да се накнадно упише у управном поступку.

У последње две године, међутим, држава је направила прве кораке у правцу системског решавања проблема правно невидљивих лица. Више се не пориче постојање проблема и изражена је политичка воља да се проблем реши. Поред тога, остварена је боља сарадња између релевантних државних институција и организација цивилног друштва у овој области. Потписан је Споразум о разумевању у априлу 2012. године којим је успостављен основ за заједничко ангажовање у решавању проблема правно невидљивих лица између УНХЦР-а, Заштитника грађана и Министарства правде и државне управе. Оформљен је и Управни одбор, а потом и Техничка група као његово радно тело. „Праксис“ је члан Техничке групе коју иначе чине релевантне државне институције. Постављен је амбициозни, али остварљив, заједнички циљ да се проблем правно невидљивих лица реши до 2015. године. Учињени су први важни кораци, међутим, дуг је пут до тог циља и због тога је неопходно да се ради много брже и ефикасније, уз пуну међусобну сарадњу свих надлежних институција.

У августу 2012. године, усвојен је Закон о допунама Закона о ванпарничном поступку (ЗД ЗВП) којим је прописан посебан поступак утврђивања времена и места рођења за особе које не могу да се накнадно упишу у матичну књигу рођених у управном поступку. Ово је изузетно позитиван помак, али тек први корак ка решавању проблема.

Поступак утврђивања времена и места рођења одликује се низом специфичности које би требало да олакшају упис у матичну књигу рођених.

Поступак се покреће предлогом пред било којим стварно надлежним ванпарничним судом. Уколико не постоје други докази о времену и месту рођења подносиоца захтева, довољне су изјаве два пунолетна сведока који поседују личне карте. Међутим, још увек је рано за озбиљну анализу судске праксе у ванпарничним поступцима утврђивања времена и места рођења и процене ефикасности новог законског решења.

Сам текст Закона о допунама Закона о ванпарничном поступку, међутим, садржи једну врло проблематичну одредбу у члану 71к. Овом одредбом предвиђено је да орган који је надлежан за поступак стицања држављанства, а то је Министарство унутрашњих послова, није везан решењем суда којим се утврђује место и време нечијег рођења, што би могло да створи озбиљне проблеме у пракси. МУП би у поступцима стицања држављанства требало само да примени Закон о држављанству на већ утврђене чињенице о пореклу и месту рођења подносиоца захтева. Међутим, члан 71к формулисан је тако да МУП-у оставља слободу да по свом нахођењу занемари одлуку суда, донету у поступку чија основна сврха јесте да се утврде време и место нечијег рођења. Овде нарочито треба имати у виду да се значај уписивања чињенице рођења огледа, између осталог, и у томе што се захваљујући том поступку отклања неизвесност у погледу чињеница које су кључне за стицање држављанства, попут места рођења или порекла, услед чега уписивање у матичну књигу рођених има битну улогу у спречавању појаве апатридије.

Лица која се накнадно упишу у матичну књигу рођених, наилазе касније на тешкоће у поступцима утврђивања држављанства и пријаве пребивалишта, а лица старија од 16 година у поступцима прибављања личне карте. Без личних докумената родитељи не могу да пријаве рођење свог детета и не могу да му одреде лично име; отац не може да призна очинство, а мајка детета не може да се сагласи са изјавом о признању очинства. Према важећим прописима о вођењу матичних књига предвиђено је да се приликом пријаве рођења детета подаци о родитељима уписују на основу личне карте и извода из матичне књиге рођених, односно извода из матичне књиге венчаних, а за странце на основу путне исправе. Особе које не поседују поменуте документе немају могућност да пријаве рођење свог детета. Право на упис у матичну књигу рођених одмах по рођењу у пракси имају само деца чији родитељи поседују све потребне документе. Због тога је неопходно да се усвоји адекватан пропис који би обезбедио поштовање права сваког детета да буде уписано у матичну књигу рођених одмах по рођењу, без обзира на статус својих родитеља.

Решење проблема правно невидљивих лица подразумева да се сва правно невидљива лица коначно накнадно упишу у матичну књигу рођених, да регулишу питање свог држављанства, и да се убудуће, сва деца рођена у Србији

уписују у књигу рођених одмах по рођењу. Дакле, циљ је да убудуће сви буду уписани у књиге рођених, али исто тако и да имају уписано држављанство, пријављено пребивалиште и да поседују лична документа као предуслов за равноправан приступ правима.

У новембру 2011. године, усвојен је нови Закон о пребивалишту и боравишту грађана, који је предвидео начин пријаве пребивалишта за особе које немају правни основ становања. Закон који је раније уређивао начин пријаве пребивалишта је условљавао пријаву пребивалишта прилагањем доказа о правном основу становања, попут власничког листа, уговора о коришћењу стана, уговора о подстанарском односу. На овај начин бројним појединцима ускраћивана је могућност прибављања личне карте, а самим тим и приступ правима. За грађане који немају могућност да пријаве пребивалиште по основу права својине, закупа, нити по неком другом правном основу, новим Законом предвиђена је могућност утврђивања пребивалишта, поред осталог, и на адреси центра за социјални рад на чијој територији фактички станују. Међутим, пребивалиште није било могуће пријавити на адреси центра за социјални рад само на основу Закона. Било је неопходно да се донесе и подзаконски акт (правилник). Нажалост, законом прописани рок од 3 месеца је био драстично прекорачен и подзаконски акт је донет тек крајем новембра 2012, тј. годину дана након усвајања Закона.

Након доношења наведеног подзаконског акта, настали су нови проблеми у вези са пријавом пребивалишта на адреси центра за социјални рад, односно препреке у примени новог Закона. Наиме, крајем децембра 2012. године Министарство рада, запошљавања и социјалне политике је издало Упутство за поступање центара за социјални рад и установама социјалне заштите за смештај корисника, у коме је предвиђено да је неопходно прибавити уверење МУП-а о томе да подносилац пријаве не може да пријави пребивалиште по другом законском основу. МУП, међутим, може само да изда уверење о томе да ли неко лице има или нема пријављено пребивалиште, а не да ли може или не може да пријави пребивалиште по другом основу.

Министарство рада, запошљавања и социјалне политике је тек у јуну 2013. године издало ново Упутство за поступање центрима за социјални рад и установама социјалне заштите за смештај корисника и ставило ван снаге Упутство за поступање из децембра 2012. Новим Упутством поступак пријаве пребивалишта на адреси центра за социјални рад је у многоме поједностављен и олакшан. Међутим, још увек постоје бројне препреке у примени ових прописа у пракси, узроковане, пре свега, тиме што полицијске станице нису добиле јасно упутство о поступању у овим поступцима, те многи не успевају да пријаве пребивалиште на адреси центра за социјални рад и самим тим нису у могућности да прибаве личну карту.

Иако је Закон о пребивалишту и боравишту грађана увео веома корисне новине, ни после 20 месеци од ступања на снагу новог Закона о пребивалишту и боравишту грађана, још увек нису обезбеђени услови за потпуно несметану примену законских решења која би требало да омогуће пријаву пребивалишта најсиромашнијим грађанима, који живе у неформалним насељима и припадају скоро искључиво ромској популацији.

Тешкоће у приступу личним документима узроковане су и тиме што, ни након 14 година нису у потпуности обновљене матичне евиденције које су 1999. године уништене или су постале недоступне, а у којима су били уписани подаци о чињеницама рођења, смрти, закључења брака и држављанства грађана Србије, нити су предузети кораци како би се грађанима који су били уписани у те евиденције олакшао поступак уписа у реконструисане матичне књиге. Напротив, често се постављају тешки или немогући услови пред ова лица у поступцима кроз које они покушавају да обнове упис свог држављанства или чињенице рођења. На пример, за особе које нису сачувале стара уверења о држављанству, није извесно на који начин ће поново добити уверење о држављанству Србије. Уколико старо уверење о држављанству није сачувано, упис у обновљене књиге држављана изузетно се одобрава ако постоје подаци о држављанству подносиоца захтева у електронски вођеним евиденцијама МУП-а. Особе које не успеју да се упишу у обновљене књиге држављана најчешће бивају упућене да поднесу захтев за утврђивање држављанства.

Утврђивање држављанства је поступак намењен особама које су стекле држављанство Србије по прописима који су важили у тренутку њиховог рођења, али им чињеница држављанства није уписана у матичне евиденције. Међутим, и ови поступци повезани су са бројним тешкоћама, дуготрајни су и неизвесног исхода. Многе особе имају чак тешкоће да предају захтев за утврђивање држављанства уколико надлежни полицијски службеници сматрају да нису приложени сви неопходни докази. Са посебно озбиљним проблемима суочавају се особе који не могу да прибаве документе за родитеље (често управо због тога што су родитељи такође били уписани у матичне евиденције које су уништене), па услед тога не могу да докажу да су стекли држављанство пореклом. Проблеме имају и особе којима су у матичним евиденцијама уписани погрешни подаци о презимену или подаци о родитељима (што је посебно често код старијих особа), услед чега у поступку утврђивања држављанства не могу да користе документе својих родитеља јер не могу да докажу да су лица чије документе поседују заиста њихови родитељи. Особе које не могу да приложе потребне документе за родитеље, најчешће се упућују на пријем у држављанство. Међутим, многа лица не могу да плате таксу за овај поступак (која износи око 150 евра) или не могу да испуне

друге услове за пријем, попут пријаве пребивалишта или прилагања доказа о дужини боравка у Србији.

Упркос израженој политичкој вољи да се наведени проблеми реше, и користима које су омогућиле или би тек требало да омогуће поменуће законске промене, још увек постоје бројни проблеми које треба брзо и ефикасно решавати. Поред тога, између релевантних институција у решавању појединих питања још увек није успостављен задовољавајући ниво системске сарадње која би обезбедила доследну примену усвојених законских решења и једноставан приступ личним документима.

Ivanka Kostić

THE ROMA IN SERBIA – THE MAIN PROBLEMS AND OBSTACLES IN ACCESSING RIGHTS

S u m m a r y

The Roma living in informal settlements in extreme poverty and in constant fear of forced evictions, without registered permanent residence and personal documents, do not have access to rights and are subject to discrimination. Among them, there are both children and adults who are not registered in the birth registry and who are, thus, legally invisible. In the last two years, the state made first steps towards systemically resolving the problem of legally invisible persons. The goal has been set to solve the problem of the legally invisible by 2015, to finally subsequently register all legally invisible persons in the birth registry, to regulate the issue of their citizenship and, in the future, to have all the children born in Serbia registered in the birth registry immediately upon birth.

РОМОЛОШКИ КОМЕНТАР МЕТОДОЛОШКИХ САВЕТА ФИНСКЕ РОМКИЊЕ САГЕ ВЕКМАН*¹

ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ**

А п с т р а к т. – Ромологија тек уобличава методолошки корпус и њен метод је у повоју. Стога је, идући према ромолошкој методологији, корисно критички размотрити настојања која претендују да је унапреде. У тексту се из ромолошке перспективе коментарише четрнаест методолошких савета финске Ромкиње Саге Векман (Saga Weckmann). Посебни и појединачни позадински принципи ромолошке методологије, до којих је аутор дошао у дијалогу са Сагом Векман, јесу: до сазнања о Rromanipen-у треба долазити ромолошком методологијом и анализирати и промишљати га у оквиру интердисциплинарне ромологије; у ромолошкој методологији битно је поштовање дијалектике опште-посебно-појединачно; у тим проучавањима, бар за сада, употреба квалитативне методологије је хеуристички плоднија од квантитативне – посебно спрам коришћења анкетне технике; знање ромског језика поставља се као методолошки императив; у ромолошким проучавањима полазиште мора бити хуманистички ангажовано; познавање источне културе, посебно индијских корена ромске културе, неизбежан је предуслов ромолошких изучавања; ромолог се из методолошког разлога свагда мора држати става да је почетник у ромској култури; у ромолошким, као и у свим другим, истраживањима избежавати пребрзо закључивање, јер такви закључци „увек могу бити нетачни“; у ромолошким истраживањима нужно је освојити и држати се духа thick description (подробни опис); у ромолошким истраживањима један од битних услова успешности јесте стицање поверења ромске заједнице; ромолошка методологија налаже нерому истраживачу да се спусти на ниво Rromanipre-a; истраживач се при ромолошким изучавањима, у додиру с ромском заједницом, не сме претварати, већ бити оно што јесте, понашати се у складу са својим идентитетом

* Машински факултет у Нишу.

¹ Рана верзија текста објављена у: Теме 2, 2014.

** Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

и интегритетом; у ромолошким изучавањима на почетку је потребно одстранити сопствене стереотипе и предрасуде о „објекту“, предмету истраживања; и у методологији ромологије, као у свакој другој, не пита се за етничко – овде ромско/неромско – порекло истраживача, него је важна његова експертиза. Право говорећи, без познавања Rromanipe-a, незамислива су ромолошка истраживања.

Кључне речи: ромологија, ромолошка методологија, Роми, Rromanipe, Сага Векман.

„Апсолутни услов за успех проучавања Рома је прихватање сржи ромства, културе Рома и њихове животне ситуације. Сарадња са Ромима је неизоставно неопходна за откривање ромскости, тако да она буде предата неромима.“

Сага Векман

УВОД

Ако је општа методологија једна јединствена наука, онда посебне дисциплине изграђују сопствене методологије прилагођавајући опште принципе и поступке, методе и технике, специфичностима свога предмета. Поједине науке поодмакле су у развоју, тако да, не грешећи, примерице говоримо о засебном социолошком методу (методологији).

Ромологија (Romology) – појмовним називом слична албанонологији, индологији, туркологији... чији предмет истраживања јесу Роми и њихов живот („То јест, њен предмет је група људи, који по свом етничком и историјском пореклу, социјалним, културним, језичким и другим особеностима и историјској судбини и свести представљају једну посебну друштвену заједницу... Унутар ромологије, ромистика се већ издвојила као посебна академска дисциплина. *Ромистика* истражује језик и ромску литературу у њеној историјској и садашњој појавној форми, документује је и посредује. Поједностављено казано, она се дели на ромску филологију и ромску литературу²“) – за разлику од историје, етнологије, социологије или психологије, још се бори за место у академском низу наука, тек уобличава методолошки корпус и њен метод је у повоју. Без јединствене методолошке базе ромологије, нема ни јединствене стратегије истраживања у ромологији.³ У позадини ромологије смештени

² Đurić, Rajko, „Zagonetke i mitovi Roma“, Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma, Novi Sad, 1990.

³ „Непостојање јединствене методолошке базе не дозвољава да се створи јединствена стратегија проучавања задане области истраживања (Трофимова, Ксенија П., „Изучавање културе Рома: методолошки аспект“, Теме 33, 2, 612–613, 2009)“.

су теорија интеркултурализма, социологија разумевања која тежи смисленој активности (уз каузалну), Макса Вебера (Weber) учење о социјалној стратификацији и сећање на холокауст (Porrajmos).⁴

Стога је, идући према ромолошкој методологији, корисно критички размотрити настојања која претендују да је унапреде. Њима припада и запажени чланак Саге Векман (Weckmann) „Проучавање финских Рома: савет једне Ромкиње (1983)“; објављен у књизи *Gypsies: An Interdisciplinary Reader*.⁵ У наставку текста из ромолошке перспективе коментаришемо четрнаест методолошких савета финске Ромкиње, која, сва је прилика, има богато искуство живота припаднице жигосане и потиснуте мањине у високоразвијеној држави Европске уније.⁶

САВЕТИ

Први савет: „Упознај се са стварним елементима ромске културе и социјалне организације, без обзира на конкретни истраживачки проблем, за који се интересујеш.“⁷

Толико се нагомилало знања о ромској прошлости и страдању, језику и (усменој) књижевности, вери и ритуалима, обичајима и традицији, материјалној и духовној културној баштини, фамилијарним односима и устројству заједнице... да је без темељнијег познавања свега тога залудно очекивање успеха у обради било које појаве на средњој равни или у појединачном испољавању. Ко мало зна, примерице, о религији(ама) у ромској постојбини и актуелном религијско-конфесионалном бићу Рома – о њиховој протестантизацији, тј. замашном преласку у тзв. мале верске заједнице протестантског

⁴ Видети нашу замисао ромологије у: Борђевић, Драгољуб Б., „На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромолошке студије“, Прометеј и Машински факултет у Нишу, Нови Сад и Ниш, 2010.

⁵ Наводимо га преко бугарског издања: Векман, Сага, „Проучавање на финландските цигани: съвет от една циганка (1983)“, у Даян Тонг, съст., Циганите: интердисциплинарна антологија, 12–20, „Кралица Маџ“, Софија, 2003.

⁶ Сага Векман, ромска говорница о традиционалној циганској породици, бивша активисткиња и члан оснивачке групе Финског ромског удружења, пензионисала се после рада у администрацији радиостанице. Као већ одрасла особа завршава средњу школу и учи социологију на Универзитету у Хелсинкију. Ауторица бројних текстова о ромским проблемима, посебно о образовним питањима, учесник многих ромских делегација у Финској и иностранству, спроводила и истраживања живота и обичаја Рома.

⁷ Векман, Сага, „Проучавање на финландските цигани: съвет от една циганка (1983)“, у Даян Тонг, съст., Циганите: интердисциплинарна антологија, 18, „Кралица Маџ“, Софија, 2003. Надаље, после цитата, у заграде стављамо само број странице.

исходишта, на Балкану и у Србији, што је посебна раван, тешко да ће на појединачном степену разумети и квалитетно искуствено изучити промене у понашању и поступање према принципу: „Ми, верници“, „Свет верујућих“ насупротив „Они неверници“, „Свет неверујућих“; док је раније важило: „Ми, Роми“, „Наш ромски“ – „Они, Гаџе“, „Њихов свет – свет Гаџа“⁸

Зато се увођење ромолошких студија на српски универзитет, као што већ постоји у готово већини суседних држава и свој Европи, испоставља као најхитнији задатак.⁹ Јер је само на њима могуће стицати систематизовано знање о *Romanipe*-у и школовати методолошки спремне ромологе за истраживање Рома на свим нивоима општости.

У ромолошкој методологији бићно је њошћовање дијалектике ојшћие-њосебно-њојединачно.

Други савет: „Када изучаваш остани веран себи. Не покушавај да ’постанеш Ром’ нити да угађаш превише (18).“

Наука о народима врви од искључивих примера научника који су претерано желели да се приближе „објекту“, да су се стопили с њим и затурили критичко удаљење, и, супротно, проучавалаца који су задржали превелику удаљеност до ниподаштавања и мрзитељства. Ствар је у томе да се буде политички коректан,¹⁰ што у случају Рома значи да у опис ромолога не спада на просто „строго објективно и вредносно неутрално“ испитивање, већ и брига о имиџу. Вредносна ангажованост исходи из самог предмета изучавања, због коришћења одређених метода и техника и, наравно, интерпретације резултата. Мит о вредносној неутралности склоњен је у методолошку старинарницу,¹¹ јер, како рече Хауард Зин (Zinn), „чудак“ међу америчким историчарима,

⁸ Славкова, Магдалена, „Циганите евангелисти в Българија“, Парадигма, Софија, 2007; Ђорђевић, Драгољуб Б., „Ка социологији религије верског живота Рома“, у Љубомир Тадић и Горан Башић, ур., Друштвене науке о Ромима у Србији, 117–142, САНУ, Београд, 2007; Тодоровић, Драган, „Протестантанизација Рома југоисточне Србије (докторска дисертација)“, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2011.

⁹ Ђорђевић, Драгољуб Б., „Policy and Practice of Romani Inclusion in the Education System of the Republic of Serbia“, in Formal and informal education for Roma: different models and experience, 110–117, Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2012a.

¹⁰ Идеја и пракса политичке коректности све се рескије критикује, али је неочекивано да долази и испод оловке писца с канадским искуством – Давида Албахарија: „Политичка коректност, помислио сам, загађује нашу стварност. Политичка коректност је, у ствари, кретање уназад, а не, како тврде њени заговорници, кретање напред. Она није прогресија већ регресија (Albahari, David i Radaković, Žarko, „Knjiga o muzici“, Laguna, Beograd, 2013, 63).“

¹¹ На примеру социологије и социолога: „Живот и дело су убедљиво демантовали оне социологе који су фаворизовали вредносну неутралност сопствене науке. Алвин Гулднер је луцидно приметио да теорија вредносно неутралне социологије постоји ’не само зато што је тачна или логички елегантна него и зато што на неки начин користи онима који у њу верују’ (Ђорђевић, Драгољуб Б., „Социологија forever“, Пунта, Ниш, 2001, 10).“

насловом аутобиографије *You Can't Be Neutral on a Moving Train*: „Не можеш бити неутралан у захукталом возу.“

Бити ромолог не значи „постати Ром“ или угађати превише ромском народу, не подразумева симпатије према њему до граница угрожавања чињеничности и методолошке исправности.

*У ромолошким исцртавањима нужно је освојити и држити се духа thick description.*¹²

Трећи савет: „Немој да их каталогујеш у оквиру управљајуће већине и њихове науке. То је било покушавано већ 400 година са веома слабим успехом. Донекле смо као и други људи, али брзи закључци су опасни (18).“

У ранијим вековима у Европи, при првим сусретима с масовно пристиглим Ромима, настајали су историјско-етнолошки и лингвистички текстови, уз написе у књижевности, пуни стереотипа и предрасуда, ксенофобије и расизма. Писани из већинског угла и аршинима дисциплина усмерених на Европљане и континенталну културу, несамерени етници тек на дошлој у западњачку цивилизацију, с пребрзо донетим закључцима и уопштавањима, били су не само неисправни и неистинити већ и злонамерни. Делимично такви и због тога што су настали помоћу крутих наочара не избрушених стакала за посматрање и проучавање егзотичне нације. Стога је било преко нужно да се оптика брзо саобрази новој појави, што се десило тек недавно, у другој половини прошлог столећа, стасавањем ромологије и радом на ромолошком методу.

До сазнања о Romanipen-у треба долазити ромолошким методологијом и квалитетизовати ја у оквиру интердисциплинарне ромологије.

Четврти савет: „Сети се да си у ромској култури почетник, а не експерт. То је тако без обзира колико научних степена имаш (18).“

Малчице нејасан савет Векманове, и као да је уперен против академског света. Она захтева изнимно место за ромску културу и уздиже је на трон отежане сазнатљивости, што није баш тако. Ромска култура, неевропска по пореклу, одиста тражи додатни напор у изучавању, али се, као и ине прекоморске и преокеанске – аборицинска, индијанска, паштунска, пигмејска, таурезшка... – успешно изучава.¹³ Истраживач, био Ром или не, се свакако неће олако усудити да се самопрогласи ромолошким стручњаком без обзира колико је одмакао у сазнавању Romanipen-а и којег је звања. Он је,

¹² Афирмисаног од Клифорда Герца (Geertz), деломице и у књизи: Gerc, Kliford, „Antropolog kao pisac“, Biblioteka XX vek i Krug, Beograd, 2010.

¹³ Бернхард Штрек (Streck), поимајући је као „културу међупростора“, развија обећавајућу парадигму за њено проучавање (Штрек, Бернхард, „Култура простора: основна питања циганологије“, Теме 33, 2, 557–581, 2009).

с обзиром на сложевину Rromanipen-а и на своју науку и њену методологију у повојима, такође свестан „сталног“ почетништва у стварима ромске културе. Утолико:

Ромолої се из методолошкої разлоїа сваїда мора држати сїава да је йочейник у ромској кулїури.

Пети савет: „Претпостављам да се као и код сваког проучавања културе, и код ромске културе примећује нека општа шупљина. Уколико она не буде откривена, свако ће проучавање Рома пасти у воду. Запамти да се бавиш неевропском културама. Немој нас насилно утеривати у европско стадо. Ми смо источна култура, због тога што долазимо из Индије (18).“

Уистину постоји „нека општа шупљина“ у ромској култури које су свесни истакнути ромолози („Бела њива...“ ромскога народа све до данашњег дана остала је незасејана, такорећи пуста. Нити је рука ових вечних путника, вазда притиснутих бригом за опстанак, била томе вична, нити су они, истини за вољу, имали неке нарочите потребе за тим. Остало им је да се уздају у памћење. Али, ова драгоценост особина људског духа, често, ни под најповољнијим условима није поуздан чувар. Тако се семе које су Роми понели из Индије, по свему судећи, богато и разноврсно, стално расипало и без трага губило.¹⁴) Она је откривена, није у потпуности реконструисана и велико је питање да ли ће то икада бити. Оно што се вековима „стално расипало и без трага губило“, преобликовало и мешало са другим, тешко је сада ишчупати из историјске архиве и предати га у систематизованом облику надолазећим генерацијама. Стога је можда битније, или бар истог значаја, од прворазредног посла – реконструкције, сконцентрисати пажњу на савремену културу Рома. Проучавање Rromanipen-а неће пасти у воду ако се не реконструише постојбина култура. Али?

Познавање источне кулїуре, йосебно индијских корена ромске кулїуре, неизбежан је йредуслов ромолошких изучавања.

Шести савет: „Никада се не задовољавај првим одговором на постављено питање (18).“

Емпиријски оријентисан ромолог, што и Векманова чини, упозориће младог истраживача да не брза, да буде стрпљив и тактичан, како би добио веродостојан податак и све оно што га занима. Да, „првим одговором“ нико се не сме задовољити, јер га тражи од члана етноса који: а) већма не баријера добро језиком проучаваоца, а он по правилу не говори његов; б) поучен тегодним искуством скрива свој став као змија ноге или га прилагођава друштвено пожељном; и в) није се свикао на истраживачку комуникацију

¹⁴ Đurić, Rajko, „Zagonetke i mitovi Roma“, Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma, Novi Sad, 1990, 5.

разноврсним техникама. Поготову се ишло у крајност, барем у социолошком одељку, с анкетама Рома и уопште квантификацијом, при чему се неписмени, полуписмени и, у крајњем, лоше образовани упитаници упитником, доста пута непреведеним на ромски, питају за веома сложене социјалне појаве и односе.¹⁵ – Резултати никакви, неизворни и научно неупотребљиви.

До „другог одговора“ на постављено питање квалитетније се долази употребом квалитативне методологије.

У ромолошким истраживањима, бар за сада, употреба квалитативне методологије је хеурисички плоднија од квантитативне – посебно сјрам коришћења анкетне технике.

Седми савет: „Без обзира што користимо фински језик, наш фински се разликује од финског језика већине. Наша варијанта није нижа од ваше, већ различита, са различитим значењима истих речи. Обрађајте пажњу на значења, а не на речи, како би се избегли неспоразуми. У супротном случају можеш постати предмет исмејавања (18).“

С методолошког стајалишта драгоцено је потцртати да Векманова, иако би се супротно претпостављало на основу ставова неких ромских интелектуалаца, не инсистира на познавању ромског језика (Rromani čhib) као нужног предуслова за ромолошка изучавања. Многи Ром, и Ром истраживач – већина неромских научника дакако – не говори ромски или се донекле њиме служи. То до сада није била непремостива препрека за постизање врхунских резултата. Издвајамо, примера ради, Тихомира Ђорђевића, знаног српског етнолога, који је далеке 1902, у Минхену, на немачком одбранио докторску дисертацију „Цигани у Србији“, и родоначелника словеначке ромологије Ванека Шифтара.¹⁶

Разумљиво по себи да ће од сада, пошто су се стекли услови за отварање катедри за ромски језик и књижевност, будући ромолози и ромисти морати да користе ромски.

Знање ромској језика њосјавља се као методолошки империјив.¹⁷

Осми савет: „Немој правити пребрзе закључке, због тога што они увек могу бити нетачни (18).“

Овај Сагин савет важи за сваку сорту проучавања, према томе не носи посебност која би се односила на ромологију и ромолошку методологију.

¹⁵ „Ко уме да слуша, чуће поруку, чак и кад је изречена тихо и уз гарантовану анонимност стручно рађених анкета“ – Зрнце истине лежи и у изрицају Вере Дидановић (Дидановић, Вера, „Најкупља српска реч“, НИИ 20. јануар 2011, 7).

¹⁶ Šiftar, dr Vanek, „Cigani. Minulost v sedanjosti“, Pomurska založba, Murska Sobota, 1970.

¹⁷ Недељко Богдановић на време је подвукао значај тог налога (Богдановић, Недељко, „Језик и методологија изучавања Рома“, у Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, прир., Религија и верски обичаји Рома, 61–63, ЈУНИР и Свен, Ниш, 2003).

Овај савет схватамо као део усвојених стандарда који се односе на сам поступак научног објашњења, нарочито у склопу модела који се разликују од строгог обрасца дедуктивно-номолошког објашњења развијаног у логичком позитивизму.

У ромолошким, као и у сваким, истраживањима избегавајте и пребрзо закључивање, јер ипакви закључци „увек моју бити нејачни“.

Девети савет: „Сиђи са свог постоља, до 'нашег нивоа'. Никад ништа нећеш постићи са платформе (18).“

Друштвени научници проучавајући сопствену културу, тј. културу нације којој припадају, немају потребе да силазе с платформе и да се спуштају до „њиховог нивоа“. То се односи и на Роме ромологе.

Нероми, ромолози почетници, почесто нису свесни баријера у научном саобраћају с ромском заједницом. Главни разлог томе је у чињеници да су Роми: а) искусно научили да од страних лица могу очекивати само најгоре; и б) да се неретко супротстављају сваком истраживању. Стога, вели Векманова, потешкоће приликом обављања проучавања Рома често подстичу првокласне истраживаче да потраже лакше области. Супротно томе се у академском кругу *неојравдано* сматра да су ромолошка истраживања олака, и много награђена.

Ромолошка методологија налаже нерому истраживачу да се сусети на ниво Romanipe-a.

Десети савет: „Покушај да оставиш на прагу своје ставове и предрасуде. Немој нас поредити са собом (18).“

Старија Ромкиња, попут четвртог, и при овом савету није баш прецизна. Да јесте, она би саветовала да се на улазним вратима одложе једино лични стереотипи и предрасуде – таман посла да изучавалац икојег народа буде њима оптерећен, што је кадшто бивало код друштвених научника. Али зашто, пита ромолог, да се на басмаку окане својих ставова? То није неопходно, заправо је немогуће: он у истраживање мора поћи с неким, унапред одређеним, ставовима. Могло би му се евентуално препоручити да усвоји ставове који су у подлози теорије интеркултурализма, јер су Роми транскултурна, тј. интеркултурална група и узор практичног живљења интеркултуралних поставки, пример етничке групе спремне на културно даривање, на размену, примање и давање. А шта је друго интеркултурализам, ако не размена. Или: „Интеркултурализам оријентише на интерактиван однос између припадника различитих цивилизација у мешовитим срединама. Није дозвољна само коегзистенција, одржавање макар и крхког мира, него истински суживот припадника 'већине и мањине'. Интеркултурализам претпоставља разрешавање животних проблема у свакодневним интерактивним односима људи, а не њихово одлагање с надом да ће 'време учинити своје', нити

решавање споља или диктираним спољним утицајима са врхова хијерархизованих структура моћи.¹⁸

Наравно да у Рома такво понашање није било, нити сада јесте рационално артикулисано и стратешки осмишљено, већ је плод вишевековног живота у *окружењу* већинских народа и култура.¹⁹ Можда је и резултат борбе за голи опстанак. Њихов је народносни „инстинкт“ поручивао: „Увек смо у окружењу већинске и јаче културе, прилагодимо се, узмимо од ње оно што је добро и корисно, прерадимо га на свој начин, подаримо њој и нешто наше, самосвојно, и преживећемо.“

У ромолошким изучавањима на поочетку је поједно одстирании соистивене стиреоитије и иредрасуде о „објекту“, иредмету истираживања.

Једанаести савет: „Буди човечно људско створење (18).“

Рањивим етносима се не помаже изношењем негативних примера, поготову инсистирањем на њима. Нотирам неколико случаја о којима сам већ писао.²⁰ Нешто се прећуткује због закона, јер би ради изнетог податка неко био окривљен и кажњен. Ромологу није посао да раскринкава Рома џамбаса или коњокрадицу. Онај који му је незаборавно приповедао о једном нестајућем виду самоодрживости ромске културе, може именом и презименом допрећи до јавности тек када га више не буде качио закон. Друго се заобилази због „нецивизацијске ароме“ како не би нанело срамоту конкретном појединцу и пољуљало његов статус у својти. Ромологу није посао да упише прстом на еманциповану Ромкињу. Она која му је непревазиђено приповедала о паклу кроз који је прошла због „раног“ губљења невиности, односно непоштовања једног конзервативног обичаја ромске културе, може именом и презименом dospети у јавност тек када заснује породицу, доживи старост и буде поштована као мајка. Треће се свесно забашурује због тога што је јавно мњење неспремно да га прими и уважи. Ромологу није посао да потенцира енормно богатство неколицине Рома. Они који су му искрено приповедали о томе како су се окористили на рачун културе беде својих саплеменика, могу именом и презименом стићи до јавности тек кад се убоги мало издигну изнад дна.

У ромолошким истираживањима полазиитије мора бити хуманистички антажовано.

Дванаести савет: „Увек користи нашу експертност у односу на нас саме, а користи коректно и њу и нас (18).“

¹⁸ Бранковић, Слободан, „Сусрети цивилизација“, Политика 24. јануар 2010, 12.

¹⁹ Ђорђевић, Драгољуб Б., „Идентитет, религија и обичаји Рома“, у Тибор Варади и Горан Башић, ур., Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције, 31–38, САНУ, Београд, 2012б.

²⁰ Ђорђевић, Драгољуб Б., „Увод“, у Barbara Davis, ур., Rromanipe(n): o kulturnom identitetu Roma, 13–18, Care International, Београд, 2005.

Из методолошког видокруга гледано, битно је да Векманова, за разлику од понеког ромског интелегента, не заговара да се Ромима могу бавити само Роми, да ту у истраживачком смислу нема шта да траже Гаџе – апсолутно су немоћни и аутсајдери јер не могу продрети до аутентичних наслага културе коју не живе. („Сматрам да се испитивањем не може доћи до конкретних чињеница, само се доживљавањем и живљењем тог ромског живота може доћи до праве истине.²¹“) То је квазиметодолошка недоумица и њу сам, ако се на њој сувише инсистира, можда погрешно већ назвао *методолошки национализам*.

Малко треба разумети промашено и двоструко узроковано ромско залагање: „Злехуда судба натерала је Роме на изразито затварање у заједници и у големо неповерење према *Гаџама*, с тим што се оправдана општа бојазан неопрезно пројектује у поље науке. Ромска неукост – други узрочник – за коју историјску кривицу носе окружујући народи, везана је за сурови податак о томе да је недопустиво мало Рома научника и истраживача. Па и када нарасте број Рома истраживача, не само да се не треба тако олако лишавајући истраживачких радова *нерома*’ већ је то и немогуће.²²“

У методологији ромологије, као у свакој другој, не постоје се за етничко – овде ромско/неромско – јорекло истраживача, него се истражује његова експертиза.

Тринаести савет: „Роми воле аутентичност у свим формама и околностима. Ти буди оно што јеси, када радиш са нама (19).“

Јамачно да треба бити изворан, не додворавати се, у подесном часку рећи оно што се мисли без обзира колико то било нелагодно Рому појединцу или скупу, поступити онако како би се чинило и у неромској средини. Дајем пример-два веродостојне реакције, надајући се да би се с њима сложила финска ромска човечица.

Проучавајући имовинско стање „урбаног рудара“, сакупљача секундарних сировина, и затичући се у његовој авлији на ободу родне вароши Константина Великог, оправдано је скренути му пажњу да се морамо изместити на друм, јер је због нечистоће просто неиздржљиво седети под тремом. Он, који друге чисти, могао би – морао би – и своје двориште да очисти. То нема благе везе с истраживачевом стереотипијом, нема ни са ромском културом. Једноставно, некога – био он Ром или Србин, Албанац или Македонац, Торлак или Шоп... – у погодном трену треба посрамити, некоме ставити на знање шта је цивилизацијски минимум или појединоме указати на лењост.

²¹ Османи, Ибрахим, „Роми, прилагођавање и притисак“, у Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, *прир.*, Религија и верски обичаји Рома, 43, ЈУНИР и Свен, Ниш, 2003.

²² Ђорђевић, Драгољуб Б., „Методолошке недоумице проучавања ромске културе“, *Етно-културолошки зборник IX*, 1, 104, 2004.

Без устручавања, после снимања ђурђевданских адета у прокупачкој Божурни, љубазно затражити од домаћина да се искључи касетофон с ромском шунд музиком оријенталног напева – ако не, напушта се трпеза. Да ли смо на празнику српских Рома или у биртијама Истамбула, Багдада и Дамаска?

Испраживач се при ромолошким изучавањима, у додиру с ромском заједницом, не сме ирејиварити, већ бити оно што јесте, ионашати се у складу са својим идентитетом и интентивом.

Четрнаести савет: „Никада не троши поверење, које ти се указује (19).“

Ромски предводник, страначки првак, углађени енвеовац, дувљачки матрапазин, малски старешина... свако од њих, на питање шта је пресудно за успех предузетог изучавања у, примерице, нишкој махали Црвена звезда, одговориће бритко: освојите њихово поверење и немојте да их изневерите – и више од пола посла сте обавили. Дабоме да су неповлашћене и прикраћене групе оправдана сумњала и да не нуде поверење тек тако, код Рома и без уверења да их нећете „издати“, него да ћете на видело изнети истину и тиме им посредно или непосредно олакшати ситуацију. Увиде ли да сте „случајни пролазник“, ту залутао из чисто научних побуда, па још зарађујете на њиховој муци,²³ а не и трајније заинтересовани и загрејани за „њихову ствар“ – ништа од поштовања и кооперације.

У ромолошким испраживањима један од битних услова усјешности јесте стицање поверења ромске заједнице.

ЗАКЉУЧАК

Сага Векман, та ромска бистрица, не до краја академски образована и без посебних методолошких знања, што и признаје, али, видело се, ова мањкавост, ако је уопште мана, не спречава је да на основу проживљеног формулише неколико методолошких упутстава с којима ће морати да рачуна сваки ромолог. Она су сведива на препоруку, коју проглашавамо *ојштим иринцијом ромолошке методологије*, а гласи: „Апсолутни услов за успех проучавања Рома је прихватање сржи ромства, културе Рома и њихове животне ситуације. Сарадња са Ромима је неизоставно неопходна за откривање ромскости, тако да она буде предата неромима.“²⁴

²³ Онда ће оправдано искати део колача и за себе.

²⁴ Ана Банић Грубишић такође потенцира овај савет (Banić Grubišić, Ana, „Romski hip hop у Србији: музика и конструкција мањинског идентитета“, Српски генеалошки центар и Филозофски факултет у Београду, Београд, 2013, 40–41).

Посебни и појединачни позадински принципи ромолошке методологије, до којих смо дошли у дијалогу са Сагом Векман, јесу:

1. До сазнања о Rromanipen-у треба долазити ромолошком методологијом и каталогизовати га у оквиру интердисциплинарне ромологије;
2. У ромолошкој методологији битно је поштовање дијалектике опште-посебно-појединачно;
3. У ромолошким проучавањима, бар за сада, употреба квалитативне методологије је хеуристички плоднија од квантитативне – посебно спрам коришћења анкетне технике;
4. Знање ромског језика поставља се као методолошки императив;
5. У ромолошким проучавањима полазиште мора бити хуманистички ангажовано;
6. Познавање источне културе, посебно индијских корена ромске културе, неизбежан је предуслов ромолошких изучавања;
7. Ромолог се из методолошког разлога свагда мора држати става да је почетник у ромској култури;
8. У ромолошким, као и у сваким, истраживањима избегавати пребрзо закључивање, јер такви закључци „увек могу бити нетачни“;
9. У ромолошким истраживањима нужно је освојити и држати се духа thick description;
10. У ромолошким истраживањима један од битних услова успешности јесте стицање поверења ромске заједнице;
11. Ромолошка методологија налаже нерому истраживачу да се спусти на ниво Rromanipe-a;
12. Истраживач се при ромолошким изучавањима, у додиру с ромском заједницом, не сме претварати, већ бити оно што јесте, понашати се у складу са својим идентитетом и интегритетом;
13. У ромолошким изучавањима на почетку је потребно одстранити сопствене стереотипе и предрасуде о „објекту“, предмету истраживања; и
14. У методологији ромологије, као у свакој другој, не пита се за етничко – овде ромско/неромско – порекло истраживача, него је важна његова експертиза.

Право говорећи, без њознавања Rromanipe-a (Rromanipen-a) незамислива су ромолошка истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- Albahari, David i Radaković, Žarko, „Knjiga o muzici“, Laguna, Beograd, 2013.
- Banić Grubišić, Ana, „Romski hip hop u Srbiji: muzika i konstrukcija manjinskog identiteta“, Srpski genealoški centar i Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, 2013.
- Богдановић, Недељко, „Језик и методологија изучавања Рома“, у Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, прир., Религија и верски обичаји Рома, 61–63, ЈУНИР и Свен, Ниш, 2003.
- Бранковић, Слободан, „Сусрети цивилизација“, Политика 24. јануар, 12, 2010.
- Векман, Сага, „Проучаване на финландските цигани: съвет от една циганка (1983)“, у Даян Тонг, съст., Циганите: интердисциплинарна антология, 12–20, „Кралица Маџ“, София, 2003.
- Gerc, Kliford, „Antropolog kao pisac“, Biblioteka XX vek i Krug, Beograd, 2010.
- Davis, Barbara, ur., „Rromanipe(n): o kulturnom identitetu Roma“, Care International, Beograd, 2005.
- Дидановић, Вера, „Најскупља српска реч“, НИН 20. јануар, 7, 2011.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „Социологија forever“, Пунта, Ниш, 2001.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „Методолошке недоумице проучавања ромске културе“, *Ейно-културолошки зборник IX*, 1, 103–107, 2004.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „Uvod“, у Barbara Davis, ur., Rromanipe(n): o kulturnom identitetu Roma, 13–18, Care International, Beograd, 2005.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „Ка социологији религије верског живота Рома“, у Љубомир Тадић и Горан Башић, ур., Друштвене науке о Ромима у Србији, 117–142, САНУ, Београд, 2007.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромолошке студије“, Прометеј и Машински факултет у Нишу, Нови Сад и Ниш, 2010.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „Policy and Practice of Romani Inclusion in the Education System of the Republic of Serbia“, in Formal and informal education for Roma: different models and experience, 110–117, Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2012a.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „Идентитет, религија и обичаји Рома“, у Тибор Варади и Горан Башић, ур., Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције, 31–38, САНУ, Београд, 2012b.
- Ђурић, Рајко, „Zagonetke i mitovi Roma“, Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma, Novi Sad, 1990.
- Ђурић, Рајко, „Ромологија у процесу самоосвешћивања“, Теме 33, 2, 541–549, 2009.
- Османи, Ибрахим, „Роми, прилагођавање и притисак“, у Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, прир., Религија и верски обичаји Рома, 43, ЈУНИР и Свен, Ниш, 2003.
- Славкова, Магдалена, „Циганите евангелисти в България“, Парадигма, София, 2007.
- Тодоровић, Драган, „Протестантизација Рома југоисточне Србије (докторска дисертација)“, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2011.
- Тонг, Даян, съст., „Циганите: интердисциплинарна антология“, „Кралица Маџ“, София, 2003.
- Tong, Diane, ed., „Gypsies: An Interdisciplinary Reader“, Garland Publishing, New York and London, 1998.
- Трофимова, Ксенија П., „Изучавање културе Рома: методолошки аспект“, Теме 33, 2, 611–616, 2009.
- Šiftar, dr Vanek, „Cigani. Minulost v sedanjosti“, Pomurska založba, Murska Sobota, 1970.
- Штрек, Бернхард, „Култура простора: основна питања циганологије“, Теме 33, 2, 557–581, 2009.
- Weckman, Saga, „Istraživanje finških Cigana: ciganski savet“, у Diane Tong, ur., Romi: interdisciplinarni prikaz, 3–9, Ibis Grafika, Zagreb, 2004.

Dragoljub B. Djordjević

A ROMOLOGICAL COMMENTARY ON THE METHODOLOGICAL
ADVICE OF THE FINNISH ROMA SAGA WECKMANN

S u m m a r y

Romology is still in the process of shaping its methodological corpus and its method has not yet developed fully. Therefore, in striving toward romological methodology, it is useful to critically consider the efforts which have the aim of improving it. The paper comments, from a romological perspective, on the fourteen methodological suggestions made by the Finnish Roma Saga Weckmann. The specific and individual background principles of romological methodology, obtained during the author's conversation with Sara Weckmann, are: the knowledge of Rromanipen should be acquired through romological methodology and catalogued within the interdisciplinary romology; romological methodology should acknowledge the general-specific-individual dialectic; in romological research, at least for the time being, the use of qualitative methodology is heuristically more fruitful than the quantitative methodology – especially compared to the use of surveying techniques; the knowledge of the Romani language arises as the methodological imperative; in romological research the starting point has to be humanistically engaged; the knowledge of Eastern culture, particularly the Indian roots of Romani culture, is an inevitable precondition for romological research; a romologist should always occupy the position of being a novice in terms of Romani culture for the sake of methodology; in romological, just like in all other, research one of the important conditions for success is to gain the trust of the Romani community; romological methodology urges a non-Romani researcher to get down to the level of Rromanipe; a researcher conducting romological studies, in contact with the Romani community, must not pretend, but be what he or she is, act in accordance with his or her identity and integrity; in romological research in the beginning it is necessary to remove one's own stereotypes and prejudices concerning the "object", the subject matter of research; and in romological methodology, just like in any other, it is not the ethnic – here Romani/non-Romani – origin of the researcher that matters, but the researcher's expertise. Truth be told, without the knowledge of Rromanipe romological research is inconceivable.

УЛОГА БОГОСЛОВСКИХ ФАКТОРА У ПРОТЕСТАНТИЗАЦИЈИ РОМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ*

ДРАГАН ТОДОРОВИЋ**

А п с т р а к т. – Протестанти у југоисточној Србији, користећи се незаинтересованошћу официјелних религијских структура и великодостојника православља и ислама, отворили су се за ромске проблеме, са много хришћанске љубави укључили их у постојеће групне активности и подстакли на изградњу новог, у Светом писму утемељеног, идентитета.

Под протестантизацијом Рома подразумевамо новији процес масовног укључивања српских Рома у мале верске заједнице протестантске провенијенције. Незаобилазну улогу у том процесу имају богословски фактори: личност проповедника из сопствене етничке групе, богослужење на матерњем језику и постојање чистих ромских цркава.

Истраживање је обављено на узорку 60 крштених верника ромске националности, као и 14 ромских и неромских верских старешина. Подаци су прикупљени методом продубљеног интервјуа на основу стандардизоване процедуре са Ромима верницима и неромским и ромским старешинама протестантских верских заједница у југоисточној Србији (Хришћанска баптистичка црква, Јеховини сведоци, Хришћанска адвентистичка црква и Еванђеоска пентекостална црква).

Кључне речи: протестантизам, Роми, југоисточна Србија, идентитет, богословски фактори.

УВОД

Контакти Рома са протестантизмом на Западу сежу у деветнаести, али се интензивирају шездесетих година двадесетог века, у време свеопште екс-

* Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

** Филозофски факултет, Ниш.

панзије пентекосталног покрета.¹ На Балкану ова појава поприма масовније размере најпре у Бугарској² и Македонији.³ На српске просторе први протестантски мисионари, такође, рано ступају,⁴ али традиционално и вековима успостављано хришћанско (православно/римокатоличко) / исламско религијско-вероисповедно биће Рома „трећа грана“ хришћанства посебно нарушава деценију и по уназад. Има их међу адвентистима, баптистима и Јеховиним сведоцима⁵ и чине не превише бројно, али стабилно верничко језгро, на чијем се уздицању у питањима вере тек има радити, посебно с најмлађим генерацијама. Највише их је, пак, међу јеванђеоским хришћанима у југоисточној Србији,⁶ највиталнијем хришћанском огранку у светским размерама на почетку трећег миленијума.⁷

¹ Williams, Patrick, „Le miracle et la necessite: a propos du developpement du Pentecotisme chez les Tsiganes“, Arch. Sci. sociales Relig. 73, 81–98, 1991; Ђорђевић, Драгољуб Б., „Протестантскација Рома Србије“, у Драгољуб Б. Ђорђевић, прир., Муке са светим, 145–154, Нишки културни центар, Ниш, 2007.

² Славкова, Магдалена, „Циганите евангелисти в България“, Парадигма, Софија, 2007.

³ Цацаноска, Ружица, „Протестантизмот во Македонија и современото малцинско-христијанско верско структурирање“, Теме 27, 3, 437–449, 2003; Цацаноска, Ружица, „Промени во конфесионалниот идентитет на Ромите во Република Македонија“, у Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, прир., Геокултура развоја и култура мира на Балкану (Етничка и религијска позадина), 235–248, Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2006.

⁴ Бјелајац, Бранко, „Протестантизам у Србији (Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији – I део)“, Алфа и Омега, Београд, 2003; Бјелајац, Бранко, „Протестантизам у Србији (Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији – II део)“, Сотерија, Београд, 2010.

⁵ Kuburić, Zorica, „The Gypsy Protestant Between Nationally Mixed and Homogenous Encourage“, in Dragoljub B. Đorđević, ed., Roma Religious Culture, 163–167, YSSSR, YURom centar and Punta, Niš, 2003; Kuburić, Zorica, „Verske zajednice u Srbiji i verska distanca“, CEIR, Novi Sad, 2010; Тодоровић, Драган, „Етнографско-социографски показатељи раширености протестантских верских заједница у југоисточној Србији (са посебним освртом на Роме протестанте)“, Етнолошко-антрополошке свеске 19, 87–111, 2012а; Todorović, Dragan and Živković, Jovan, „Branislav Pavlov: Head of Jehovah's Witnesses in Bujanovac“, in Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović and Miloš Jovanović, eds., A Priest on the Border, 103–121, YSSSR and Faculty of Mechanical Engineering at the University of Niš, Niš, 2013.

⁶ Куртић, Тане, „Протестантска Еванђеоска црква 'Заједница Рома' у Лесковцу“, Лесковачки зборник XLVIII, 351–358, 2008; Тодоровић, Драган, „Роми као пентекосталци у југоисточној Србији“, у Тибор Варади и Горан Башић, прир., Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције, 461–475, САНУ, Београд, 2012б.

⁷ Martin, David, „Tongues of Fire: The Explosion of Protestantism in Latin America“, Blackwell Publishers, Oxford UK and Cambridge MA, 1990; Martin, David, „Pentecostalism: The World their Parish“, Blackwell, Oxford, 2002; Cox, Harvey, „Fire from Heaven – The Rise of Pentecostal Spirituality and the Reshaping of Religion in the Twenty-first Century“, Addison-Wesley,

Роми су јасно препознати као религијско-конфесионални резервоар протестантизације. Досадашње ангажовање посматраних нетрадиционалних верских заједница у југоисточној Србији може се описати као мисионарење, међу Ромима неартикулисаних верских потреба, а затим и као преобраћавање малобројних Рома чије се отанеле споне с конфесијом из давнина очитују још једино у смртним обредима и презименима код припадника ислама, односно посмртним и славским ритуалима код православца.⁸ Чиниоци који пресудно утичу на овај процес систематизовани су у четири групе: социјално-економску, богословску, културну и политичку.⁹ У нашем раду анализираћемо ефекте богословских фактора (личност проповедника из сопствене етничке групе, богослужење на матерњем језику и постојање чистих ромских цркава) на које се мале верске заједнице ослањају у верском деловању међу ромском популацијом у југоисточној Србији.

УЗОРАК И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је обављено на узорку 60 крштених верника ромске националности, као и 14 ромских и неромских верских старешина.

Reading, Massachusetts, 1995; Berger, Piter L., *prir.* „Desekularizacija sveta: Oživljavanje religije i svetska politika“, Mediterran publishing, Novi Sad, 2008; Gay y Blasco, Paloma, „Gitano Evangelism: The Emergence of a Politico-religious Diaspora“, Paper presented at the 6th EASA Conference, Krakow 26–29 July 2000; Coleman, Simon, „The Globalisation of Charismatic Christianity (Spreading the Gospel of Prosperity)“, Cambridge University Press, Cambridge, 2000; Anderson, Allan, „An Introduction to Pentecostalism: Global Charismatic Christianity“, Cambridge University Press, Cambridge, 2004; Miller, Donald E., „Pentecostals: The New Face of Christian Social Engagement“, *Journal for the Scientific Study of Religion* 46, 4, 435–445, 2007; Miller, Donald E. and Yamamon, Tetsunao, „Global Pentecostalism: The New Face of Christian Social Engagement“, University of California Press, California, 2007.

⁸ Todorović, Dragan, ed., „Evangelization, Conversion, Proselytism“, YSSSR, Niš, 2004; Тодоровић, Драган и Ђорђевић, Драгољуб Б., *прир.*, „О мисионарењу, преобраћењу и прозелитизму“, ЈУНИР и Свен, Ниш, 2004.

⁹ Ђорђевић, Драгољуб В., „Преобраћање Рома на протестантизам (Модел, чиниоци, тумачење)“, у Zorica Kuburić и Srđan Sremac, *прир.*, *Konverzija i kontekst (Теоријски, методолошки и практични приступ религијској конверзији)*, 227–244, Centar za empirijska istraživanja religije, Novi Sad, 2009; Ђорђевић, Драгољуб В. and Todorović, Dragan, „Orthodox Priests and the Protestant Roma (A Bit of Empirical Research from the South of Serbia)“, in Mirko Blagojević and Dragan Todorović, eds., *Orthodoxy from an Empirical Perspective*, 175–188, YSSSR and IPST, Niš and Belgrade, 2011; Тодоровић, Драган, „Протестантизам – нова религија Рома југоисточне Србије“, у Danijel Sinani, *ur.*, *Antropologija, religije i alternativne religije: kultura identiteta*, 235–266, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2011a; Todorović, Dragan, „Uloga kulturnih faktora u protestantizaciji Roma jugoistočne Srbije“, *Kultura* 136, 376–402, 2012v.

Подаци су прикупљени методом продубљеног интервјуа на основу стандардизоване процедуре са Ромима верницима и неромским и ромским старешинама протестантских верских заједница у југоисточној Србији. Разговори су реализовани између децембра 2008. и марта 2009. године.

Ромима верницима постављено је неколико сетова питања:

1. Личност пастора (За Ваше приступање цркви било је пресудно то што је међу вођама цркве важно место заузимао Ром? Шта највише цените код свог пастора? О чему најчешће разговарате? Да ли он увек одговара на Ваше захтеве и питања? Роми би масовније приступали Вашој цркви уколико би међу старешинама цркве Роми били бројнији?)

2. Служба на матерњем језику (У Вашој цркви богослужење се обавља у целости на ромском језику или делимично? Део богослужбених књига преведен је на ромски језик или не? Богослужење на ромском и превођење богослужбених књига допринели би масовнијем приступању Рома цркви?)

3. Постојање чистих ромских цркава (Вери су Вас привукле чисте ромске цркве? Њихово постојање доприноси ширењу вере међу Ромима? Ако у Вашој верској заједници до сада није било чисто ромских цркава, очекујете ли да ће се ускоро појавити?)

Неромским и ромским старешинама постављена су питања: 1. Можда, протестантске верске заједнице привлаче Роме јер нуде спонтану побожност и облике заједништва у којима се доживљава људска присност и душевни мир. Има ли истине у томе да су важни и богословски (теолошки) разлози? и 2. У Вашој верској заједници има (или нема) чисто ромских цркава у неким местима. Да ли очекујете њихову појаву и бројчани раст, и да ли би то допринело да се Роми масовније Вама прикључе?

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Личности пастора

Интересовало нас је да ли је приступање протестантским црквама од стране Рома било повезано са већ постојећим ромским старешинским кадром у њима или су се на тај корак одлучивали најпре из унутрашњих религијских побуда, независно од националне припадности верских првака.

„Дал’ био он Ром ил’ Србин, нисам ја дошла, значи, ради тога, него ради Бога. Ја нисам ни знала ко је био пастор, ко држи то, мени је било свеједно то. После кад сам дошла, одговарало ми је то

што је Ром, јер може да нам проповеда, значи, и на ромском и на српском језику, зависи како му се допада.“

Н.-Д. Б., 39, баптиста, Бела Паланка

„Ја кад сам се крстио, нису били још ниједан старешина овде у Врању. Али, сада мене ме то фасцинира што у Јеховиној организацији постоји Ром старешина, док рецимо у другим заједницама ја то нисам видео. У ствари, то ми каже да је она права организација, да ту нема дискриминације. За Бога није важно да ли си ти Ром, Муслиман, да ли си ти Србин, Бугарин, важно да си ти човек са добрим особинама и да му дозвољаваш да он тебе користи и да му служиш. Ја кад видим, рецимо, у нашој Скупштини да је наш брат Ром старешина, а постоје и многи други људи који су Срби, а нису старешине и слушају њега, то мени пружа један додатни доказ да је то права истина, права религија. То је, у ствари, права истина, где постоји та истинска љубав према Богу, да се не врши дискриминација.“

З. С., 35, Јеховин сведок, Врање

„Свештеници су углавном Срби, зато што их је више у укупној популацији и зато што су више школованији. Наши Роми још нису завршили факултете, али двоје браће из Косанчића код Бојника су сада на другој-трећој години Теолошког факултета у Београду, завршили су средњу адвентистичку школу у Новом Саду. Они ће сигурно бити свештеници.“

А. С., 29, адвентиста, Ниш

Код адвентиста и Јеховиних сведока на југоистоку Србије нема школованих Рома проповедника, тако да ромско приступање овим верским заједницама није мотивисано националном припадношћу њених угледника. Штавише, хришћанска брига коју Срби показују за ромске вернике, насупрот преовлађујућој одбојности и неповерењу већинског становништва, посебно им прија. Скорашње именовање Рома на проповедничку функцију у врањској Скупштини Сведока додатно импонује ромском делу верничке популације у погледу равноправности и утврђује их у учињеном религијском избору.

„Па, мисим да јесте. Гледајте, посао са Ромима су започели Срби, још док мој отац није знао за цркву. Једноставно, код старешина се прво, и не само код старешина, примећује прво та љубав. Рецимо, брат Мија. Не може човек да види да он прави разлику између овог и оног, код њега је све исто. И сви остали, то је оно

што је нас привукло. Ми као Роми, увек смо били подцењен народ, Цигани, ово, оно. А у цркви су људи пронашли место зато што овај не прави разлику зато што сам ја Циганин, да ли сам прљав, и да ли сам незапошљен, заиста ме воли к'о и свакога другог. Није било проблема ни раније када су само Срби радили са Ромима. Е, касније су се прикључили Роми и до дан-данас су они у заједници.“

М. Б., 18, пентекосталац, Лесковац

„Било је. Да је био Србин, он не зна прави смисао живота Рома. Утицало је што је био Ром старешина. У то време, он је био ту у махали, знао је увек шта се дешава. Ја ако сам био члан цркве, он чује да сам у кризи, да немам, он је био тај који је увек био спреман да припомогне. Србин, где станује тамо, виђамо се само на богослужење, он кући, ја кући, нема ту...“

П. К., 38, пентекосталац, Лесковац

„Да вам кажем поштено, значило ми је. А још више ми је значило и кад сам видела брата Мију, брата Станка, брата Стефана, они су из српске, сад тренутно, српске цркве. То ме је још више ојачало, да можемо сви заједно да будемо. Селим што је Ром то не мора да значи ништа. Мада, он нас увео у то, одрадио је пуно. Али, ипак је другачије кад ви видите да долазе старешине из Лесковца. Три Срба и један Ром, па то је много јако, човече!“

З. Д., 48, пентекосталац, Прокупље

Вишедеценијско искуство у верском просвећивању у махалама на страни је пентекосталаца, док је код других протестантских заједница појачано интензитета тек коју годину уназад. Још су се пре две и по деценије групе младих и старих Рома, једном или двапут недељно, слевале лесковачким путевима у кретању ка молитвеном дому у Улици Максима Горког. Заједно са српским, стасавао је и први ешалон ромских вођа из Подворца и „Славка Златановића“, насеља са већинском ромском популацијом. Они су касније одиграли пресудну улогу у ширењу Христове поруке сународницима, чинећи од њих окосницу садашњег пентекосталног лика јужно и источно од Ниша.

Аргумент да су резервоар будућег напредовања јеванђеоског духа обавезује нас да нијансираније тумачимо одговоре Рома пентекосталаца овог дела Србије:

1. једном броју верника једнозначно је хоће ли их на Божјем путу предводити старешинство беле и тамне боје коже: богобојажљивост их на то

обавезује и жеља да примером служе надолазећој омладини (таквима је, на пример, у Лесковцу ближи Духовни центар Еванђеоске цркве „Светло“);

2. сензибилитет других за већинско-мањинске односе из световног живота и раскол настао унутар лесковачке верничке групе боји њихове религијске погледе: хришћански службеник потекао из уских улицица са пренатрпаним кућерцима боље разуме природу и суштину ромског бића, уз целодневну расположивост и за најмање индивидуалне и породичне проблеме (стога се у Лесковцу опредељују да посећују Протестантску еванђеоску цркву „Заједница Рома“).

Кад већ није имала пресудну улогу на почецима верског организовања, додатно смо се распитивали за процене о томе хоће ли већи број Рома за проповедаоцима у будућности утицати на масовније ступање ромског народа у протестантске редове.

„Можда, мени то ништа не значи. Ја имам своју веру. Ја у Шид идем код Словака. Кад одемо ја и супруга они због нас причају на српском, проповедају на српском, певају на српском. Нико те не подцењава, да ти каже ти си Ром, ти си Циганин. Ти си мени брат и готово.“

М. М., 44, баптиста, Бериље (Прокупље)

„Не, то ми је свеједно. Да ли он је Ром или Србин или било који, Бог воли сви појединачно и ми лепо читамо Библију: ’Не треба боје коже да прецењавамо’. Да ли је он Србин или Циганин, то није важно, важно је да смо ми у заједницу, да смо браћа и сестре.“

Љ. З., 45, адвентиста, Винарце (Лесковац)

„Ја сам био у прилици да будем у Бујановцу. Кад ја одем међу Роме, то је сасвим другачије, ја познајем њих. Срж, комплетну ромску, ја познајем, мени је лакше да ступим с њима у контакт, имамо исте проблеме, Роми смо, па смо Роми. Сигурно је теже да Србин уђе међу Роме и да их у потпуности разуме. Сигурно, ако је верник Србин, да оде, сигурно ће бити отворен за њих, али колико ће да разуме суштину културе и проблематику? Требаће му сигурно прилично времена да уђе у то.“

Р. Ј., 41, пентекосталац, Лесковац

Библијски прокламована и у стварности подржана анационалност протестаната постиже делотворност мисије међу Ромима: научили су да су пред Богом равноправни са осталим нацијама и да светла или тамна пут не игра никакву улогу у изливима дарова Духа Светог на божју децу. Не сумњају ни

у добронамерност нерома у заједничарењу на богослужењима, нити у сопствену изабраност за „проповедање Речи“.

Подршка, пак, умножавању школованог верског подмлатка из ромских махала има своје рационално оправдање. Вековна изопштеност ромског народа из главних друштвених збивања условила је специфично уређење породичних, родбинских и комшијских релација („romanipen“), које „гацама“ на први поглед може изгледати чудно и странно.

1. „Божји човек“ из сопствених редова са много више стрпљења и такта приступиће ромском разумевању религиозности, превасходно умножавајући корпус религијске свести наспрам до тада преовлађујуће религијске праксе, заправо меланжа прапостојбинских образаца поштовања светог и елемената православља и ислама, усвојених досељавањем на просторе под њиховим превасходних утицајем;

2. Полуписменост или неписменост, особито старијих генерација, налаже додатну осетљивост духовног суверена за каналисање исправног практиковања верских дужности и обавеза и примерен увод у библијске истине.

3. Роми јесу народ који у дубини својих срца воли Бога, али услед неукости и нешколованости верског изричаја инсистирају на доживљеним личним искуствима у стварности (напуштање порочних понашања, исцељења и сл.).

4. Изазов пред свештеником је и да одржи Роме у привржености цркви: мањак концентрације и постојаности, након почетног одушевљеног пригрљивања Христовог учења, има за последицу отпадништво од вере или млако веровање, што у оба случаја није жељени исход мисијских напора.

5. Добро је позната и љубопитљивост ромског народа у стварима вере, што ће их неретко одвести на врата других мисионара, спремних да им посведоче своју визију пута у вечни живот. Тада на сцену ступа искуство и умеће ромских пастора да листом не подвргну руглу и подупру казнама оваква понашања, већ сигурношћу и искреношћу сопствених речи врате заблуделе овчице у раније стадо, дајући им довољно времена и разлога да научено заживи у дневној примени.

Интегритет и углед старешинства одређен је како испуњавањем верничких очекивања из домена црквеног деловања, тако и одликама личности у свакодневној комуникацији. Упитали смо вернике шта највише цене код својих пастора, комуницирају ли са њима и о којим темама, те да ли старешине удовољавају изреченим захтевима.

„Што су искрени, добро саслушају и онда ти дају одговарајући савет на темељу Библије. Кад има неки проблем у породицу, они саслушају пажљиво и онда дају савете на темељу Светог писма.

Они кажу: отвори тај и тај ставак, и онда прочитамо шта тамо пише. Они дају препоруке на темељу Светог писма, не говоре сами од себе. Дешавало се чак да кад неки брат почне да плаче док износи свој проблем, и старешина плаче, колико саосећа и брине са њим.“

С. Б., 37, Јеховин сведок, Тасковићи (Ниш)

„Ја свог пастора доживљавам да је он изабран од Бога да буде проповедник, то није случајност. То је мој проповедник кога је Бог изабрао да он има своју цркву и да брине о својим верницима. И он има јаку улогу у мени. Слушајте сад, да не буде погрешно, да је он изнад Христа, не. И он је слуга божји као што сам ја, а ја њега ценим да је он мој проповедник, да је он завршио Теолошки факултет, да има своје знање, да смо ми, такорећи, његово стадо, да он се брине о нама, ми смо његови верници.“

С. А., 50, адвентиста, Ниш

„Отвореност. Искреност, отвореност и понуда за помоћ, у било ком смислу. Не мора то да значи да ако ја немам, да он мора да има да ми да. Довољно је да прича са мном, да ме утеши у нечему. Пре је било и сада разлика велика. Што нису поносни. Што знају, на пример, у неку ситуацију да, без обзира што је он старешина, приступ им је обичан, као са сваким другим човеком. Јако су искрени, приступачни су, немају тог поноса.“

Ч. К., 50, пентекосталац, Лесковац

„Па, кад је нешто потребно, у неким хитним случајевима, он је ту. Ево, мене кад су ударила кола, мој стриц није био ту и пастор Селим се понудио да повезе мог оца у болницу и седели су касно.“

Н. К., 15, пентекосталац, Лесковац

Харизматске и цркве реформацијске баштине црквене душебрижнике називају пасторима. Основним елементима службеничке етике сматрају се: карактер, владање и интегритет вере. Речи морају бити у сагласју са исказаним друштвеним понашањем: на личном примеру старешина потврђује утемељеност „христоликог“ погледа на свет, који он својим ваљаним подучавањем очекује да препозна у мислима и делима других. Тек тада пастор може у вршењу своје основне функције – проповедање Јеванђеља и подучавање верника новом животу у Христу – да рачуна на љубав и следбеништво пастве.

1. На путама на темељу Светог писма, применљивим у сваковрсним животним ситуацијама и добрим припремама за вођење састанака, захвални

су највише Јеховини сведоци, чиме потврђују доктринарну повезаност са верском групом. Богоизабраност за катедром, убеђеност у исправност упућених порука и достојност задатка вођења цркве беспоговорно се прихватају.

2. Онима са мањком религијског знања из јеванђеоских редова годи приступачност црквених службеника да понизно служе потребама осталих верника, охрабрују у насталим потешкоћама и јачају правоверност разређену упливима несветог. Јер, како изјави један од ромских пентекосталних вођа, говор о вери мора да буде подупрт чињењем дела – „вера без дела је мртва“. Проповедање радосне вести, али и стална присутност у свакодневним животима пастве, одрешитост у преузетим потезима, самоконтрола и благост за туђе поступке, љубав, радост, мир – особине су којима верници одликују своје предводнике.

Служба на матерњем језику

Питали смо саговорнике за мишљење о ромском као богослужбеном језику, као и о пракси богослужења на ромском језику у црквама.

„Овде код нас не, на српском је. Увек неко долази од Срба, и онда ми не можемо да причамо ромски. Има брат из Запаљске Топонице, а долазе и проповедници, долазе пријатељи неки из Доњег Бријања, непожељно би било да ми разговарамо ромски, људи не разумеју.“

З. З., 28, адвентиста, Међа (Лесковац)

„На ромском, комплетно.“

М. М., 48, адвентиста, Врање

„Знаш шта, кад смо ми сви Цигани, кад смо сви Роми, онда причамо ромски. А кад имамо неког госта или неког Србина, онда причамо и српски. Нама је свеједно да ли они нама причају проповед по српски или по цигански, ми разумемо и цигански и српски. Није битно нама уопште како они причају. И американски нек' прича, само нек' мисли добро.“

В. Д., 39, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

Богослужбени израз на матерњем језику сведочи о духовном и културном идентитету једног народа. Библијско-предањско учење налаже да богослужење треба обављати на језику блиском и разумљивом његовим учесницима, који тако од пасивних посматрача задобијају улогу активних сарадника, у складу са прописаним црквеним устројством. Припадници

нетрадиционалних верских заједница у Србији богослужења обављају на савременом српском језику.

Богослужбена пракса у малим верским заједницама у југоисточној Србији има следећи изрицај:

1. свуда тамо где су Роми придружени српској браћи у Христу, богослужења се обављају на српском језику, што за њих не представља велики проблем с обзиром да га већина исти врло добро разуме и говори у дневној комуникацији, посебно млађе генерације;

2. у појединим богомољама адвентиста, баптиста, Јеховиних сведока и пентекосталаца, у различито доба дана, одвојене састанке одржавају српске и ромске групе: збива се то редовно због немогућности обједињавања великог броја верника на малом простору;

3. ромске групе тада саме одлучују хоће ли се молити и проповедати на матерњем језику или не. Гостује ли макар неки нером са стране, из поштовања и ради превазилажења језичке баријере, они обавезно богослуже на српском. (Ради се тако и у „Цркви под шатром“ у Лесковцу, највећој ромској јеванђеоској заједници у Србији: нађе ли се брат Србин или сестра Српкиња у заједничким клупама, проповед се одвија обавезно на већинском језику.);

4. када се, пак, богослужи на ромском, онда се то збива на следећи начин: изводи из Новог завета или трактата читају се на српском, онако како су и написани, а онда духовник проповед наставља на ромском језику.

Активну употребу ромског језика у црквеном животу требало би природно да прати сет преведених богослужбених књига. Занимало нас је каква је пракса адвентиста, Јеховиних сведока, баптиста и пентекосталаца у југоисточној Србији у погледу превођења основне и помоћне верске литературе.

„Има на ромском један трактат, раније тај трактат нисам могао да разумем, зато што има више гурбетских речи. А сад су ови из Скопља штампали, много је разумљивији. Мада је то на македонском и наш ромски у Србији и Македонији се разликује као што се разликују српски и македонски језик. На конгресу кад смо били у Куманово прошле године, не претпрошле године, била је издата брошура 'Шта Бог захтева од нас?'. А прошле године на обласном конгресу биле су две брошуре на ромском: 'И ти можеш бити божји пријатељ' и 'Радуј се заувек животу на земљи.'“

Е. С., 39, Јеховин сведок, Прешево

„То су песмарице, сви имамо исте песмарице. Она се написала тамо у Врању и онда, кад смо ми почели овде да радимо, они су послали нама те песмарице. Значи, те су песмарице направљене

за ромске цркве. У Врању има ромска црква, чиста ромска адвентистичка црква. Имаш у Врању, имаш у Бријању, имаш у Бојнику, баш чисте ромске адвентистичке цркве. Кад сам ја била у Врању, било је тридесет верника, али сад мислим да их има више.“

С. А., 50, адвентиста, Ниш

„Мислим да нема. Чула сам да је неко преводио Библију, не знам који део сада, правио Библију на ромском, неке старешине... Било је преведено 'Ко је Бог' на ромски, то је трактат, то је пројекат 'Филип', како је Бог створио свет, како је Адам и Ева створено и тако.“

Ј. С., 23, пентекосталац, Лесковац

Почивши Трифун Димић, некадашњи председник Матице ромске у Југославији, на сопствену иницијативу превео је на ромски језик Нови завет, Службеник, Трешник и Часословац, свештене књиге којима се произноси богослужење на ромском језику у оквиру Српске православне цркве.

Остале преводилачке активности верске литературе за потребе верујућег ромског народа скромног су обима: два-три трактата и ауторска песмарица

Сл. 1. Ромска песмарица (Д. Тодоровић, фебруар 2009)

са избором једног броја хришћанских песама.¹⁰ У најави је нови превод Библије. Добронамерна настојања успорена су вишедеценијским размирицама око стандардизацији ромског језика: нема сагласја ромских интелектуалаца око тога који би дијалект у Србији био промовисан у заједнички. Доступна публикована литература потиче из Македоније и са Косова и прави проблеме у разумевању текста српским Ромима.

Упркос констатованом недовољном подупирању евангелизацијског рада са Ромима пригодним црквеним штивом, интересовало нас је преовлађујуће расположење верника у погледу ефеката будућег мисијског рада: може ли се богослужењем на ромском и превођењем богослужбених књига допринети масовнијем ширењу протестантизма међу ромским народом?

„Не, па скоро је неразумљив тај језик који се преведе на ромском језику, јер малопре сте рекли, Гурбети, Арлије, наш језик је другачији. На пример, ево, Роми у Шабац, ми се не можемо споразумети на ромском, морамо на српски. Можда они преведу на тај језик који користе они у Шапцу, у Ваљеву, у Новом Саду, нама не одговара, треба нам мало више времена да бисмо разумели да читамо. А изгледа да неки ромски текстови долазе из Беча, из Аустрије, тамо има Рома са Косова, они су превели на тај свој језик. Јер, немамо наш један језик који је свима разумљив.“

И. А., 39, Јеховин сведок, Врањска Бања

„Не, ја бих био први који се не би сложио с тим. Јер, не може се тај материјал употребити за све Роме. Ја има ту Библију на ромском, где ни једну једину реч не могу да разумем, ни једну једину реч. Можда неко разуме ту Библију, они путујући Чергари. Ја сам је добио у Бања Луци. А македонски Роми говоре турски језик, не можеш да их разумеш никако. Па, у једном селу не говоре сви исто. Гурбети говоре друкше, ови православни српски Роми говоре друкше, они Бургијаши говоре друкше, Ерлије говоре друкше, значи, не може. Најлакше ми је на српском.“

Ж. М., 62, адвентиста, Доње Бријање (Лесковац)

„Од Библију да се прича мора мало простије. Скроз простије, да би могли народ да разуме. Ако причају мало културније, они не разумеју. Ја сам им пуно пута рекла, рекла сам и за проповедника то: 'Не може да причате оно, и ја нешто не знам.' И тако се труде, 'фала Богу, да просто причају. Јер, има кој' не зна да чита, седамдес' посто који долазе у цркву су неписмени. Ево, ја, ја сам неписмена.

¹⁰ Ђеримовић, Ацко и Ђеримовић, Јасмина, „Романи песмарица“, ХАЦ ЈЦО, Ниш, 2004.

Али, Бог је чинио, и ја читам, знам да разумем оно што је од Библију. И да читам, и да пишем нешто, оно што треба да научим тамо. Ја сам била неписмена скроз, а то је Бог чинио, стварно.“

К. Р., 54, пентекосталац, Лесковац

„Ево, ми. Има више омладина, не само наши двадесетак. Кад слушају музику, кад свирамо, кад певамо, они обавезно долазу. А кад проповед почне, они сви изађу напоље. Није им интересантно, а певање им интересантно. Чак знају песме да певају, а проповед неће да слушају. Кажем искрено...“

С. А., 15, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

Сами Роми разумеју улогу богослужења и превођења богослужбених књига на матерњи језик у мисијским пословима. И без експертског знања, они на терену препознају све недоумице проповедања ромској популацији.

1. Високозаступљена неписменост, посебно старијих, спутава у целом усвајању порука цркве (не само српски, Роми неретко не умеју да читају ни текст написан сопственим писмом). Стога се у црквама доста полаже на накнадно описмењавање верника, чак се испоставља као услов крштењу, посебно код Јеховиних сведока и адвентиста.

2. Пентекостално старешинство либералније приступа верницима: у организованијим заједницама, уз помоћ компјутера и пројектора (остале поседују макар графоскопе са фолијама), на бело платно у позадини преносе се припремљени изводи из Светог писма. Они се затим препричавају и појашњавају на ромском језику и тако приближавају свима са проблемима у читању и разумевању порука. Слично се поступа и када на ред дође певање песама, посебно код слављења.

Проповед на српском не представља проблем за велику већину Рома: социјални контакти од малих ногу, па и касније (краће или дуже) школовање упознаје их са говором већинског окружења. Не треба, међутим, скрајнути значај језика за подизање нивоа црквене свести и оцрковљење верника.

Пре него што буде решено питање избора јединственог ромског дијалекта и књижевног говора, изгледа да ће превазилажење језичке баријере у употреби Старог и Новог завета, те умножавања мањих трактата и брошура, највише подстицати будуће мисионарско-пастирске потребе локалних цркава. Посебно настојање да се обухвате млађе генерације, које ће потврду равноправности видети у активнијој јавној употреби свог језика. (Друго је питање какви ће то варијетети ромској језика бити: они са више српских речи, какви преовлађују данас код разних ромских група или они подстакнути тежњом да се очува и афирмише старина.)

Сл. 2. Детаљ са мешовитог богослужења на српском код Јеховиних сведока у Врању (говори ромски старешина Ненад Бекић) (Д. Тодоровић, фебруар 2009)

Сл. 3. Детаљи са богослужења за Роме на ромском код пентекосталаца у Лесковцу (Заједница Рома) (Д. Тодоровић, октобар 2008)

Чистије ромске цркве

Дознавши за тзв. ромске протестантске цркве на подручју југоисточне Србије, распитали смо се међу Ромима верницима да ли је њихово постојање пресудно утицало на доношење личне одлуке да се приступи некој од малих верских заједница.

„Овако... То јесте чиста ромска црква, али ми не правимо никакве разлике и у сваком тренутку је доступна сваком ко жели да дође. Ја кажем ромска црква, али вид'о си данас, долазио је брат Ђура из Топонице, сестра Сунчица из суседно село, до сада су долазили и брат Сотир и његова супруга, долазили су код нас...“

З. Р., 44, адвентиста, Косанчић (Бојник)

„Кад кажемо, увек кажемо да има црква, да се скупљају народ, да је ромска црква, али увек, кад питају, која вера, увек каже пентекосталска вера.“

Т. С., 23, пентекосталац, Ниш

„Па, неки кажу да је наша црква ромска... Мени то смета, искрено, да. То није ромска црква. Ако ми само Роми слаavimo Бога, није то решење. Врата Господња су отворена за било које нације, Србин, Шиптар, Муслиман, Турци, било које. Ако хоће да служи, да се преда Господу, да сазна истину, ми то не гледамо. Ја сам напоменуо да имамо и српске чланове цркве.“

Д. Д., 32, пентекосталац, Врање

Роми баптисти, Јеховини сведоци и адвентисти спремно одговарају да оживљавању њиховог духовног живота нису допринеле чисте ромске цркве. Томе се може веровати. И саме невелике, ове се верске заједнице не могу похвалити бројним ромским верницима. Пионири преобраћивања из махала ступали су међу српску сабраћу у време кад ромских цркава није било, брзо усвајајући доктрине, вредности и праксу нових верских група. Свесни социјалних импликација свог верског статуса, искрено су се посветили живљењу усвојеног догматизма у малим хришћанским енклавама. Темељна промена збива се на истеку првог миленијума, када чињење добрих дела верских хуманитараца удесетостручује ромске регруте за нови начин живота.

Скупштине Јеховиних сведока данас проводе искључиво заједничка верска окупљања. Хришћанска баптистичка црква има тек једну самосталну ромску групу у Белој Паланци. (У Нишу је заједничка служба, у Пироту нема Рома међу баптистима, а у Шаиновцу се ради само са ромском децом.)

И Адвентистичка црква, друга по јачини у овом делу Србије, окушала се у самосталном раду са Ромима. Са најдужим стажом је црква у Доњем Бријању, она је касније испилила заједницу у Драговцу (Бојнику), а родбинским везама и ону у Врању. У Винарцу код Лесковца „суботари“ се окупљају у сопственим просторијама, тачније опремљеном спрату породичне куће Љиљане и Десимира Зекића.¹¹

Старешинства за мисијски рад решила су да се подршком тзв. ромским црквама приближе новопридошлом чланству, да покуцају на врата и ступе на њихове прагове, са намером да их интегришу у мрежу постулираних социјалних односа. Њиховим би се отварањем поступно превазилазили укорени ромски страхови од контакта са Србима, те лакше усвајање новог система веровања. Али, у ово се поглавље верског организовања ушло са много релативизирања: уздизање нових црквених зграда материјалном помоћи из иностраних централа и локалним издвајањима није пратила доследност у организационом смислу, најпре у два сегмента.

1. Један се тицао мањка школованог свештенства са сталним боравком у месном окружењу, које би непосредно надгледало напоре саображавања животних навика библијским обрасцима и ублажавало ефекте негативних друштвених реакција. Без строгог надзора, копнело је стриктно следбеништво божанских принципа, притиснуто тегобама сиромаштва и неизвесне егзистенције, умножавала се непримерена понашања и посртања услед разочарења.

2. Други обухвата укоренење стереотипе већинског народа према ромској мањини, који су се из световне прелили у сферу светог. Формирани замеци верских група су мање-више препуштани себи самима: у дане богослужења нису свраћала браћа и сестре из донедавних заједничких цркава, подастирући тако бледуњавање евангелизаторске учинке самих Рома међу сународницима, али и међу комшијама српске националности. Узалудна су била појашњења да се не ради ни о каквим „ромским“, већ о јединственим баптистичким или адвентистичким црквама; у клупама су седели малобројни Роми, ускраћени за признање једнакости у верском пољу.

И ширење и умножавање пентекосталног учења прошло је сличан пут. Почињало је стидљивим ромским придруживањем формираним верским групама, које је прерастало за кратко време у многоструко активно учествовање у засебним терминима и завршавало у уступљеним, закупљеним или новоподигнутим објектима у срцима махала. Овај је процес, међутим, имао и своје особености.

¹¹ Тодоровић, Драган, „Етнографско-социографски показатељи раширености протестантских верских заједница у југоисточној Србији (са посебним освртом на Роме протестанте)“, Етнолошко-антрополошке свеске 19, 87–111, 2012а.

1. Израстање и осамостаљивање нових верских заједница пратили су ромски пастори са верификованим библијским курсевима или у процесу стицања теолошког образовања, спремни да се понизе и примером сведоче службе Богу међу својим народом. И омогуће му да без устручавања лични верски доживљај подели са родбином и пријатељима, не страхујући да ће то проузроковати чуђење међу браћом српске националности због мањих одступања од унапред прописаних норми.

2. Подстакнута неспутаност, нарочито међу сиромашнијима, у домаћем окружењу на корак од дома, без стида и суздржаности, учинила је ромска јеванђеоска богослужења препознатљивим манифестацијама деловања Духа Светог, која су изазивала дивљење и поштовање за „ромске“ цркве од стране свију. Српско присуство било је пожељно, али изостајање није изазивало осећај мање вредности и неприхваћености; штавише, придев „ромска“ служио је на дику и понос.

Ако већ нису суштински условљавале религијски избор у прошлости, интересовали смо се за ромско мњење о ефектима ромских цркава у предстојећем мисијском раду и процену темпа њиховог умножавања.

„Да вам кажем нешто, смета ми то што је ромска црква, што је тако зовете. Било да је ромска, било да је српска, енглеска... никад не би ишла у енглеску цркву, смета ми то испред цркве. Црква је црква. И да је ова наша црква српска црква, никад не би ишла... А ако се отвори у махали, где су све Роми, нека буде на ромском, то је нормално. Нека буде само црква. Јер, ако волим Бога и верујем, а стоји испред оно да је ромска црква, ја мислим да неће да ме приме, да ће да ме истерају. Црква треба бити отворена за све...“

Д. М., 34, баптиста, Ниш

„Па, можда, а не мора да значи. Можда би било. Ако човек има првенствено љубав према Богу, било где, или било каква да је Скупштина, да ли су то Роми само или само Срби, ако човек има љубав према Јехови, он ће служити њему било где и у било којој припадности.“

Б. Р., 37, Јеховин сведок, Врањска Бања

„Ја не видим ту ништа лоше. Није ова црква направљена да се ми Роми одвојимо од Срба, не, најмање то. Још би мени било драго да су више Срби него Роми, овде је приступ свима допуштен. Ево, данас сте видели једну болесну Српкињу, дошла је. Проблем је у томе што Срби са понижавајуће гледају ако уиђу у ромској цркви, то за њих понижавајуће ако уђу у ромској цркви. А ми

смо створили цркву ту не због тога што нећемо да се мешамо са Србима у граду, него зато што је то далеко, 35 километра нам је до Ниша, 35 километра нам је до Лесковца. Овај брат, док је био жив, он је са породицом живео ту увек и био је старешина цркве, држао је проповеди, подучавао нас је човек, и то за њега није било страшно. Али, видите, Срби су ти који се подвојавају и који праве разлике: е, то је ромска црква, ту се само Роми окупљају. Не, па и кажу, ми живимо са људима, лепо се слажемо, моја жена им каже: 'Ајде, дођите у цркву.' Па, доће ћемо...? Али, неће да дођу, јер кажу да ће да им се смеју ако дођу у ромску цркву. А наши проповедници из Ниша и Лесковца су Срби, имају велике школе.“

Ж. М., 62, адвентиста, Доње Бријање (Лесковац)

„Ја мислим да не би. Све што више се отварају цркве, то је више по људима. Ево, узећу пример из Врања. У Врању има чет'ри цркве наше отворене у једној махали. Знаш шта кажу људи? Цркве отварају, зато што имају користи од тога, зграбе паре. Није добро што има и овде код нас две. Најбоље би било само једна црква да буде. Сав народ који хоће да слави Господа, у ту цркву нека дође. Рецимо, у свакој махали нашој по једна да се отвара црква. Није то то. Свако ће да види, мени је близу овде, мени овде, у све три не би било кол'ко у једну треба да буде. Није то то, није више занимљиво. Свако ће имати своју причу, да му се није исплатило, не би отворио цркву, знаш како...“

А зашто постоје четири цркве у Врању? То је велика прича. Дошло је до проблема, раздвајање. Сви ти људи који сад имају различите цркве, сви су радили у једној. Е, сад, ја 'оћу да будем већи од тебе, ти ми не дозвољаваш, па 'ајд' ја ћу на другу страну да отворим, овај овамо и то је. А све је то једна црква.“

П. К., 38, пентекосталац, Лесковац

„Не. Код нас не се каже да је то баш ромска. Ми кажемо да је то црква јеванђеоска, и то није важно, нећемо ми да дајемо цркву. Па, ево, ја ти кажем, у Бању немамо Србини, али у Врању видим, била сам неколико пута, значи, има сестре и Српкиње, а у Лесковац има пола-пола. Није дош'о Исус Христ само за Цигани, то и за вас важи. Да ли је Исус Христ дошао само за Срби? Није, он је дош'о и за Гурбети, и за Шиптари, и за Албанци, и за Немци, и за Бугари, за сви широм света. Бог је све створио народ. И, шта сад, ми да кажемо да је црква циганска? Не.“

В. Д., 39, пентекосталац, Врањска Бања (Врање)

Роми наклоњени протестантизму у југоисточној Србији здушно подржавају оснивање молитвених домова у својим махалама, образлажући такав став следећим разлозима:

1. ромске цркве не симболизују нове „берлинске зидове“ са неромима, већ прилику да им се на директан начин посведочи о Христовој отворености за ромске душе и безначајности етничких и расних различитости за живот у Господу,

2. ромској браћи и сестрама десетинама километара удаљеним од урбаних центара умањују се транспортни трошкови и пружа прилика да спокојно исповедају новоприхваћену веру.

Следи и визионарско упозорење верским првацима: не отварати их тек да би се убележио плус у мисионарском картону, већ у пратњи појединаца посвећених преданом и стрпљивом раду и спремних да сопственим животима сведоче очекиване измене код других. Такве ромске цркве биле би онда лакмус папир и за нероме да на личном примеру тестирају изјављивану библијску једнакост верника у милости божјој.

Сличног су става и верске вође:

„Ево како ја гледам на те ромске цркве. Шта ја знам, ја нисам за то да цркве буду типично чисто ромске, чисто националне. Ја волим да ту буду и Срби, и Роми и ако има још која нација, да буду заједно. Мени се то свиђа. У Врању има две цркве, има ромска црква. Није то ромска црква, него су у том крају сви Роми. А ми некад направимо договор да одемо сви заједно у доњу цркву, где су наша браћа Срби и да заједно учествујемо у богослужењу. А имамо и време када они долазе код нас и опет имамо заједно богослужење.

Јесте, порастао је број Рома у ромској адвентистичкој цркви. То нема везе са националношћу, него је то више зато што им је то ближе, црква им је ближе и они ту долазе чешће, да тако кажем. Кад долазе чешће, онда се загреју више да чују о Богу, о божјој истини, о божјој љубави. То је био и једини разлог што је наша црква отворила посебну цркву у ромској махали. Пре него што се то отворило, ми смо видели да је доста људи желело да дође, али им је црква доле јако далеко и то је био једини разлог зашто многи нису дошли. А када се отворила црква, ту им је било ближе и многи су долазили.“

А. Ђ., адвентиста, Врање

„Дакле, за њих ће то бити велика предност да они у самом почетку не морају дати новца да би негде путовали. Значи, биће мање жртава са њихове стране и у физичком и у материјалном смислу. Ту је пред њихова врата, онда ће одазив бити, бар је моје мишљење такво, велики и они ће присуствовати скоро свим састанцима. Ја сматрам да ће бити велики број верника... Скупштина се формира у махали да би се приближила ромским верницима... Када ми видимо да имамо ту и Србе који желе да постану, онда ми наравно ћемо све учинити на српском, то нам уопште није проблем.“

Н. Б., Јеховин сведок, Врање

„Али, мислим да међу Ромима може та црква која је сачињена од Рома, може пуно да утиче на ромску популацију... Нисмо затворени, искључиво само за Роме, желимо да радимо са свима онима који су у потреби. Ипак, мислим да је мени као Рому много лакше да приђем једном Рому и да му кажем ко сам, шта сам, у шта верујем, него да приђем неком Србину. Он има прво да ме гледа кроз наочаре предрасуда и због тога мало у том пољу ширења еванђеља код неромске популације, мало смо стагнирали. Потребно нам је да неко дође, да буде ту са нама, ко је прекаљен и искусан радник, који је поштен и који је заиста човек од ауторитета. Да он може бити ту са нама, да можемо заједно да радимо, да не иде у посету само Роми, него да иде један брат Ром и један Србин. То би у очима овог народа много другачију слику донело.“

М. С., пентекосталац, Прокупље

Оптимизам верских вођа наговештава да се у будућности могу очекивати нове цркве у близини ромских насеља или у њима самима, како би се ромском становништву упућивале непосредне поруке о богоугодном начину живота и развевале предрасуде о непожељности међу већинским српским верницима.

Нарасло искуство опредељује их на комплекснију реализацију планова и програма: 1. припрема младих ромских нараштаја за верске вође, 2. заједнички теренски наступ српских и ромских евангелизатора, 3. подстрек већинском становништву за смањивање верске дистанце и сл.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Пропусте великих верских заједница у раду с Ромима и њихово незадовољство сопственим положајем у савременом друштву, вешто користе управо протестантске религијске организације својим учењима, спонтаном побожношћу и облицима заједништва у којима се доживљава људска присност и душевни мир. Мноштво разлога који погодују конверзији ромских православних и верника ислама на протестантизам могу се систематизовати у четири групе: социјално-економску (услуге милосрђа, образовање, саветодавне услуге, медицинска помоћ, економски развој), богословску (личност пастора, служба на матерњем језику, постојање чистих ромских цркава, суштина верског учења), културну (улога песме, музике и игре у служби, неспутаност емотивног доживљаја и испољавања вере, присност у личном контакту и брига о породици и деци као одлика традиционалног ромског културног обрасца) и политичку (залагање за религијске слободе и једнакост свих верских заједница, борба за људска и политичка права Рома).

Показано је да већи број „божјих људи“ ромске националности за проповедаоницама протестантских верских храмова може да у будућности допринесе примереном уводу у библијске истине, увећању религијске свести и исправном практиковању верских дужности и обавеза од стране њихових сународника. Од старешина верништво очекује сагласје између верских речи и дела, између упута на темељу Светог писма, применљивим у сваковрсним животним ситуацијама и понизне службе потребама пастве. Свуда тамо где су Роми придружени српској браћи у Христу, богослужбена пракса обавља се на српском језику; одвојени састанци ромске и српске групе организују се једино услед немогућности обједињавања великог броја верника на малом простору. Упркос свести о значају матерњег језика у мисијским пословима, ређој проповеди на ромском допринеси висок проценат неписмености старијег верништва, скромна расположива верска литература и вишедеценијске размирице око стандардизацији ромског језика. Умножен број тзв. чистих ромских протестантских цркава на југоистоку Србије, посебно у ромским махалама, прилика је да реч пастора допре до удаљених ромских прагова. Успешност њиховог деловања, пак, подразумева обавезу старешинстава да много више улажу у теолошко образовање потенцијалног проповедничког кадра из месног окружења и отвореније подржавају евангелизаторске напоре самих Рома међу сународницима и комшијама српске националности.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, Allan, „An Introduction to Pentecostalism: Global Charismatic Christianity“, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Berger, Piter L., прир. „Desekularizacija sveta: Oživljavanje religije i svetska politika“, Mediteran publishing, Novi Sad, 2008.
- Бјелајац, Бранко, „Протестантизам у Србији (Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији – I део)“, Алфа и Омега, Београд, 2003.
- Бјелајац, Бранко, „Протестантизам у Србији (Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији – II део)“, Сотериа, Београд, 2010.
- Williams, Patrick, „Le miracle et la necessite: a propos du developpement du Pentecotisme chez les Tsiganes“, Arch. Sci. sociales Relig. 73, 81–98, 1991.
- Gay у Blasco, Paloma, „Gitano Evangelism: The Emergence of a Politico-religious Diaspora“, Paper presented at the 6th EASA Conference, Krakow 26–29 July 2000.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., „Протестантизација Рома Србије“, у Драгољуб Б. Ђорђевић, прир., Муке са светим, 145–154, Нишки културни центар, Ниш, 2007.
- Ђорђевић, Драгољуб В., „Преобраћање Рома на протестантизам (Model, činoci, tumačenje)“, у Zorica Kuburić и Srđan Sremac, прир., Konverzija i kontekst (Teorijski, metodološki i praktični pristup religijskoj konverziji), 227–244, Centar za empirijska istraživanja religije, Novi Sad, 2009.
- Ђорђевић, Драгољуб В. and Todorović, Dragan, „Orthodox Priests and the Protestant Roma (A Bit of Empirical Research from the South of Serbia)“, in Mirko Blagojević and Dragan Todorović, eds., Orthodoxy from an Empirical Perspective, 175–188, YSSSR and IPST, Niš and Belgrade, 2011.
- Cox, Harvey, „Fire from Heaven – The Rise of Pentecostal Spirituality and the Reshaping of Religion in the Twenty-first Century“, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, 1995.
- Coleman, Simon, „The Globalisation of Charismatic Christianity (Spreading the Gospel of Prosperity)“, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Kuburić, Zorica, „The Gypsy Protestant Between Nationally Mixed and Homogenous Encourage“, in Dragoljub B. Đorđević, ed., Roma Religious Culture, 163–167, YSSSR, YURom centar and Punta, Niš, 2003.
- Kuburić, Zorica, „Verske zajednice u Srbiji i verska distanca“, CEIR, Novi Sad, 2010.
- Куртић, Тане, „Протестантска Еванђеоска црква 'Заједница Рома' у Лесковцу“, Лесковачки зборник XLVIII, 351–358, 2008.
- Martin, David, „Tongues of Fire: The Explosion of Protestantism in Latin America“, Blackwell Publishers, Oxford UK and Cambridge MA, 1990.
- Martin, David, „Pentecostalism: The World their Parish“, Blackwell, Oxford, 2002.
- Miller, Donald E., „Pentecostals: The New Face of Christian Social Engagement“, Journal for the Scientific Study of Religion 46, 4, 435–445, 2007.
- Miller, Donald E. and Yamamon, Tetsunao, „Global Pentecostalism: The New Face of Christian Social Engagement“, University of California Press, California, 2007.
- Славкова, Магдалена, „Циганите евангелисти в България“, Парадигма, София, 2007.
- Todorović, Dragan, ed., „Evangelization, Conversion, Proselytism“, YSSSR, Niš, 2004.
- Тодоровић, Драган, „Протестантизам – нова религија Рома југоисточне Србије“, у Daniel Sinani, ur., Antropologija, religije i alternativne religije: kultura identiteta, 235–266, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2011a.
- Тодоровић, Драган, „Протестантизам на Балкану и у Србији“, Социолошки преглед 45, 3, 265–294, 2011б.

- Тодоровић, Драган, „Етнографско-социографски показатељи раширености протестантских верских заједница у југоисточној Србији (са посебним освртом на Роме протестанте)“, Етнолошко-антрополошке свеске 19, 87–111, 2012а.
- Тодоровић, Драган, „Роми као пентекосталци у југоисточној Србији“, у Тибор Варади и Горан Башић, прир., Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције, 461–475, САНУ, Београд, 2012б.
- Todorović, Dragan, „Uloga kulturnih faktora u protestantizaciji Roma jugoistočne Srbije“, *Kultura* 136, 376–402, 2012в.
- Тодоровић, Драган и Ђорђевић, Драгољуб Б., прир., „О мисионарењу, преобраћењу и прозелитизму“, ЈУНИР и Свен, Ниш, 2004.
- Todorović, Dragan and Živković, Jovan, „Branislav Pavlov: Head of Jehovah’s Witnesses in Bujanovac“, in Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović and Miloš Jovanović, eds., *A Priest on the Border*, 103–121, YSSSR and Faculty of Mechanical Engineering at the University of Niš, Niš, 2013.
- Ђеримовић, Ацко и Ђеримовић, Јасмина, „Романи песмарица“, ХАЦ ЈЦО, Ниш, 2004.
- Цацаноска, Ружица, „Протестантизмот во Македонија и современото малцинско-христијанско верско структурирање“, *Теме* 27, 3, 437–449, 2003.
- Цацаноска, Ружица, „Промени во конфесионалниот идентитет на Ромите во Република Македонија“, у Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, прир., *Геокултура развоја и култура мира на Балкану (Етничка и религијска позадина)*, 235–248, Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2006.

Dragan Todorović

THE ROLE OF THEOLOGICAL FACTORS IN THE PROTESTANTISATION OF THE ROMA IN SOUTHEASTERN SERBIA

S u m m a r y

Protestants in southeastern Serbia, using the disinterestedness of the official religious structures and dignitaries of Orthodoxy and Islam, have opened up to the Romani problems, and included them in the existing group activities with a lot of Christian love, encouraging them to build a new identity, based on the Holy Scripture.

The Protestantization of Roma implies the more recent process of mass inclusion of Serbian Roma into the small religious communities of Protestant provenience. An important role in this process is played by theological factors: the personality of the preacher from their own ethnic group, the worshiping service in the mother tongue, and the existence of purely Romani churches.

The research was carried out on the sample of 60 baptized believers of Romani nationality, as well as 14 Roma and non-Roma religious leaders. The data was acquired using the in-depth interview method, based on the standardized procedure with Roma believers and non-Roma and Roma leaders of Protestant religious communities in southeastern Serbia (Christian Baptist Church, Jehovah’s Witnesses, Christian Adventist Church, and Evangelical Pentecostal Church).

БАЊАШКИ СУД ИЗ УГЛА НОВИХ ТЕРЕНСКИХ ИСТРАЖИВАЊА*

АНАМАРИЈА СОРЕСКУ МАРИНКОВИЋ**

А п с т р а к т. – Ромски суд је данас постао једна од централних и веома развијених тема у ромолошким студијама. Будући да је ромски суд веома важан елемент у животима многих ромских група широм света, његова природа, порекло, функције и карактеристике биле су широко разматране у оквиру различитих поља ромских студија. У овом раду ћу покушати да ревидирам у науци распрострањену теорију да све групе које имају ромски суд и говоре ромски језик. Анализа се заснива на сећањима на ту институцију и неке њене елементе који су још увек присутни међу Бањашима у Мађарској, северозападној Србији и северној Хрватској. Рад представља резултат етнолошких и антрополошких теренских истраживања обављених у Међимурју (у Хрватској) и у области Бачке (Србија). Коришћени су интервјуи и писани извори о Бањашима у Мађарској, као и резултати екстензивних теренских истраживања Бањаша и Рудара у Србији јужно од Дунава и у Бугарској. Осветљавањем чињенице о постојању ромског суда код ромских група које говоре румунски језик, овај рад има за циљ да допринесе бољем разумевању порекла и природе ове институције уопште.

Кључне речи: Роми, Бањаша, ромски суд, *крис*, ромске студије.

ДЕБАТА О РОМСКОМ СУДУ У АКАДЕМСКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Од објављивања првих извештаја и етнографских описа о ромском обичајном праву и ромском суду,¹ истраживачки интерес је био врло дина-

* Рад је написан као резултат рада на пројекту „Језик, фолклор и миграције на Балкану“ (број. 178010) Балканолошког института САНУ, Београд.

** Балканолошки институт САНУ.

¹ Свесни смо чињенице да су ови термини, јако популарни у академској литератури, заправо конструкти истраживача и ромске интелигенције (видети у: Elena Marushiakova,

мичан. Међутим, дебата научника из различитих области ромолошких студија, у погледу ромског суда, има скоро једнако дугачку историју, која траје и до данас.

Два адвоката, Валтер Ото Вајраух и Морин Ан Бел, први су сумирали општа знања о аутономном ромском законодавству и направили прво опште поређење са приватним и јавним правом у западним демократским државама. Њихов есеј, *Аутономно законодавство: Случај „Цијана“*, објављен 1993. у „Правном часопису“ у Јејлу имао је за циљ да допринесе бољем разумевању високо развијеног интерног ромског закона, који служи одржавању унутрашњег реда и контроле, а у исто време уједињује и штити Роме и ромску традицију од потенцијално непријатељских друштава у којима Роми живе. Други циљ био је да се покаже значај приватног права у свакодневном функционисању друштва.² Аутори су показали да је овај аутономни закон, који постоји независно од доминантних правних система, остао невидљив у правној науци и да представља приличан изазов за утврђене начине мишљења. Њихова велика заслуга је што су показали да је *крис* динамичан систем који је способан да се адаптира на нове друштвене ситуације, медијатор друштвене промене и, истовремено, чувар традиције. Вајраух је такође подстакао дискусије тиме што је посебан број „Америчког часописа за упоредно право“ из 1997. године посветио теми ромског права и 2001. године објавио зборник радова на тему ромских правних традиција и културе.³ Иницијални есеј из 1993. године био је озбиљно критикован будући да се ослањао на „екстензивну и аморфну не-правничку литературу и оскудне расположиве ромске изворе“.⁴ Уз признавање заслуга двојици правних стручњака Ектон је истакао да је „њихова етнографија била у потпуности секундарна и синтетичка“⁵ док је Кан приметио да њихов опис пати од антрополошких предрасуда секундарних извора на којима се њихове хипотезе заснивају јер „посвећује претерану пажњу питањима ритуалне чистоте, сексуалним табуима, ритуалној нечистоћи жена и хигијенским питањима науштрб испитивања

Vesselin Popov, „The Gypsy Court in Eastern Europe“, *Romani Studies*, Fifth Series, 17(1)/2007: 68). У овом раду ћемо користити углавном термин *ромски суд* да би се означио ромски правни систем као целина.

² Видети у: Walter Otto Weyrauch, Anne Maureen Bell, „Autonomous lawmaking: the case of the ‘Gypsies’“, *The Yale Law Journal* 103(2)/1993.

³ Видети у: Walter Otto Weyrauch, ed. „Gypsy Law: Romani legal traditions and culture“, University of California Press, 2001.

⁴ *Idem*: 324.

⁵ Видети у: Thomas Acton, „A three-cornered choice: structural consequences of value-priorities in Gypsy law as a model for more general understanding of variations in the administration of justice“, *The American Journal of Comparative Law* 51(3)/2003: 643.

нормативних правних елемената ромског закона⁶. Са друге стране, Рајсман је критиковао друге ауторе због „историчности“ у представљању ромског закона као органске последице племенске традиције и третирања закона као доживљеног искуства пре него свесног избора. Он је указао да Вајраух и Бел гаје моралну равнодушност према реакционарним и за појединца опресивним особеностима ромског друштва.⁷

Неколико аутора је покушало да направи значајне типологије ромске правде, посебно имајући у виду *крис* као референтну тачку. Ектон, Кефри и Манди су предложили једну идеалнотипску дихотомију између система *криса* и „феудалног“ система, са Калдерашима и Кале као екстремним случајевима, међу којима се могу наћи и друге ромске групе.⁸ Мада се, на први поглед, ова два система друштвене контроле међусобно веома разликују од система приватне освете који се среће код старих номадских ромских заједница у северозападној Европи као и јавних суђења (*криса*) који регулишу грађанске и кривичне размирице међу многим Ромима у источној Европи, аутори показују да су ова два идеалнотипска модела – „феудални“ модел и *крис* модел – у ствари поларизоване варијанте са заједничком структуром. „Феудални модел припада анархистичком и номадском животном стилу, док модел суда припада седентарним и структурираним заједницама.“⁹ Неколико година касније, Ектон је лично изнео низ примедби о дводимензионалном моделу и увео трећу категорију, према којој *баро шеро* не представља изузетак. Његова типологија се може представити у виду троугла, „са феудалним системом, *крисом* и *баро шеро* постављеним при крају три екстрема, где сваки од њих има за приоритет различите вредности, а то су: лична одговорност, консензус и традиција, а свако друштво има различиту личност као ауторитет.“¹⁰ Даље, Ектон предлаже да се судска институција *Мешаре*, која може да посредује међу различитим групама Калдерара, као што је то показала Елена Марушијакова,¹¹ не сматра за пример ромског *криса*, већ за паралелну институцију, која је можда под утицајем *криса*. Марушијакова и Попов

⁶ Видети у: Claude Cahn, „Romani law in the Timiș County Giambaș community“, *Romani Studies*, Fifth Series, 19(2)/2009: 88.

⁷ За детаље, видети у: Michael Reisman, „Autonomy, interdependence and responsibility“, *The Yale Law Journal* 103(2)/1993.

⁸ Видети у: Thomas Acton, Susan Caffrey, Gary Mundy, „Theorizing Gypsy law“, *The American Journal of Comparative Law* [Symposium on Gypsy Law] 45(2)/1997.

⁹ *Idem*: 238.

¹⁰ Видети у: Thomas Acton, „A three-cornered choice: structural consequences of value-priorities in Gypsy law as a model for more general understanding of variations in the administration of justice“, *The American Journal of Comparative Law* 51(3)/2003: 649.

¹¹ Видети у: Elena Marushiakova, „Self-government among Bulgarian Gypsies“, у: Taras, Ray (ур.), *National identities and ethnic minorities in Eastern Europe*, Macmillan, London, 1998.

су одбацили Ектонов тродимензионални модел и назвали га „научном мистификацијом“. На основу сопствене теренске грађе оповргли су Ектонов модел конструисан помоћу података добијених од само једног саговорника.¹² Двоје бугарских етнолога такође су критиковали Ектоново тврђење да је институција ромског суда настала у Влашкој и да „показује сличности у етикецији и пракси са румунским сеоским скупштинама (...), као и да је била функционално одговарајућа за заједницу у ропском положају, која је креирала структуре паралелне институцијама својих господара да би што боље заштитила интегритет своје заједнице од мешања робовласника“.¹³ Марушијакова и Попов сматрају да Ектон није разумео појединости ропства у румунским дунавским кнежевинама и да је његово размишљање нелогично, јер румунски сељаци, који би требало да буду модел, нису били у ропском положају.¹⁴

Током година, дефиниције ромског суда које су понудили различити истраживачи значајно су се међусобно разликовале. Неки аутори су сматрали да је у питању државно тело у ембрионалној форми¹⁵ док су други говорили да нема суштинске разлике између ромске и не-ромске правде, „већ су пре одређене ромске групе и одређење националне државе смештене на различитим позицијама дуж истог мултидимензионалног континуума“¹⁶ (или чак ограничавају ромски суд на „савет једног или више људи, које нико није био присиљен да послуша“).¹⁷

Ова дебата знатно је допринела проширењу корпуса научне литературе о ромском суду и претворила га у кључну и добро разрађену тему у ромским студијама.

РОМСКИ СУД – ФОРМАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ПОЈАМ КОНСЕНЗУСА

У наставку ће укратко бити представљене формалне карактеристике ромског суда у централној, источној и југоисточној Европи, као и северним црноморским областима, а детаљно концепт консензуса, кључни појам који

¹² Видети у: Elena Marushiakova, Vesselin Popov, „The Gypsy Court in Eastern Europe“, *Romani Studies*, Fifth Series, 17(1)/2007: 70.

¹³ Видети у: Thomas Acton, *idem*: 645.

¹⁴ Видети у: Elena Marushiakova, Vesselin Popov, *idem*: 75.

¹⁵ Видети у: Susan Caffrey, Gary Mundy, „Informal system of justice: The formation of law within Gypsy communities“, у: Weyrauch, Walter O. (yr.), *Gypsy Law. Romani legal traditions and culture*, University of California Press, Berkeley, 2001: 104.

¹⁶ Видети у: Thomas Acton, *idem*: 641.

¹⁷ Видети у: Michael Stewart, „Time of the Gypsies“, Westview Press, Boulder Co, 1997.

стоји иза функционисања ромског суда, углавном на основу студија бугарских етнолога Елене Марушијакове и Веселина Попова.¹⁸ На основу ових описа, биће утврђено да ли се и у ком степену бањашки интерни судски систем преклапа са ромским судом уопште.

Ромски суд се може одржати на било којој погодној локацији (ливада, двориште, већа соба нечије куће и др.), и сваки члан ромске заједнице може да учествује у саслушању. Судије седе у кругу, а сви остали присутни стоје око њих. Суђењем руководи најугледнији члан суда. Обе стране износе своје ставове, затим следи судска расправа током које се разјашњавају околности и позивају сведоци. Током саслушања судије најчешће узимају реч, али свако ко је присутан такође има право да говори и коментарише изношењем примера из прошлости, традиционалне праксе, биографских прича или из фолклора. Дискусије нису временски ограничене, свако може да говори колико жели јер је основни циљ да се приближи позиција странке, тако да се коначно постигне консензус кроз узајамни компромис. Пошто судије донесу одлуку да се донекле дошло до заједничког става, они формулишу одлуку прихватљиву за све укључене стране и јавно је саопште. Одлука суда обавезно садржи и новчани део који се плаћа оштећеној страни или даје као компензација за неправедну оптужбу. Одлуке су увек у складу са материјалним могућностима прекршиоца. Одлука ромског суда се не може опозвати и сматра се коначном.

Најпоузданији метод установљавања истине у случајевима у којима прикупљене информације нису јасне или када су искази сведока контрадикторни, представља јавна заклетва пред ромским судом и присутним људима, која се обавља у ритуализованој форми. Основни део чини набрајање разних несрећа које ће се десити кривоклетнику и његовој породици у случају да не каже истину. Постоје неке разлике у давању заклетве између ромских група: заклетва се може дати пред иконом, пред црквеном иконом у цркви, испред заложене ватре, поред реке, на два дрвена штапа постављена у облику крста, пред векном хлеба,¹⁹ уопште – пред стварима које заједница сматра светињама. Све ромске групе верују да кривоклетство доноси различите несреће кривоклетнику и његовој породици у скорој будућности.

Што се тиче врсте случајева који се износе пред ромским судом, најчешће су у питању расправе око економских интереса (насртаји на тржиште,

¹⁸ За више детаља, видети у: Elena Marushiakova, *idem*, Elena Marushiakova, Vesselin Popov, *idem*.

¹⁹ За више детаља, видети у: Elena Marushiakova, Vesselin Popov, „The Gypsy Court as a concept of consensus among service nomads in the northern Black Sea area“, у: Leder, Stefan, Streck, Bernhard, Shifts and drifts in nomad-sedentary relations, Reichert, Wiesbaden, 2005: 135.

нелојална конкуренција, подривање тржишта, преузимање реда или муштерија, неплаћени дугови, итд.). Такође постоје и расправе у вези са породичним питањима (надокнада ако невеста није девица, конфликти између супружника, или између маћехе и пасторке, итд.) и, ређе, моралне и етичке расправе и проблеми који се тичу заједнице као целине.

Одлуке ромског суда су обавезујуће, будући да ромски суд нема овлашћене институције које би омогућиле имплементацију одлука и санкција. Ако особа игнорише одлуке суда и одбије да их прихвати, принуђена је да напусти заједницу. Марушијакова и Попов истичу да, пре свега, „основна идеја која одређује облик и функцију ромског суда јесте концепт консензуса. Свака одлука овог суда прихвата се једногласно не само од стране свих чланова, већ од стране целе заједнице, укључујући и оптужене. Без консензуса, сама институција ромског суда не постоји, будући да не постоје други механизми који би спровели одлуку“.²⁰ Међутим, консензус ни на који начин није ограничен на ромски суд, већ представља појам на коме је засновано обичајно право у свим друштвима. Насупрот ауторитарном закону – који је наметнут с врха на ниже, обичајно право, развијено одоздо на горе, захтева широку прихваћеност и сагласност.

РОМСКЕ ГРУПЕ БЕЗ РОМСКОГ СУДА

Као што су Марушијакова и Попов показали, без обзира на широку распрострањеност ромског суда међу различитим групама у централној и источној Европи, постоји много других ромских група које не познају такву правну институцију и нити имају сећање на нешто слично томе.²¹ Двоје бугарских етнолога такође процењују да постоји два или три пута више Рома којима је ромски суд непознат у односу на број оних који га практикују. Ова пропорција покрива читав регион, али се разликује у различитим државама и мањим регијама. На пример, у Чешкој републици и Словачкој само 5–10% ромске популације поседује ромски суд; у Румунији и Мађарској то износи између једне четвртине и трећине; у земљама које су некада чиниле Совјетски Савез, практично све ромске заједнице имају ромски суд.

У покушају да сагледају да ли постоји нешто што међусобно разликује заједнице које имају ромски суд од оних које га немају или га се не сећају, Марушијакова и Попов су установили два основна фактора: (1) начин живота

²⁰ Видети у: Elena Marushiakova, Vesselin Popov, „The Gypsy Court in Eastern Europe“, *Romani Studies*, Fifth Series, 17(1)/2007: 78.

²¹ *Idem*: 71.

ромске групе – номадски (или семиномадски) или перманентно седентарни, и (2) језик групе или дијалекат ромског језика који група користи. Што се тиче првог фактора, аутори наглашавају да су „све ромске групе које не знају за ромски суд перманентно седентарне (или су то биле бар у последњих неколико векова, ако не баш од времена кад су стигле у те крајеве)“ и да се, у целини, у Централној, Југоисточној и Источној Европи, „ромски суд јавља код Рома који су били номади по природи основног посла у прошлости и водили активан номадски начин живота све де педесетих или шездесетих година 20. века.“²² Ипак, постоје и групе које не само што су биле номади у прошлости, већ и настављају да воде активан путнички живот и још увек се придржавају традиционалних облика службеног номадизма (прилагођеног мање-више модерним облицима) и немају или се не сећају да су икад имале ромски суд. Такве групе су, према подацима Марушијакове и Попова, Бургуци (који живе углавном у североисточној Бугарској), такозване трачке Калајџије (који живе у Југоисточној Бугарској и у Трачкој низији), Рударри/Лударри/Лингурари који говоре румунски језик (из Добруџе, Бесарабије, Влашке, Молдавског дела Румуније и Републике Молдавије), затим Калајџије (у западним Родопима), неколико група Кошничара (у Бугарској) и одвојене групе такозваних Гурбета (у бившој Југославији). Ови етнологи закључују да, чак и ако подаци из различитих регија Централне и Источне Европе које су имали у виду, не нуде коначан одговор на питање да ли постоји директна веза између ромског начина живота и присуства ромског суда, „сигурно је да већина (али не сви) Рома који практикују номадизам имају или су некада имали ромски суд, док суд није познат међу перманентно настањеним ромским групама.“²³

Други фактор који сматрају да стоји у вези са присуством или одсуством ромског суда међу различитим ромским групама јесте језик групе. Многе групе које не познају институцију ромског суда, напустиле су ромски језик као први језик и прихватиле друге језике, као што су то турски, грчки, албански, румунски или мађарски. За њих је често карактеристичан феномен „преферираног“ етничког идентитета, па себе виде као Турке, Грке, Албанце, Влахе/Румуне, Мађаре и тако даље. Двоје етнолога закључују да „све групе које имају ромски суд говоре романес, али немају ромски суд све групе које говоре романес.“²⁴

Ипак, у једној напомени, ови аутори проблематизују свој став и указују да није сасвим јасно да ли је ромски суд некада постојао међу групама

²² *Idem*: 72.

²³ *Idem*: 72.

²⁴ *Idem*: 73.

Лингурара/Рударара/Лудара/Бањаша/Беаша/Бојаша који говоре румунски језик, а који су живели у источној и централној Европи.²⁵ Они сматрају да постоје индиције да је ромски суд некада постојао међу Бањашима у Хрватској, који се сећају институције која се звала *liege di beaşa* („бањашки суд“) и, вероватно, такође у Мађарској.

Ово је била почетна хипотеза која је иницирала прикупљање резултата обављених теренских истраживања међу Бањашима у Србији и Хрватској, те њихово упоређивање са усменим информацијама и писаним изворима о Бањашима у Мађарској, у циљу да се покаже како је институција ромског суда постојала или још постоји међу Бањашима Ерделцима (*Ardeleni*) у Хрватској, Србији и Мађарској.

РОМИ КОЈИ ГОВОРЕ РУМУНСКИ: БАЊАШИ, РУДАРИ, ЛИНГУРАРИ

На Балкану и шире у Европи, осим румунских заједница које историјски настањују земље које се граниче са савременом Румунијом (Србија, Бугарска, Мађарска, Украјина), румунски језик говоре и друге групе, од којих једну представљају Бањаша. Бањаша се дефинишу као мале ромске заједнице чији су матерњи језик различити поддијалекти и говори румунског језика. Они живе у разним деловима Србије, Хрватске, Мађарске, Босне и Херцеговине и Бугарске, у мањем броју и у Македонији, Грчкој, Украјини, Словачкој и Словенији. Бањаша данас такође настањују друге европске земље, као што су то Немачка, Аустрија, Француска, Шпанија Португал, Италија и Кипар где су стигли релативно скоро као гастарбајтери, легални или илегални мигранти, или избеглице. Они не говоре ромски језик, а велика већина их је билингвална или мултилингвална – уз свој матерњи говор активно се служе дијалектима околног становништва, а мигранти говоре језик своје нове средине. У много случајева термин *Бањаша* је само конструкт који истраживачи користе да би реферисали о тим групама, јер сами Бањаша за себе углавном не користе овај термин или га уопште и не знају. Термини који се односе на ромске заједнице које говоре румунски језик у разним земљама су следећи: *Бањаша* у Србији, *Veás* у Мађарској, *Бајаша* у Хрватској, *Каравласи* у Босни и Херцеговини, *Рудари* у Бугарској, итд. У Бугарској, *Рудари* могу имати и различите професиониме, као што су: *Линјурари* („кашикари“) или *Коианари* („коритарии“), *Урсари* („мечкари“), *Мечкари* или *Мајмунци* („дресери

²⁵ *Idem*: 72.

мајмуна“), и ретко *Аурари* („испирачи злата“).²⁶ У Србији, јужно од Дунава, осим професионима – *Линіурари* („кашикари“), *Фусари* („вретенари“), *Коритијари*, итд. – у употреби су и следећи етноними: *Țigani/Țăgani* („Цигани“), *Цијани Румуни/румунски Цијани, влашки Цијани* или *Каравласи* („црни Влаши“), како од стране саме бањашке заједнице тако и од стране макрозаједнице. Ове друге групе говорника румунског језика „скривене, маргинализоване и проблематичне“, како их назива румунски антрополог Отилија Хедешан,²⁷ изазивале су пажњу румунских истраживача из скоро свих хуманистичких дисциплина још од почетка 20. века.²⁸ Данас, напредком ромолошких студија, сведоци смо обнове општег интересовања за Бањаше у већини балканских и европских земаља у којима живе.

Бањашаши, због свој полуномадског начина живота, менталитета и физичких карактеристика, сматрани су за Цигане од стране других, а понекад и они сами себе одређују као Цигане или Роме. Све до скоро, Бањашаши су били сачували своје првобитно занимање – израду предмета од дрвета: мушкарци су дубили корита и правили дрвене кашике, док су жене израђивале вретена, а затим ишле по селима и продавале их или мењале за храну или одећу.²⁹ То је разлог због чега су често називани кашикари или вретенари, без обзира што данас ово занимање практикује само неколицина њих. У Бугарској, *Рудар* су метагрупа коју чине *Линіурари* и *Урсари*. Урсари су се бавили дресирањем и вођењем медведа, а често и мајмуна. Ово занимање, после пада социјализма, као да је привремено обновљено, јер се могло говорити о „ренесанси или обнови номадизма“.³⁰ Данас су се неки Бањашаши прилагодили сеоском начину живота и обради земље, док други још увек воде путујући начин живота и продају различиту робу, а дрвени предмети су углавном замењени пластиком или текстилом. Неки Бањашаши су почели да се баве разним занатима и попуњавају дефицитарна занимања, а многи су гастарбајтери у земљама Западне Европе. Чак и ако су неки од њих још увек врло мобилни, мит о њиховом модерном номадизму не сме бити прецењен, као што

²⁶ Видети у: Магдалена Славкова, „Рудар у источној Бугарској и еванђеоски покрет“, у: Биљана Сикимић (ур.), Бањашаши на Балкану: Идентитет етничке заједнице, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005.

²⁷ Видети у: Otilia Hedeşan, „Један терен: Трешњевица у долини Мораве“, у: Биљана Сикимић (ур.), Бањашаши на Балкану: Идентитет етничке заједнице, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005: 17.

²⁸ За детаљну анализу литературе на румунском језику, видети у: Otilia Hedeşan, *idem*: 16–24.

²⁹ Видети у: Биљана Сикимић, „Бањашаши на Балкану“, у: Биљана Сикимић (ур.), Бањашаши на Балкану: Идентитет етничке заједнице, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005.

³⁰ Видети у: Elena Marushiakova, Vesselin Popov, „Bear-trainers in Bulgaria (tradition and contemporary situation)“, *Ethnologia Bulgarica* 1/1998.

то може бити случај са присилним премештањима становништва, колонијацијом, ратом или етничким сукобима.³¹

У неким од претходних радова користили смо кровни термин *Бањаши* да бисмо покрили све ромске групе које говоре румунски језик изван граница државе Румуније.³² Међутим, искуство свеобухватних теренских истраживања, стечено у последњих неколико година, навело нас је да размотримо могућност даљих дистинкција, заснованих на одређивању бањашких група из Румуније и регија одакле потичу. Тако се може приближно говорити о три основне групе Рома који говоре румунски језик ван Румуније: *Бањаши* (као што се називају у Трансилванији, одакле воде порекло), *Рудари* (назив који се користи у Мунтенији и Олтенији), и *Линџурари* (под овим називом су познати у Молдавији). Бањаши, који живе у Хрватској, Мађарској и северозападној Србији, говоре бројне румунске дијалекте карактеристичне за Трансилванију и Банат, а институција ромског суда им је позната, као што ћемо показати у наставку. Већина их је католика и задржали су само неколико елемената румунске традицијске културе.³³ Рудари, који живе у Бугарској, јужној и источној Србији, Босни и Херцеговини (где се називају *Каравласи*), користе румунске дијалекте из Мунтеније и Олтеније. Неки од њих практикују ритуалну крвну жртву звану *џурбан/курбан*, православне су вере и у великој мери су сачували елементе румунске традицијске културе, али се не сећају постојања институције ромског суда. Трећа група, Лингурари, углавном живе у Републици Молдавији и Украјини, али о њима не поседујемо довољно података да бисмо улазили у детаље око њиховог језика и традицијске културе.

У наставку ћемо укратко размотрити садашњу ситуацију Бањаша у Хрватској, Србији и Мађарској, понудити преглед научних интересовања о овим заједницама, донети приближне процене њиховог бројног стања и коментарисати њихов мањински статус, као и језик који говоре и разлике између бањашких дијалекатских група у свакој од ове три земље. Представићемо формалне ставове, заједно са њиховим сопственим мишљењем о суду.

³¹ Видети у: Биљана Сикимић, „Karavlahs in Bosnia and Herzegovina today“, у: Биљана Сикимић, Тијана Ашић (ур.), *The Romance Balkans*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2008.

³² Видети у: Sorescu Маринковић, Annemarie, „The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje“, у: Биљана Сикимић, Тијана Ашић (ур.), *The Romance Balkans*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2008, и „Strategies for creating an explanatory Bayash dictionary in Serbia“, *Revue Roumaine de Linguistique* LVI 1/2011.

³³ Генерално гледано, чланови су „дунавског бањашког континуума“ о коме је говорила Биљана Сикимић у: „Бањаши у Србији“, у: Бањаши на Балкану: Идентитет етничке заједнице, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005: 258–262.

Што се Мађарске тиче, биће коришћени само писани извори јер нисмо имали прилике да тамо обавимо теренска истраживања бањашких заједница.

БАЊАШИ У ХРВАТскоЈ

Први помени Рома који говоре румунски језик у Хрватској потичу с краја 19. века и почетка 20. века.³⁴ Румунски научник Теодор Филипеску, у својој студији о румунским колонијама у Босни, сматра да су славонски Каравласи вероватно стигли крајем 17. века и населили се у области Пожеге и у Бјеловарско-крижевачкој области, пошто су прешли Трансилванију, Банат, Србију и Босну.³⁵ Само неколико година после Филипескуа, лингвиста Густав Вајганд скренуо је пажњу на Румуне који живе у Босни, а поменуо је и оне из Хрватске. Године 1938, румунски лингвист Емил Петровић, у расправи посвећеној групи коју назива „Румуни из Западне Србије“, поново помиње постојање ове заједнице у Хрватској, у областима између река Драве и Саве.³⁶ Скоро тридесет година касније, српски етнограф Мирко Барјактаровић, у свом опису „циганске оазе“ у Апатину (у Бачкој), коју је истраживао у периоду између 1960. и 1962. године, такође помиње румунске Цигане који се могу наћи у Хрватској у селима Дарда, Болман и Каракаш (Осијечко-барањска регија), и у Даљу у Славонији.³⁷ Године 1996, румунски дијалектолог Ницолаје Сараманду истраживао је бањашке румунске говоре у три насеља у Међимурју и упоредио их са говором Коритарара (односно са описом из студије Емила Петровића из 1938) и говором Рударара (према истраживањима које је обавио Калота 1995. у Румунији). Сараманду је закључио да сви „Цигани који говоре румунски језик“ данас говоре „релативно уједначен идиом, који се може објаснити заједничким пореклом, географским факторима и историјским околностима у којима су прихватили румунски језик“.³⁸ Нешто касније су и социолози почели да се занимају за Бањаше и показали да су велике групе

³⁴ За свеобухватни преглед научног интереса о Бањашима из Хрватске, видети у: Sorescu Маринковић, Annemarie, „The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Međimurje“; у: Биљана Сикимић, Тијана Ашић (ур.), *The Romance Balkans*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2008: 175–178.

³⁵ Видети у: Teodor Filipescu, „Coloniile române din Bosnia. Studiu etnografic și antropogeografic“, Carol Göbl, București, 1906: 210.

³⁶ Видети у: Emil Petrovici, „«Românii» din Serbia Occidentală“, *Dacoromania IX/1938*: 244.

³⁷ Видети у: Мирко Барјактаровић, „Оаза апатинских Цигана (Прилог проучавању Цигана у Војводини)“, Рад војвођанских музеја 12–13/1964: 191.

³⁸ Видети у: Nicolae Saramandu, „Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: *băiașii* din nordul Croației“, *Fonetica și dialectologie XVI/1997*: 109.

Рома стигле у Хрватску током 19. века из Румуније и да су њихови чланови „припадали Ромима Коритарима, производили дрвене предмете и сместили се у области Међимурја и Подравине“.³⁹

Данас у Хрватској Бањаши не представљају посебну мањину на државном нивоу јер се сматрају Ромима. Међутим, хрватска статистика о ромској популацији прави разлику између ромских група према језику који говоре: *Romani chib i ljimba d' bjaš*. Социолошко теренско истраживање из 2004. године показује да су чланови ромских група које говоре *ljimba d' bjaš* шире распрострањени од оних који говоре *Romani chib* у следећим жупанијама: Сисачко-мославинској, Вараждинској, Бродско-посавинској, Осијечко-барањској и Међимурској. Мишетић тврди да су чланови дијалекатске групе *Romani chib* углавном Муслимани и да живе у Истарској и Загребачкој жупанији, као и на Јадранској обали и у самом граду Загребу. Они су склонили миграцијама и имају велико миграцијско искуство. Говорници дијалекта *ljimba d' bjaš* углавном су хришћани (католици и нешто мало православних), углавном живе у Међимурској жупанији и у континенталном северозападном делу Хрватске. Већина их живи у свом месту рођења, са мањом тенденцијом ка миграцијама.⁴⁰

На последњем званичном попису у Хрватској, из 2011. године, укупно је пописано 16.975 Рома. Међутим, процене говоре да је у питању знатно већи број, негде између 30.000 и 40.000,⁴¹ а ова разлика у бројевима дугује се углавном етничкој мимикрији. Што се Бањаша тиче, процењује се да их има око 3.000 у Барањи, 5.000 у Међимурју и између 10.000 и 13.000 у целој Хрватској, а неке процене се крећу и до 20.000.⁴²

Лингвисти се углавном слажу да у Хрватској постоје две одвојене групе Бањаша који говоре два румунска говора као свој први језик: *Мунћени* и *Арђиљени*.⁴³ *Мунћени* компактно настањују област Барање и говоре мешани

³⁹ Видети у: Невен Хрватић, „Роми у Хрватској: од миграција до интеркултуралних односа“, Миграцијске и етничке теме 20(4)/2004: 370.

⁴⁰ Видети у: Анка Мишетић, „The socio-cultural features of the Romani population“, у: Маја Штамбук (ур.), како живе Хрватски Роми / How do Croatian Roma live, Институт друштвених знаности „Иво Пилар“, Загреб, 2005: 351.

⁴¹ Видети у: Татјана Шкарић Јурић, И. М. Кларић, Н.С.Наранџић, С. Дрмић, М.П. Салиховић, Л.Б. Лауц, Ј. Миличић, М. Барабалић, М. Зајц, Б. Јанићијевић, „Trapped between tradition and transition – anthropological and epidemiological cross-sectional study of Bayash Roma in Croatia“, *Croat Medical Journal* 48/2007: 709.

⁴² За приближну мрежу прошлих и садашњих бањашких насеља на територији Хрватске, видети у: Annemarie Sorescu Маринковић, „The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Međimurje“, у: Биљана Сикимић, Тијана Ашић (ур.), *The Romance Balkans*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2008: 183–185.

⁴³ Видети у: Annemarie Sorescu Маринковић, *idem*, Петар Радосављевић, „Роми Бајаша у Хрватској – говорници румуњског дијалекта“, у: Гранић, Јагода (ур.), *Језик и идентитети*,

румунски идиом са доминантним мунтенским цртама, а православне су вероисповести. Што се тиче групе *Арђиљени*, они живе у области Међимурја, затим у неколико насеља у Барањи и делу Сисачко-мославинске жупаније. Њихови говори имају заједничке елементе са румунским говорима у Трансилванији (која се зове и Ердељ, отуда долази и њихово име), а по вероисповести су католици.⁴⁴ За разлику од Бањаша у Барањи, који за себе не користе термин *Văieși*, Бањаша у Међимурју га користе за самоидентификацију и свој језик називају *l'imbă dă băiaș*.

Ова дистинкција, без обзира што је углавном лингвистичка, може бити индикатор религије, места порекла, а може да укаже и на неке суптилне разлике у менталитету или начину друштвене организације. Једини међу њима који познају и одржавају институцију ромског суда, под именом *leže dă băiaș*, јесу *Арђиљени* у Међимурју.

Leže dă băiaș

Наставак ове студије базира се на аудио записима са теренског истраживања бањашке заједнице у селу Куршанец у Међимурју, обављеном током 2006. године.⁴⁵ Локални Бањаша живе у сателитском насељу – *cumpania*⁴⁶ – потпуно изолованом од града. Они своје насеље називају *Луї*, и већина их живи на ивици егзистенције. Сви су католици, имају снажне везе са другим бањашким заједницама у Међимурју, Мађарској или чак у Србији. Процењује

Хрватско друштво за примјењену лингвистику, Загреб – Сплит, 2007.

⁴⁴ Хрватски лингвиста Петар Радосављевић, у новој студији о Бањашким говорима у Хрватској, идентификовао је трећу групу, *Мунђени Лудари*, који себе називају *Лудари*, говоре мунтенски дијалекат румунског језика, живе у Сиску, Славонском Броду, делом у Кутини, а потомци су Каравлаха из Босне и Херцеговине (Петар Радосављевић, „Privire de ansamblu asupra graiurilor băieșești din Croația“, Piramida [Тематски број: „Băieșii în contextul sud-slav“] 2(I)/2011).

⁴⁵ Хрватском етнологу Тонију Марушићу желимо да се још једном захвалимо на помоћи и представљању бањашкој заједници, помоћи у истраживачком раду и драгоценим информацијама о насељу и његовим становницима.

⁴⁶ Ово је термин који Бањаша у Хрватској и западној Србији користе за своја насеља. Реч је о сателитским колонијама на периферији већих насеља, обично изолованим од областима са већинском популацијом (Nicolae Sagamandu, *idem*: 98). У Трансилванији, ова реч се углавном користила да би означила друштвену јединицу Рома која се састојала од неколико породица које живе на истом месту (Viorel Achim, „The Roma in Romanian history“, CEU Press, Budapest, 2001: 59). Овај термин такође користе Калдерари и друге сродне групе на много места у свету, он обично значи „група сродних проширених породица које путују и раде заједно“ (Elena Marushiakova, Vesselin Popov, „Segmentation vs. consolidation: the example of four Gypsy groups in CIS“, *Romani Studies, Fifth Series* 14(2)/2004: 181).

се да их има око 900. Њихово традиционално занимање је производња дрвених предмета, али се оно данас више не практикује. Већина их је незапослена а многи се издржавају скупљањем и продајом пластичних флаша. Бањашаи у Барањи и Међимурју праве јасну границу између своје групе и Рома који говоре ромски језик, које називају *lăcătari*, а њихов језик *lăcătăreașce*.

Током разговора који смо обавили не терену биле су разматране различите теме у домену бањашке традицијске културе у циљу да се прикупи што је могуће већи узорак слободног говора на локалном румунском дијалекту. Ромски суд је сасвим случајно био поменут од стране једног саговорника, јер то питање није било предвиђено. Наиме, на основу наших претходних теренских искустава из Србије и информација које постоје у етнографској грађи – Бањашаи/ Рудари/ Лингурари ван Румуније немају ову институцију. Опис добијен у Куршанецу је прилично рудиментаран, јер истраживач није био припремљен да поставља питања о релевантним детаљима. Са друге стране, током овог разговора било је присутно много чланова локалне заједнице, па су добијени резултати прилично фрагментарни и атомизовани.⁴⁷

Бањашаи у Куршанецу на свом румунском говору суд називају *leže dă băiaș* („бањашки закон“).⁴⁸ Не помиње се постојање једног судије или лидера који би председавао суду, већ постоји неколико старијих људи из *кумџаније*, који познају правила и у стању су да донесу правилну пресуду. Суд заседа искључиво недељом, негде на отвореном, а у њему учествује цела заједница. Оптужени или кривац назива се *glubit* (вероватно из румунског *gloabă* „глоба“). Пошто се формулишу оптужбе, оптужени треба да се закуне на крст да није починио дело за које је оптужен.⁴⁹ Саговорници су истакли чињеницу да се нико неће заклети ако је крив, јер се верује да кривоклетник доноси несрећу самом себи и својој породици. Један саговорник је рекао да не би се усудио да се закуне на крст кад би био крив, јер има децу, чак ни за 5 или 6 хиљада евра, што је иначе огромна сума ако се имају у виду њихова ниска примања и низак

⁴⁷ Више о серендипитију, етнографском процесу трансформације теренске среће у право откриће, у: Gary Fine, James Deegan, „Three principles of serendip: insight, chance, and discovery in qualitative research“, *Qualitative Studies in Education* 9(4)/1996.

⁴⁸ Кад сам говорила на српском, користила сам реч *суд*, а саговорници, који су вероватно хтели да нагласе неформални карактер њиховог окупљања, прекинули су ме репликом: „Нема ту суда. Ту смо ми.“

⁴⁹ У једном од 33 транскрипта разговора са Бањашима које Сараманду објављује као анекс својој лингвистичкој студији из 1997, саговорник из Прибиславеца (Међимурје) говори детаљније о заклетви и истиче да постоји неколико типова заклетве: на крст, на главу сопствене деце, на икону, у цркви (Nicolae Saramandu, „Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: *băiașii* din nordul Croației“, *Fonetica și dialectologie XVI/1997*: 119). Међутим, фрагмент је извучен из контекста, тако да можемо само претпоставити да је у питању био бањашки суд.

животни стандард. Међутим, у Куршанецу су се сећали да су им старији људи говорили да ако се неко криво закуне, добије епилептички напад (рум. *l-арисă nivoilă*), који ће трајати месец-два. У случају лажне заклетве, старији људи који су водили суђење имају право да „опросте крст“ (рум. *să iartă cruşa*). У јурисдикцији суда била су кривична дела крађе, туче, али и крађа нечије жене.

Изгледа да је *leže dă băiaş* било широко заступљен у прошлости код свих Бањаша Арђиљена у Међимурју, а и данас још увек функционише у неким насељима. Наши саговорници су потврдили да је слично суђење било одржано у Куршанецу неколико месеци пре нашег истраживања.

БАЊАШИ У СРБИЈИ

Емил Петровић је први научник који је дао лингвистички опис румунског говора Рома у Србији. У свом чланку из 1938. године, он помиње „Румуне“ из западне Србије (Петровић намерно ставља „Румуни“ под наводнике, управо да би истакао чињеницу да они нису аутентични), и то из насеља Чокешина, где је обављао теренска истраживања 1937. године у циљу попуњавања упитника за Румунски лингвистички Атлас.⁵⁰ Он је био привучен званичним статистичким подацима да у Чокешини живи 400 Румуна, али је одмах по доласку приметио да су „превише тамни“. Пошто је установио њихово традиционално занимање и упоредио га са неколико претходних налаза ове врсте, он је становнике Чокешине назвао румунизованим Циганима.

Од тада на даље, све до почетка 21. века, интерес за Бањаше у Србији је био спорадичан и индиректан, овој заједници није била посвећена ниједна систематска студија. Године 2001. Балканолошки институт САНУ започео је планско истраживање бањашких заједница у Србији, чији је резултат био интердисциплинарни зборник радова: *Бањашии на Балкану: Игенџиџеџи еџниџке заџеднице* (2005), као и тематски број часописа *Piramida*, посвећен Бањашима у јужнословенском контексту (2011, на румунском језику), и низ индивидуалних радова. Први зборник радова укључио је и прву мапу бањашких насеља у Србији, израђену на основу података добијених методом перцептивне дијалектологије.⁵¹ Број насеља је процењен на око 180 (140 у централној Србији, 30 у Војводини, од тога 7 у Бачкој). Биљана Сикимић је предложила концепт *менџиалноџ конџинунџиџеџа* или *џрансџраниџноџ конџинунџума*, који

⁵⁰ Видети у: Emil Petrovici, *idem*: 244.

⁵¹ Видети у: Биљана Сикимић, „Бањашии на Балкану“, у: Биљана Сикимић (ур.), *Бањашии на Балкану: Идентитет етничке заџеднице*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005: 10–12.

би требало да дефинише бањашку групну ендогамију и свест о географски удаљеним припадницима групе што утиче на егзогамију у малим насељима.⁵²

Број Бањаша у Србији је веома тешко одредити, јер се чланови ове заједнице одређују на различите начине: као Срби (углавном јужно од Дунава), као Румуни (у Војводини), као Власи (у неколико насеља у Централној Србији), и као Роми (посебно у веома сиромашним заједницама широм Србије).⁵³ Бањаша у Србији се грубо могу поделити на две различите групе: једна говори мунтенски дијалекат румунског језика, а друга ердељски дијалекат (*Арђиљени*). Мунтенски дијалекат се говори у насељима Бањаша/ Рудара јужно од Саве и Дунава, док Бањаша из Бачке, који живе дуж леве обале Дунава, уз границу са Хрватском и Мађарском, користе ердељски дијалекат. Бањаша из Бачке су католици, са изузетком мале групе православних Мунтенаца у граду Апатину, како они то сами за себе говоре. Показало се да институција ромског суда постоји само код групе *Арђиљени* Бањаша из Бачке, где се ова правна институција одржала све до шездесетих година 20. века.

La doi bañ

Литература о Бањашима у Србији северно од Дунава веома је оскудна, а студије о њиховој интерној самоуправи још су ређе. Постоји једно помињање *кнеза* код Бањаша у Вајској, који је, према аутору, био задужен да води рачуна о деци, женама, људима, да решава проблеме у вези са тучама и крађама и да спречава Бањаше да се баве прорицањем судбине по селу.⁵⁴ Кнез је имао обавезу да, у случају свађе, сазива суд кад стране нису могле да постигну споразум. Није јасно да ли је у Вајској постојао кнез после 1977. године. Постоји и једно кратко помињање кнеза у Сонти, са објашњењем да данас више нема кнеза јер нико не жели да преузме на себе такве обавезе,⁵⁵ као и кнеза у Бачком Моноштору, који је био задужен да мири људе и изриче казне.⁵⁶

⁵² Видети у: Биљана Сикимић, „Бањаша у Србији“, у: Биљана Сикимић (ур.), *Бањаша на Балкану: Идентитет етничке заједнице*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005.

⁵³ На претпоследњем званичном попису становништва у Србији, 2002, нису могли да се декларишу као Бањаша, Рудари или Каравласи. Међутим, пописом из 2011. омогућено је изјашњавање као Бањаш – што је искористило укупно 80 становника Србије. Нису на располагању статистички подаци о насељима у којима су пописани ови Бањаша.

⁵⁴ Видети у: Марија Шолаја, „Кнез Рома у Вајској“, ПЧЕСА [Цигане мој (Роми у Војводини)] XIII/1997: 218.

⁵⁵ Видети у: Владимир Стојановић, „Цигани у Сонти“, ПЧЕСА [Цигане мој (Роми у Војводини)] XIII/1997: 247.

⁵⁶ Видети у: Предраг Чичовачки, „Цртице из живота моношторских Цигана“, ПЧЕСА [Цигане мој (Роми у Војводини)] XIII/1997: 271.

Грађа на којој се заснива ова анализа састоји се од аудио записа снимљених током једнодневног теренског истраживања бањашке заједнице у Сонти, у близини града Апатина, 2011. године.⁵⁷ Процењује се да је број Бањаша у селу Сонта негде око 500–600 људи. Они живе у три насеља: у *старијем насељу*, одвојеном од села, које је тек недавно добило воду и струју; у самом селу (последњих година богатији Бањаша могу себи да купују куће у селу и тако побегну из старог насеља, како то сами кажу); и у новом, релативно изолованом насељу, на другом крају села. Већина их је католика, а само неколико неопротестаната, одржавају снажне везе са другим бањашким заједницама у Бачкој дуж Дунава (Апатин, Бачки Моноштор, Богојево, Вајска) и на обали Тисе (Адорјан), али и са бањашким насељима преко границе, у суседној Хрватској, као и у Мађарској. Данас је израда дрвених предмета као занимање у потпуности ишчезло; према њиховим сведочењима само се још један човек у Апатину активно бави тиме. Изгледа да је нестало и њихово секундарно занимање – израда дрвеног угља. Бањаша који станују у два насеља у предграђу су незапослени и живе на ивици егзистенције. Они немају везе са Ромима који говоре ромски језик, које зову *lăcătari*, као ни Бањаша у Хрватској.

Бањаша са којима смо разговарали (а били су то најстарији људи у насељу) живо се сећају ромског суда који је постојао у старом насељу. Они су говорили *суд* на српском, међутим, када смо инсистирали на румунском термину, стално су наводили израз *la doi bani* („за два новчића“).⁵⁸ Испоставило се да је простор у коме се одвијао суд – у центру старог насеља, у близини извора, управо тако називан, па је од њега ово име пренето на цело дешавање. Највероватније је име суда изведено из чињенице да је суђење често укључивало плаћање новца од стране браниоца тужиоцу у случају пресуде у корист тужиоца, тачније за куповину пића (вина или ракије) за судије и за цело насеље које је учествовало у суђењу. Термин *l'aze* такође је познат, али се не користи у смислу суда.

У складу са извештајима саговорника, овај интерни правни систем бавио се међусобним конфликтима на нивоу насеља, како међу самим Бањашима тако и између Бањаша и других сељака. Суд је сазиван у случајевима када су Бањаша били укључени у туче, свађе или крађе (кукуруза, трешања, грожђа, итд.). Саговорници су истакли да породичне и љубавне размирице нису биле разлог за сазивање суда и да их он није решавао.

⁵⁷ Хтели бисмо да се још једном захвалимо бањашком лидеру и активисти Антуну Чонки, чија нам је подршка на терену била изузетно драгоценна.

⁵⁸ В. румунски израз *de doi bani* „безвредно“.

Поглавар насеља и председник суда назива се *кнез* или *йредседник* на српском језику и *vuivod* („војвода“) на румунском.⁵⁹ Он је био најмудрији и најпоштованији човек у *кумџанији*, али не обавезно и најстарији. Велики дрвени штап са орнаментима био је симбол његове моћи. Један од наших саговорника, рођен 1940. године, испричао је како су и његов деда и отац били председници ромског суда и да је и он био изабран када се вратио из војске (што би значило као веома млад човек), али је одбио. Разлог његовог одбијања била је чињеница да је по занимању био музичар (виолиниста) и да је желео да са свима у селу буде у добрим односима да би га позивали да свира на свадбама и другим прославама. Војвода је такође био личност коме су се и други могли обратити кад би Бањаши нешто украли или учинили неко зло Шокцима у селу, или кад би им била потребна гаранција за Бањаше као неквалификоване најамне раднике.

Осим војводе, још два човека су копредседавала на суду – *işcutu* и *chişbiru*⁶⁰ – њихов је задатак било окупљање *кумџаније* за учешће на суђењу, позивање тужиоца, оптуженог и сведока, помагање војводи у вођењу саслушања и прикупљање новца за пиће на крају. Деци ни на који начин није био дозвољен приступ суду *la doi bañ*.

Пошто би било представљено чињенично стање, војвода и комисија су испитивали обе стране и сведоке. Пресуда је била доношена и саопштavana тужиоцу и оптуженом. Као што је већ речено, казна је обично укључивала плаћање у новцу од стране оптуженог ако би се нашло да је крив, или, чешће, набавку неколико литара ракије да се попије док траје окупљање *la doi bañ*. Крива страна би се тада заклела да неће поновити инцидент, а у неким случајевима кривца би истукао његов отац, јер је он био обешчашћен синовљевим понашањем. Сасвим супротно у односу на податке из етнографске литературе, саговорници су рекли да ни у ком случају кривац не би био избачен из заједнице.

Ако је окривљени доказао да није крив, он би се заклео Богу на крст (рум. *cruşe*), да би доказао своју невиност. Заклетве су увек даване на румунском језику. Наши саговорници су их изговорили свечано, високим гласом:

⁵⁹ Номадски Роми су имали своју унутрашњу аутономију. Свака група је имала свог вођу, кога су сами Роми бирали, а власти признавале: *jude* у Влашкој и Молдавији, *voievod* у Трансилванији. Вође су представљале неку врсту аристократије међу Ромима и биле веома уважаване међу својим сународницима. Имали су такође право и привилегију да наплаћују државне годишње порезе међу Ромима – краљевским робовима, или порезе за власнике у случају манастирских или бољарских робова (Viorel Achim, *idem*: 59).

⁶⁰ Јасно је да ови термини, иако су транскрибовани према румунским ортографским правилима, припадају мађарској правној терминологији и вероватно значе „поротник“ и „благајник“.

*Asta cruşe că n-am făcut nimica o nu ăirept aia
şe voi spuăeş.*

„(Кунем се) овим крстом да нисам учинио ништа или да није истина оно што кажете.“

*Iasta-i cruşe, lumeo şi ţaro, dac-am făcut io aia.
Niş nu şciu c-am fost acolo.*

„(Кунем се на) овај крст, свету и земљи да то нисам урадио. Ни не знам да сам био тамо.“

Ако су се војвода и комисија сложили да оптужени није крив, онда би му цела кумџанија опростила речима:

*N-ai făcut, copile, asta, să iarăe dragul Domn şe ce-
ai jurat pă cruşe că n-ai făcut.*

„Ниси то урадио, дете. Нека ти драги Бог опрости што си се заклео на крст јер ти то ниси урадио.“

После заклињања на крст, крст треба да буде „опрoштен“ (рум. *să ierte cruşa*) што је био коришћен за такву сврху. Купила би се литра ракије и људи би рекли:

Să ierăe dragul Domn şe ce-ai făăădit.

„Нека вам драги Бог опрости за заклињање.“

а онда би сви пили ракију. У случају кривоклетства казна је била пет пута већа него обично.

Према нашим саговорницима, сви Бањашки из Бачке имају институцију која се назива *la doi baă*, која је идентична са оном из насеља Сонта. Код сложенијих случајева постојали су мешовити судови на које су позивани људи из других бањашких насеља. Нико се не сећа да су у ромском суду учествовали *lăcătari*.

Саговорници истичу да је овај систем био правичан и да су га сви поштовали, јер су сви конфликти решавани у оквиру заједнице, а полиција није била укључена. За личност војводе истакнуто је да је он био чувар традиције, спроводио друштвене норме и очекивања њихове културе. Осим што је председавао суђењем, он је сваког јутра обилазио насеље да види да ли су сва дворишта чиста и уредна и грдио жене које не чисте своје двориште или га не поздрављају са „Добро јутро“, или му пређу пут – јер се веровало да то доноси лошу срећу. Наводно су у свим тим случајевима окривљене жене такође извођене пред суд *la doi baă*.

Према нашим саговорницима, последњи ромски суд у Сонти одржан је крајем шездесетих година, када је војвода убио ножем једног Бањаша „због жене“ и био осуђен на девет година затвора. Његово место је остало празно и ромски суд је престао са радом. Овде је престанак рада институције ромског суда био примерен: личност која је требало да чува послушност и примену интерног закона бањашке заједнице, убила је свог саплеменика Бањаша, тако да је екстерна државна правда морала да интервенише и донесе пресуду.⁶¹

БАЊАШИ У МАЂАРСКОЈ

Ромска или циганска популације представља највећу етничку мањину у Мађарској, чије се бројно стање процењује између 400.000 и 600.000. Они припадају трима основним лингвистичким групама: монолингвални (говоре мађарски језик) мађарски Цигани или Ромунгро, који себе зову „Цигани музичари“; двојезични (говоре мађарски и ромски) Влашки Цигани који себе називају „Роми“ и двојезични (говоре мађарски и румунски) румунски Цигани који себе зову „Бањаша“. Више од 70% Рома који живе у Мађарској говори мађарски као свој први језик (Ромунгро), они ту живе већ неколико векова. Некада су говорили карпатски дијалекат ромског језика, отуда их често зову „карпатски Цигани“.⁶² Неких 21% мађарских Рома говори неки ромски дијалекат, већина их користи неку од варијаната влашког ромског дијалекта, а разликују се према основном занимању: поткивачи, продавци тепиха, калајџије, ковачи, рибари, скупљачи секундарних сировина итд. Влашки Роми су у највећој мери сачували архаичне ромске обичаје.

Матерњи језик Бањаша у Мађарској представљају различити дијалекти румунског језика. Бањаша чине око 8% мађарских Рома, и они углавном живе у Подунављу. Код ове групе, као и код других Бањаша у Европи, језичка асимилација догодила се вероватно на румунској језичкој територији. Њени чланови стигли су у Мађарску између 18. и 20. века као говорници румунског језика као матерњег или као двојезични (говорници румунског и мађарског језика), такозвани румунски Роми, у много таласа континуираног досељавања из румунских кнежевина, и после уједињења – из Румуније. Међутим, питање порекла Бањаша није довољно истражено у односу на друге две ромске групе.

⁶¹ Последњих година, лидери Бањаша у Бачкој имали су намеру да обнове рад суда, али до сада то још увек није реализовано.

⁶² Видети у: Anna Orsós, „Language groups of Gypsies in Hungary“, *Studies in Roma (Gypsy) Ethnography* 6/1997: 198.

Етнолози и лингвисти разликују три подгрупе у оквиру мађарских Бањаша.⁶³ Језик доминантне већине, Ердељаца, јесте румунски дијалекат из банатске регије пре језичке реформе, који чува свој архаични дијалекатски карактер скоро у потпуности изоловано од савременог стандардног румунског језика.⁶⁴ Ердељци живе у жупанијама Шомођи, Толна, Зала и Барања. Мунтенци живе у насељу Алошсентмартон и његовој околини у јужном Подунављу и повезани су са Бањашима из Хрватске, преко границе (најближа насеља, Доњи Михољац и Белишће, заправо су веома близу мунтенском бањашком насељу Болман у Барањи),⁶⁵ а порекло њиховог дијалекта још није разјашњено.⁶⁶ Трећа језичка заједница, *tit'ani*, живи у источној Мађарској, дуж реке Тисе, говори такозвани кришански дијалекат западне Трансилваније. Старији се још увек сећају да су се њихови родитељи преселили у Мађарску из околине Орадее (северозападна Румунија), почетком 20. века. После боравка углавном у североисточном делу Мађарске, у жупанији Саболч, они су се коначно настанили у близини Тисафиреда (жупанија Хевеш), док су неки од њих наставили да иду даље и раширили се по целој Мађарској. Мађарски етномузиколог Каталин Ковалчик верује да је њихово скорашње пресељење из Румуније помогло да у великој мери сачувају свој матерњи говор: „Стари *tit'ani* не говоре румунски са јако редукованим вокабуларом намењен породичној употреби, какав се користи у Подунављу, зато што њихов боравак овде није био довољно дуг да би редуковао њихов лексички фонд. Али, чак и овде, људи средњих година обично губе свој лексички фонд и овај процес је убрзан поделом великих породица“.⁶⁷ На основу расположиве грађе, показало се да само ердељски Бањаши памте институцију ромског суда, коју називају *lyezsjé*.

Lyezsjé

У једној студији објављеној 1996. године о музици ердељских Бањаша у Мађарској, Каталин Ковалчик, после општих запажања о бањашкој заједници, такође помиње суд (који транскрибује као *l'ėje*). Ауторка сматра да

⁶³ Видети у: Anna Orsós, *idem*, и Katalin Kovalcsik, „The folk music traditions of Boyash Gypsies“, у: Barna, Gábor (yp.), *Gypsy Ethnographical Studies 1*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó 1993.

⁶⁴ Видети у: Anna Orsós, *idem*: 198.

⁶⁵ Документи у архивима жупанија Шомођи и Зала помињу Цигане који су ту стигли из Хрватске и Славоније почетком 20. века (István Kemény, „Linguistic groups and usage among the Hungarian Gypsies / Roma“, у: Kállai, Ernő (yp.), *The Gypsies / the Roma in Hungarian Society, Regio – Teleki László Foundation, Budapest, 2002*: 30).

⁶⁶ Anna Orsós, *idem*: 198.

⁶⁷ Видети у: Katalin Kovalcsik, „Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál“, *Zenatudományi dolgozatok 1990/1991*: 238.

постоји значајна разлика између заједница које говоре ромски језик и бањашких, на основу њиховог суда: „Бањашаи су ближи да прихвате законе спољашњег света као обавезујуће. То се може закључити из низа случајева у којима су интереси спољашњег света постављени изнад интереса једног или неколико чланова заједнице, мада они могу да имају и неку идеологију којом то објашњавају.“⁶⁸ Ауторка такође помиње војводу, истакнуту личност која има улогу да посумња у заклетву и да их осуди ако су починили кривоклетство, указујући да неки тврде да су изабрани међу одраслим мушкарцима великог угледа у *кумјанији*, док други кажу да су били постављени од стране полиције да би чували „закон и ред“.⁶⁹ На основу овог чланка остаје нејасно да ли бањашки суд у Мађарској још увек постоји, будући да се ауторка позива на раније објављене приче и песме.

Нажалост, Балканолошки институт за сада не располаже теренском грађом из бањашких заједница у Мађарској, тако да немамо прворазредну информацију у погледу ромског суда. У наставку ћемо користити грађу из збирке фолклорних текстова *Aminy ku putyere/Bátor emberek* („Храбри људи“)⁷⁰ и објашњења која су у уводу дали аутори. Текстови су прикупљени у области у којој живе Бањашаи Ердељци (жупаније Толна, Шомођи и Зала) и представљају извештаје у првом лицу, сећања на ромски суд. У недостатку оригиналне теренске грађе, послужили смо се овим аутобиографским причама које, без обзира што не садрже етнографске детаље које би истраживач на терену сигурно питао, или чак посматрао на лицу места, представљају непроцењив извор за боље разумевање начина на који је ромски суд функционисао.

У бањашкој заједници, војвода, као представник целе заједнице, имао је троструку улогу. Са једне стране, он је посредовао између сељака који су желели да изнајме бањашку радну снагу и самих Бањаша. Са друге стране, на суђењима за одржавање реда, и коначно, он је имало улогу, тачније судио у интересу одржавања добрих односа између бањашке заједнице и околног света. Сви саговорници се слажу да је ова институција претходница модерног грађанског суда. Што се тиче конфликта које суд треба да решава, а које саговорници зову *lyezsjé* (уп. рум. *lege* „закон“), у питању су крађа, изазивање нереда (учешће у тучама), али такође и захтев за осветом у случајевима повреде части и брачних проблема. Четири прилога у овој збирци

⁶⁸ Видети у: Katalin Kovalcsik, „Roma or Boyash identity? The music of the “Ard’elan” Boyashes in Hungary“, *The World of Music* 38(1)/1996: 80.

⁶⁹ Видети у: Katalin Kovalcsik, *idem*: 92.

⁷⁰ Видети у: Katalin Kovalcsik, Imre Konrád, János Ignác, „Aminy ku putyere – Bátor emberek: Beás cigány történetek, szokáselbeszélések és mesék iskolás gyermekek számára“, *Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs*, 2001.

фолклорних текстова садрже бројне податке о таквим случајевима и начине на које су они решени.⁷¹

Војвода (рум. *voivod*) је био најстарији мушкарац у насељу, што га је чинило најпоштованијим и скоро светим. Од других људи разликовао се својом појавом: носио је симболе своје моћи. Војвода је одлуку доносио уз помоћ неколицине других судија и, у духу мушке демократије, свако из публике је могао да учествује у расправи, да дода нешто или да коментарише. Друге судије, мудри људи, могли су да оборе војводину пресуду, а коначна пресуда је доношена консензусом свих судија.

Током суђења, свака страна је била саслушана, затим би се оптужени закleo да је рекао истину животима своје деце, мајке или својим сопственим. Заклетва је давана пред црном марамом, хлебом, крстом или распећем. Оптужени је морао да се закуне у здравље своје деце или у свој сопствени живот да није починио то за шта је оптужен. Ево примера таквих заклетви, у форми у којој се појављују у фолклорним текстовима:

*Hásztá-j krusje, dáká má szîmc, dáká n-ám fâkut nyimik. N-ám furát, nu m-ám bätut, jo n-ám foszt, má. Sză-m mare kupiji pã dă szără, dáká nu zsor pã gyiriptátje!*⁷²

„Овога ми крста, ако се осећам, ако сам нешто учинио. Нисам крао, нисам се тукао, ја то нисам био, бре. Нека ми умру деца до вечери, ако нисам рекао истину!“

*Hásztá-i krusj, dák-ám fâkut. Sză bătă drăgul Domn kupiji, dák-ám fâkut!*⁷³

„Овога ми крста ако сам учинио. Убио ми драги Бог децу ако сам учинио!“

После тога, војвода је појачавао заклетву оптуженог речима да ће бити проклет ако не каже истину:

*Nohát ásá sză tyé bătă drăgul domn, pã kum o bătje pã krusj-ásztá, dáká áj misjunyit sjévá!*⁷⁴

„Нека те драги Бог убије, као што удара у овај крст, ако си нешто слагао!“

⁷¹ Видети у: Katalin Kovalcsik, Imre Konrád, János Ignácz, *idem*: 14.

⁷² Katalin Kovalcsik, Imre Konrád, János Ignácz, *idem*: 61.

⁷³ Katalin Kovalcsik, Imre Konrád, János Ignácz, *idem*: 67.

⁷⁴ Katalin Kovalcsik, Imre Konrád, János Ignácz, *idem*: 67.

Ако је оптужени био крив, требало је да плати судијама плату и да купи дуван и вино за све учеснике од остатка новца. Ипак, они који су починили дела која угрожавају безбедност заједнице, као што је, на пример, крађа од сељака, били су строже кажњавани: њихово имање је било конфисковано а они избачени из заједнице заједно са својим породицама. Нису имали право повратка јер се сматрало да су осрамотили целу заједницу. Ово је, без сумње, био најбољнији део суђења, јер ће у том случају спољни свет, који представља полиција, ући у живот заједнице и тражити од војводе или да казни кривца или ће они сами на неки начин казнити целу заједницу. Није случајно што се контрадикције у наративима из зборника јављају управо на овом месту. Саговорници су власт војводе сматрали оправданом и често је чак и хвалили. Ипак, док се личност војводе у краткој причи јавља као високопоштована код полиције, у једном другом тексту њега би требало жалити, јер га полиција туче ако не успе да одржи ред.⁷⁵

У једном тексту наратор се сећа једног таквог суђења одржаног 1953. године, док други наратор помиње таква окупљања са почетка 20. века. Колико је нама познато, ромски суд је нестао данас међу Бањашима Ердељцима у Мађарској. Последње суђење било је одржано у другој половини 20. века. Међутим, неки његови елементи могли су остати до данашњих дана, као што је то, на пример, заклетва пред крстом или хлебом.

РОМСКИ СУД КОД РУДАРА?

До сада изложени подаци показују да је ван граница Румуније, само ердељска група међу Ромима које говоре румунски језик очувала у пракси или у колективном сећању ромски суд. У питању су Бањаша пореклом из Трансилваније, који данас живе у Централној Европи, односно у Мађарској, Хрватској и Аутономној Покрајини Војводини у Србији. Ван граница Румуније, према етнографској литератури, Рудари данас немају сећање на постојање ромског суда, а ту чињеницу потврђују и резултати наших теренских истраживања.

Румунски етнограф Јон Келча, у првој половини 20. века записао је код Рудара из насеља Мусчел (жупанија Арђеш, у покрајини Мунтенији) неколико фрагмената који описују поступак сличан интерном правном систему, односно ромском суду. Према Келчином опису, Рудари се понашају у складу са сопственим законом чији је основни концепт „племенито“ измирење, другим речима – консензус. Оптужени се мора заклети на крст, окренути ка истоку са ногом на котлићу у коме се кува качамак. Онај ко почини кривоклетство

⁷⁵ Katalin Kovalcsik, Imre Konrád, János Ignác, *idem*: 15.

полуди после неког времена као знак божије интервенције. Особа која води саслушање и одређује казну зове се *vătaf*.

У својој књизи, Келча истиче да је уз одсуство религијских уверења, Рударима и Ромима заједничка заклетва „што их чини ближим кућним Циганима (*vătrași*), који су изгубили обичај успостављања правде путем заклетве (рум. *jurământ*), као и Чергарима, номадима, који га још увек практикују“.⁷⁶ Заклетва и лидер, у случаја Рудара то је *vătaf*, указују на правни систем сличан оном који још увек постоји или је до скоро постојао код Бањаша у Хрватској, Мађарској и Србији. Поставља се питање – зашто га Рудари ван граница Румуније нису сачували, чак ни у колективном сећању, као што су то учинили Бањашаши Ердељци?

Могући одговор се може наћи у монографији Виорела Акима о Ромима у румунској историји. Овај румунски историчар бележи да у средњовековној Влашкој и Молдавији, али и касније, међу Ромима није постојала организациона структура која би укључила све Роме који су живели у некој регији и држави, и да су се организационе структуре ове врсте појавиле знатно касније. Њих је створила држава ради спровођења фискалних обавеза или да би се успоставила боља контрола над Циганима. У Влашкој и Молдавији, „неколико циганских група живи у одређеном региону. Они имају заједничко занимање и под влашћу су циганског старешине (*vătaf*). Заједно, ове групе чине циганску лозу (*vătășie*). Цигански старешина је и сам Циганин. *Vătaf* или *bulibașa* прикупљао је порез, председавао расправама у оквиру своје ромске лозе или између Цигана из различитих лоза, а некада и међу члановима своје групе. *Vătaf* је такође пред државним властима представљао Цигане који су у његовој надлежности“.⁷⁷ Будући да су такве организационе структуре биле створене од стране државе, нису имале ништа заједничко са првобитном друштвеном организацијом Рома. Међутим, Аким уочава да може доћи до конфузије јер су и цигански лидери и државни службеници који се баве проблемима Цигана били називани *vătafi*.

Можемо претпоставити да Рудари ван граница Румуније немају сећање на ову институцију јер она и није била део њихове интерне друштвене организације, тј. није била органска институција Рудара на територији румунских кнежевина. Будући да је *vătaf* био ауторитет који је постављала држава, он је био лако заборављен када су се Рудари населили на неком другом месту. Показало се да је међу Бањашима било сасвим супротно: њихов лидер је био војвода, њега је сама заједница изабрала међу мушкарцима које сматра најснажнијим или најмудријим.

⁷⁶ Видети у: Ion Chelcea, *idem*: 38.

⁷⁷ Видети у: Viorel Achim, *idem*: 61.

ЗАВРШНА ЗАПАЖАЊА

Ако се упореде бањашки наративи о њиховом унутрашњем правном систему са описом ромског суда у централној, источној и југоисточној Европи које су дали Марушијакова и Попов, јасно се види да бањашки суд (*leže dă băiaș, la doi baí* или *lyezsjé*) садржи исте формалне карактеристике и да је вођен истим поимањем консензуса као и ромски судови других ромских група у Европи. Разматрајући поново теорију коју су поставили Марушијакова и Попов, према којој је ромски суд практикован само код говорника ромског језика, јасно је да се ова теорија може мало редефинисати. Важна запажања бугарских етнолога, да се у централној, југоисточној и источној Европи ромски суд јавља само код ромских група које су практиковале номадизам све до педесетих или шездесетих година 20. века, могу се применити и на Бањаше. Код бањашких заједница у Мађарској и Србији, изгледа да је крај пословног номадизма наступио и да је стално настањење бањашких путујућих група такође означило и крај ромског суда.

Ипак, цело питање постојања ромског суда међу Рударима јужно од Дунава остаје отворено, будући да они не памте постојање те институције. У овом контексту, може се поставити и питање о етничком пореклу Рудара, будући да су неки румунски етнографи из 20. века сматрали да Рудари нису Роми, већ „стари Румуни“. Без обзира на то што се данас ова теорија сматра застарелом, чињеница да су Бањаша пореклом из Трансилваније и Баната – а да Рудари долазе из Влашке у јужној Румунији, вероватно је имала улогу у очувању или губљењу ромског суда код ове две групе. Такође, будућа детаљнија истраживања могла би да покажу да су они које научници грубо називају „Роми који говоре румунски језик“ или „Бањаша“ у ствари хетерогена заједница коју чине различите групе чији је заједнички елемент – румунски језик.

ЛИТЕРАТУРА

- Achim, Viorel, „The Roma in Romanian history“, CEU Press, Budapest, 2001.
- Acton, Thomas, „A three-cornered choice: structural consequences of value-priorities in Gypsy law as a model for more general understanding of variations in the administration of justice“, *The American Journal of Comparative Law* 51(3)/2003: 639–657.
- Acton, Thomas, Caffrey, Susan, Mundy, Gary, „Theorizing Gypsy law“, *The American Journal of Comparative Law [Symposium on Gypsy Law]* 45(2)/1997: 237–249.
- Барјактаровић, Мирко, „Оаза апатинских Цигана (Прилог проучавању Цигана у Војводини)“, *Рад војвођанских музеја* 12–13/1964: 191–203.
- Caffrey, Susan, Mundy, Gary, „Informal system of justice: The formation of law within Gypsy communities“, u: Weyrauch, Walter O. (ур.), *Gypsy Law. Romani legal traditions and culture*, University of California Press, Berkeley, 2001: 101–116.

- Cahn, Claude, „Romani law in the Timiș County Giambaș community“, *Romani Studies, Fifth Series*, 19(2)/2009: 87–101.
- Chelcea, Ion, „Rudarii. Contribuții la o „enigmă“ etnografică“, Casa Școalelor, București, 1944.
- Чичовачки, Предраг, „Цртице из живота моношторских Цигана“, ПЧЕСА [Цигане мој (Роми у Војводини)] XIII/1997: 270–272.
- Filipescu, Teodor, „Coloniile române din Bosnia. Studiu etnografic și antropogeografic“, Carol Göbl, București, 1906.
- Fine, Gary, Deegan, James, „Three principles of serendip: insight, chance, and discovery in qualitative research“, *Qualitative Studies in Education* 9(4)/1996: 434–447.
- Hedeșan, Otilia, „Један терен: Трешњевица у долини Мораве“, у: Сикимић, Биљана (ур.), Бањаш на Балкану: Идентитет етничке заједнице, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005: 13–106.
- Хрватић, Невен, „Роми у Хрватској: од миграција до интеркултуралних односа“, *Миграцијске и етничке теме* 20(4)/2004: 367–385.
- Kemény, István, „Linguistic groups and usage among the Hungarian Gypsies / Roma“, у: Kállai, Ernő (ur.), *The Gypsies / the Roma in Hungarian Society*, Regio – Teleki László Foundation, Budapest, 2002: 28–34.
- Kovalcsik, Katalin, „Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál“, *Zenatudományi dolgozatok* 1990/1991: 213–240.
- Kovalcsik, Katalin, „The folk music traditions of Boyash Gypsies“, у: Barna, Gábor (ur.), *Gypsy Ethnographical Studies 1*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó 1993: 231–244.
- Kovalcsik, Katalin, „Roma or Boyash identity? The music of the “Ard’elan” Boyashes in Hungary“, *The World of Music* 38(1)/1996: 77–93.
- Kovalcsik, Katalin, Konrád, Imre, Ignácz, János, „Aminy ku putyere – Bátor emberek: Beás cigány történetek, szokáselbeszélések és mesék iskolás gyermekek számára“, *Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs*, 2001.
- Marushiakova, Elena, „Self-government among Bulgarian Gypsies“, у: Taras, Ray (ur.), *National identities and ethnic minorities in Eastern Europe*, Macmillan, London, 1998: 199–207.
- Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin, „Bear-trainers in Bulgaria (tradition and contemporary situation)“, *Ethnologia Bulgarica* 1/1998: 106–116.
- Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin, „Segmentation vs. consolidation: the example of four Gypsy groups in CIS“, *Romani Studies, Fifth Series* 14(2)/2004: 145–191.
- Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin, „The Gypsy Court as a concept of consensus among service nomads in the northern Black Sea area“, у: Leder, Stefan, Streck, Bernhard, *Shifts and drifts in nomad-sedentary relations*, Reichert, Wiesbaden, 2005: 123–147.
- Marushiakova, Elena, Popov, Vesselin, „The Gypsy Court in Eastern Europe“, *Romani Studies, Fifth Series*, 17(1)/2007: 67–101.
- Мишетић, Анка, „The socio-cultural features of the Romani population“, у: Штамбук, Маја (ур.), *Како живе Хрватски Роми / How do Croatian Roma live*, Институт друштвених знаности „Иво Пилар“, Загреб, 2005: 343–363.
- Orsós, Anna, „Language groups of Gypsies in Hungary“, *Studies in Roma (Gypsy) Ethnography* 6/1997: 194–199.
- Petrovici, Emil, „«Români» din Serbia Occidentală“, *Dacoromania* IX/1938: 224–236.
- Радосављевић, Петар, „Роми Бајаши у Хрватској – говорници румуњског дијалекта“, у: Гранић, Јагода (ур.), *Језик и идентитети, Хрватско друштво за примијењену лингвистику*, Загреб – Сплит, 2007: 505–515.
- Радосављевић, Петар, „Privire de ansamblu asupra graiurilor băieșești din Croația“, *Piramida* [Тематски број: „Бăеșii în contextul sud-slav“] 2(I)/2011: 50–61.

- Reisman, W. Michael, „Autonomy, interdependence and responsibility“, *The Yale Law Journal* 103(2)/1993: 401–417.
- Saramandu, Nicolae, „Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: *băiașii* din nordul Croației“, *Fonetica și dialectologie XVI/1997*: 97–130.
- Сикимић, Биљана, „Бањаша у Србији“, у: Сикимић, Биљана (ур.), *Бањаша на Балкану: Идентитет етничке заједнице*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005: 249–275.
- Сикимић, Биљана, „Бањаша на Балкану“, у: Сикимић, Биљана (ур.), *Бањаша на Балкану: Идентитет етничке заједнице*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005: 7–12.
- Сикимић, Биљана, „*Karavlahs in Bosnia and Herzegovina today*“, у: Сикимић, Биљана, Ашић, Тијана (ур.), *The Romance Balkans*, Балканолошки институт САНУ, Београд 2008: 227–246.
- Славкова, Магдалена, „Рудари у источној Бугарској и еванђеоски покрет“, у: Сикимић, Биљана (ур.), *Бањаша на Балкану: Идентитет етничке заједнице*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2005: 277–294.
- Sorescu Маринковић, Annemarie, „The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje“, у: Сикимић, Биљана, Ашић, Тијана (ур.), *The Romance Balkans*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2008: 173–225.
- Sorescu Маринковић, Annemarie, „Strategies for creating an explanatory Bayash dictionary in Serbia“, *Revue Roumaine de Linguistique LVI 1/2011*: 17–34.
- Stewart, Michael, „Time of the Gypsies“, Westview Press, Boulder Co, 1997.
- Стојановић, Владимир, „Цигани у Санти“, ПЧЕСА [Цигане мој (Роми у Војводини)] XIII/1997: 245–247.
- Шкарић Јурић, Татјана, Кларић, И. М., Наранџић, Н. С., Дрмић, С., Салиховић, М. П., Л. Б. Лауц, Ј. Милицић, М. Барабалић, М. Зајц, Б. Јанићијевић, „Trapped between tradition and transition – anthropological and epidemiological cross-sectional study of Bayash Roma in Croatia“, *Croat Medical Journal* 48/2007: 708–719.
- Шолаја, Марија, „Кнез Рома у Вајској“, ПЧЕСА [Цигане мој (Роми у Војводини)] XIII/1997: 218–220.
- Weyrauch, Walter Otto, Bell, Anne Maureen, „Autonomous lawmaking: the case of the ‘Gypsies’“, *The Yale Law Journal* 103(2)/1993: 323–399.
- Weyrauch, Walter Otto (ur.), „Gypsy Law: Romani legal traditions and culture“, University of California Press, 2001.

Anamarija Soresku Marinković

THE COURT OF THE BAYASH: REVISING A THEORY

S u m m a r y

Today, the Gypsy Court is one of the central and most elaborated subjects in Romani studies. Since it is considered an important element in the lives of many Roma groups all around the world, its nature, origin, functions and characteristics have been widely discussed in different fields of Romani studies. In this paper we aim to revise the widely spread idea that all groups who have a Gypsy Court also speak Romani by using the example of the remembrance of this institution and certain elements that are still present among the

Bayash of Hungary, Western Serbia and Northern Croatia. We base our study on ethnological and anthropological field studies that were carried out in the region of Međimurje Međimurje (Croatia), and in the region of Backa (Serbia), on interviews and written accounts of the Bayash from Hungary, and extensive field research among the Bayash and Rudari in Serbia and Bulgaria. By shedding light on the issue of existence of the Gypsy Court with Romanian language speaking Gypsies, the current study intends to contribute to the better understanding of the origin and nature of this institution in general.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.15(=214.58)(497.11)(082)

316.662(=214.58)(497.11)(082)

342.7(=214.58)(497.11)(082)

ПРИЛОЗИ стратегији унапређења положаја Рома / уредници
Тибор Варади, Драгољуб Б. Ђорђевић, Горан Башић. – Београд : САНУ :
Заштитник грађана Републике Србије, 2014 (Београд : Службени гласник).
– IX, 165 стр. : илустр. ; 24 см. – (Поседна издања / Српска академија наука и
уметности ; књ. 674. Одељење друштвених наука, ISSN 0354-494X ; књ. 106)

На врху насл. стр.: Комисија за проучавање живота и обичаја Рома. –
На спор. нас. стр.: Contributions to the Strategy for Improving Roma Status.
– Тираж 300. – Стр. VII-IX: Предговор / Тибор Варади. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. –
Summaries.

ISBN 978-86-7025-628-6 (САНУ)

а) Роми – Национални идентитет – Србија – Зборници

б) Роми – Друштвени положај – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 207373580